

Szekeres-Varsa Vera

Szekeres-Varsa Vera

Budapest

Magyarország

Az interjút készítette: Andor Mihály

Az interjúkészítés időpontja: 2007. február

A mai is aktív tanszékvezetői funkciókat ellátó nyelvtanár múzeumi szépségű tárgyak között él lipótvárosi lakásában. Szívesen működik közre és jó interjúalany, mert erős motiváció él benne családjá és különösen néhány szeretett családtagja emlékének megőrzésére. A kor egyáltalán nem látszik rajta, fiatalosan öltözik, termete, tartása és mozgása inkább emlékeztet egy negyvenes nőre, mint egy 74 évesre.

Egyik anyai dédapám, Weisz Ármin termény-nagykereskedő volt Komáromban. Nem tudom, mikor született, csak azt, hogy 1913-ban halt meg. A felesége Weisz Árminné, született Weisz Regina volt. Reginának volt egy fivére, aki Vásárhelyire magyarosított, bíró lett, felsőházi tag. Van róla kép díszmagyarban, karddal az oldalán. Regina születési idejét nem tudom, és a haláláról is csak annyit, hogy valamikor az első világháború alatt halt meg. Jómódúak voltak, ez látszik a maradványokon, ami a családból származik. Van például tőlük egy tizenhetedik századi szőnyegem. A komáromi házat nem láttam, csak meséltek róla. Sok szoba volt benne, kocsiszín, hintó, lovak, cselédség. Szakácsnő, szobalány, kocsis, a gyerekek mellett fräulein, mademoiselle, master. Öt gyerekük volt, az ötből hármat úrnak neveltek, kettőt cselédnek. Ebben nem volt semmi szisztéma, sem a gyerekek születési sorrendje, sem a neme nem befolyásolta. Arra gondoltam, hogy talán az a kettő nem Weisz Ármin gyereke volt, és ő ezt tudta, mert a családi fáma szerint, amikor a férj jött haza, tisztek ugráltak ki Regina ablakán.

Az öt gyerek közül az egyik Ernő, aki Pestre jött, Vadászra magyarosított, és bankár lett. Jómódúak voltak, a feleségével Abbáziába jártak nyaralni [Abbázia (Opatija) – város Horvátországban. A Trieszt–Fiume vasútvonal 19. századi megépítése után lett népszerű fürdőhely. – A szerk.], Bécsbe operába. 1944. március tizenkilencedikén, amikor bejöttek a németek, felakasztotta magát a lakásában. Ekkor már elvált ember volt, amiben talán a felesége költekező hajlama is szerepet játszott. Erről olyan anekdota szólt a családban, hogyha Bécsben meglátott egy toalettet a kirakatban, ami tetszett neki, akkor megnézték, hol lakik a tulajdonos, elmentek a lakására, kinyitatták a boltot, és megvették. Nem számított, hogy kétszer annyiba került a ruha. Gyerekük nem volt.

A másik gyerek, Blanka hozzáment Leveleki Bélához, egy erdélyi zsidó erdő- és fatelep-tulajdonos fanagykereskedőhöz. Marosvásárhelyen volt nagy lakásuk, Szovátán nyaralójuk. Blanka néni annyira nagy magyar volt, hogy amikor visszacsatolták Erdélyt Magyarországhoz [lásd: második

bécsi döntés], akkor Bocskaiában jelent meg nálunk [A Bocskai-ruha többnyire fekete szövetből készült viselet zsinórdíszítéssel. Viselése tipikusan a magyar középosztályra jellemző, jelzi az asszimiláció sikerét. – A szerk.]. Apám kétségbeesetten mondta neki, hogy egyáltalán nem biztos, hogy jót hoz a visszacsatolás. A marosvásárhelyi gettóból vitték őket Auschwitzba, és ott is maradtak. Három gyerekük volt. Egy lánya korán meghalt, még a soa előtt.

A harmadik Oszkár, őt nem úri módon nevelték, a kocsissal barátkozott. Belőle nyomdász lett, elég fiatalon meghalt, még az 1920-as években. A felesége varrónő volt. A fia, Vadász Ferenc a kommunista mozgalomhoz csatlakozott Csehszlovákiában, munkáslevelezője lett egy „Magyar Nap” című, magyar nyelvű, kriptokommunista, de legalábbis erősen baloldali újságnak. Később újságíró lett. Ifjúmunkás kommunistaként valahogy Magyarországra keveredett, elfogták, Kistarcsára került [lásd: kistarcsai internálótábor]. Ernő bácsi segítette az unokaöccsét, fizette a keresztény ügyvédet, mert zsidó ügyvéd nem lett volna hiteles. Kistarcsáról kiszabadult, aztán valahogy megint letartóztatták, és akkor került előbb Auschwitzba, de nem zsidóként, hanem kommunistaként. Onnan elvitték valahova dolgozni, és így túlélte. 1945-ben Magyarországra jött, Kecskeméten lett városi párttitkár, onnan került a „Szabad Nép”-hez. Az ötvenes években nem esett bántódása. 1956 után maradt a „Népszabadság”-nál, most nyugdíjas [Vadász Ferenc /sz. 1916/ visszaemlékezéseket, dokumentumköteteket és regényeket írt: Szeged, Csillagbörtön, 1949; Harcunk a magyar pokollal, 1961; Obrad Radejevics küldetése, 1952; A nagy optimista, 1967; Föld alól a fénybe, 1969; Tenyéryní é, 1970; regényei: A harcnak nincs vége, 1952; Ketten a Remete utcából, 1962; A tizenharmadik tél, 1966; Ma mások halnak meg (1972); regénytrilógia: Megáll a szél (1968), Karolina, negyvenkilenc szeptember (1976), Nyugtalanóságok nyara (1979). (Forrás: A magyar irodalom története 1945–1975, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981–1990). – A szerk.]. Két fia született, nem tudom, mi lett velük.

A negyedik Mariska néni, akit szintén nem tanítottak, és aki inkább a cselédekkel barátkozott. Mariska néni a zsidó Gombos József vasutashoz, a későbbi bajai állomásfőnökhöz ment férjhez. Mariska néni nekem nagymamaféle volt, mert egyik nagymamám se élt már, amikor születtem, és Mariska néni Bajáról följött, amikor a nővérem született, és amikor én születtem. Emlémem róla az, hogy nagyon kedves, gömbölyű néni volt, szép fehér kötényben. Az auschwitzi jegyzőkönyvekben benne van, hogy megérkezett. A férje, Jóska bácsi is. Idős emberek voltak. Volt két lányuk, akik viszont túléltek a háborút. Az egyik százhárom éves koráig élt, a másik száznég éves koráig. És mind a kettő jó szellemi állapotban. A sors valami furcsa kárpótlása ez a jó néninek és bácsinak. Az egyik lány férje egy horvát keresztény ember volt, aki bujtatta. Bujtatni akarta a sógornőjét is a családjával, de a sógor azt mondta, hogy lehetetlen, és átmenekültek Olaszországba. Onnan kalandos úton Svájcba kerültek, ahol a négytagú családból hárman túléltek. A férfit sem gyilkolták meg, „csak” a háborús körülmények végeztek vele, mert cukorbeteg volt. Svájcba persze alig akarták őket beengedni. A nagynéném mesélte, hogy álltak a határon, egy kisebb csoport néhány gyerekkel, és nem akarták őket beengedni az országba. Mindnyájan tudtak németül. Azt mondta a svájci határőr tiszt, hogy várjanak, egy kicsit menjenek arrébb, hogy ne legyenek annyira szem előtt. Hallották, amint telefonon azt mondja, ha ezeket vissza kell toloncolnia gyerekekkel, akkor ő lemond és leszerel. A telefonbeszélgetés után mondta nekik, hogy várjanak sötétedésig, és a sötétben beengedték őket.

Az ötödik gyerek Gizella, a nagymamám, aki 1871-ben született Komáromban, és 1921-ben halt meg Törökbecsén. Nagyanyámat úrilánynak nevelték, gyerekkorában otthon mademoiselle is volt

mellette. 1890-ben ment férjhez Garai Izsóhoz, aki 1859-től 1937-ig élt, és Grünhutról magyarosított. Azt nem tudom, hogyan ismerkedtek meg, de van egy gyanúm. Weisz Ármin állítólag szabadkőműves volt, nem tudom, hogy a komáromi, esetleg pozsonyi vagy a bécsi páholyban-e. Garai Izsóról biztosan tudom, hogy tagja volt a szegedi páholynak, és feltételezem, hogy amikor Körmenten élt, akkor a közelebbi, komáromi páholyban lehetett, és innen van a kapcsolat.

A Garai ágról annyit tudok, hogy Izsó nagyapám édesapja Grünhut Miksa volt, anyja Mauthner Erzsébet. Hogy mikor születtek, és mikor haltak meg, azt nem tudom. Garai Miksa intéző vagy jószágkormányzó [lásd: birtokkezelés] volt egy távoli rokonuk birtokán, Körmenten vagy Körment környékén [Körment – nagyközség volt Vas vm.-ben, 1891-ben 5300, 1910-ben 7200, 1920-ban 8100 lakossal (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság, kir. közjegyzőség, adóhivatal). – A szerk.]. Jómódúak voltak. A fia, Izsó követte ebben a jószágkormányzóságban. Amikor 1890-ben feleségül vette Gizella nagyanyámat, akkor Törökbecsére költöztek [Törökbecse (Újbecse) – járásszékhely nagyközség volt Torontál vm.-ben, 1891-ben 7300 (69% magyar, 27% szerb; 66% római katolikus, 28% görögkeleti), 1910-ben 7600 lakossal (járásbíróság, közjegyzőség). Trianon után a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került. Ma Szerbiában van. – A szerk.]. Ez a Vajdaságban van. Ott a Postatakarékpénztár igazgatói állását kapta, ami nem csak Törökbecsére vonatkozott, hanem az egész környékére [Az „1885. évi IX. törvénycikk a m. kir. postatakarékpénztárról” rendelkezett „A magyar korona területén »m. kir. postatakarékpénztár« czég alatt a közmunka- és közlekedési m. kir. miniszternek alá rendelt, állami kezelés és jótállás alatt álló takarékpénztár” felállításáról (Budapest székhellyel). Közvetítő hivatalok gyanánt a kir. postahivatalok működtek. – A szerk.].

Két gyerekük volt, mind a kettő Törökbecsén született. Az első anyám, Ilona (1892–1972), a második Laci nevű nagybátyám. Laci bácsi 1893-ban született, Szegeden elvégezte a gimnáziumot, aztán a KERAK-ot [lásd: kereskedelmi iskolák], és utána még valami egyéves tanfolyamot. Egy malomban volt tisztviselő, és a fél malom az övé volt. 1942-ben Pancsován agyonlőtték vagy a németek, vagy a helybeli fasiszták. Egy azóta egyébként Izraelben régen meghalt családi barátnőtől hallottam: ráfogták, hogy partizán-összekötő volt, kirángatták a házából, és agyonlőtték. Ez azonban nem valószínű, egyrészt azért nem, mert akkor, azt hiszem, még nem volt partizánhadsereg, másrészt azért sem – és ez egy alapvető szempont –, mert anyám azt mondta, hogy ismeri az öccsét, nem lehetett partizán, nem olyan természetű volt. Egyébként anyám talán egy vagy két hónappal a halála előtt, egyszer csak minden átmenet nélkül a kórházban azt mondta nekem, hogy „Tudod, ha már így alakult, akkor én szeretném, ha Laci partizán lett volna”.

Anyám a gyerekkorára úgy emlékezett, mint felhőtlen, boldog, mennyországszerű időszakra. A szüleit anyusnak és apusnak hívta. A törökbecsei házban már volt fürdőszoba, csak nem volt benne folyóvíz. Úgy kellett a kútról vizet hozni, volt egy udvaros rendszeresítve, ő hordta tele a tartályt. Az elfolyás emésztővel volt megoldva. Aki fürdött, annak ugyanolyan volt, mintha vízvezeték lenne, csak aki hordta, annak nem. Ugyanígy volt a vécé is, fel lehetett tölteni. Jeget is csináltak az udvaron veremben, amit úgy hívtak, hogy katárka. Volt egy gazdasági rész, ott valami góré is volt, és volt a rózsakert. Haszonállatokat nem tartottak. Az a bútor, amire Pancsován emlékszem a hálószobában, az Törökbecséről jött. Volt egy igen nagy méretű kép, amit gyerekkoromban Pancsován láttam, és ma is egészen pontosan le tudom írni, hogy mit ábrázolt. Úgy tudom, hogy Komáromból, Weiszéktől került oda, bizonyára hozományként, anyám azt mondta, hogy tizenhetedik századi. Később, művészettörténész koromban rájöttem, hogy ha tényleg tizenhetedik

századi volt, akkor egy Snyders lehetett [Frans Snyders (Snijders) (1579–1657) – flamand festő, többek között igen mozgalmas, drámai hatású vadászképeket festett. – A szerk.], ami múzeumba való, vagy egy korabeli másolat vagy műhelymunka lehetett. Szóval valószínűleg nagy értékű kép volt. A kép nekem gyerekként igen ijesztő volt, mert vadászatot ábrázolt, és egy vadkant éppen utolértek a vadászkutyák, már bele is martak, már fél térdre bukott, és vérzett. A kép sötét volt, mint afféle németalföldi kép. Az úriszobában volt, nekem délután ott kellett aludnom, és ettől a képtől kifejezetten féltem, utáltam nézni. Nem tudom, miért nem mondtam meg, biztosan nem kényszerítettek volna ott aludni, ha megmondtam volna. Ehelyett azt mondtam, hogy én sokkal jobban tudok aludni abban a nagy bőrfotelben, és valóban ott kucorogtam.

A törökbecsei házban öt szoba volt, mert valami irodája is volt itt nagyapámnak. Volt szalon, ahol zongora állt, a különmű gyerekeknek külön szobájuk volt. Volt bennlakó fräulein. A nagyapám fontosnak tartotta, hogy a gyerekek a hochdeutschot [A középső és déli német nyelvterületen élő nyelvváltozatok alapján létrejött mai német irodalmi nyelv. – A szerk.] tanulják meg. Ezért úgy döntöttek, hogy a bentlakó fräuleinnek azt kell beszélnie. A Trudi von Trutschler nevű fräulein tehát úgy jött a házba, hogy nagyapám elutazott Berlinbe, és megnézte, hogy kit visz haza. Sokáig ott volt náluk, amikor anyám tizenhat éves korában hazament az intézetből, akkor már nem. Így mind a két gyerek anyanyelvi szinten beszélt németül. Gyerekkorban rengeteget játszottak, a két testvér jóban volt. Laci bácsinak voltak fiúbarátai. Az egyikből, Görgényi-Göttche Oszkáról az ötvenes, hatvanas években Budapesten jó nevű gyermekorvos lett, a lányom mellé őt kértem föl gyermekorvosnak [Görgényi-Göttche Oszkár (1895–1972) – gyermekgyógyász, tüdőgyógyász, egyetemi tanár. 1932–1944 között a budapesti Fehér Kereszt Gyermekkórház főorvosa, 1944–46-ban a János Kórházban osztályvezető főorvos, 1946–1950 között nyugdíjban volt. 1950-től a Szabadsághegyi Állami Gyermekszanatórium főorvosa, majd tudományos igazgatója volt. Számos tudományos közleménye és több könyve jelent meg. – A szerk.]. Úgy tűnik nekem, hogy Törökbecsén semmi elkülönülés nem volt a polgárságon belül. Göttchéék keresztény sváb család volt, aztán volt a baráti társaságban egy család, ahol egy Iván nevű jogász fiatalember névjegyére, gyerekkoromban láttam, az volt ráírva, hogy „Dr. ez és ez, de genere Töhötöm”.

Nagy társasági életet éltek. Legalább egy héten kétszer volt vendégség a nagymamámnál, más napokon ők mentek másokhoz. Tehát majdnem minden nap volt valami, ahova az urak talán nem mentek mindig, de a hölgyek és a gyerekek igen. Például anyámék zongoratanárnője egy olasz nő volt, Piccola, akit az egyik törökbecsei úr hozott haza. Törökbecsén volt tenispálya, szoktak teniszezni.

Ezek a nagyszüleim sem voltak vallásosak, de nem volt vehemens vallásellenesség.

Anyám elemibe az állami népiskolába járt hat évig. Az iskola szemben volt, és az udvaros feladata volt, hogy télen a havat elsöpörje, hogy Iluska át tudjon menni. Ha sár volt, akkor pedig pallót fektetett keresztbe. Addigra Iluska már jól tudott németül, és elkezdett az anyukájától franciául tanulni. Sok játéka volt, a kutyának babaruhákat varrtak, és felöltöztették.

Amikor anyám tizenkét éves lett, a temesvári Állami Felsőbb Leányiskolába adták bentlakónak. Ez egy lányoknak szóló négyéves iskola volt, tizenhat éves korukig jártak oda a lányok. Tizenhat ágyas hálótermekben aludtak, az egyik kislány valami baronesse volt. Anyámat saját lovas kocsival vitték oda. Ez egy úrikisasszony-nevelő volt. Például tanították őket bársonyba mintát égetni. Megvan anyám mintakönyve, sőt még az égetőtű bársonytokja is megmaradt. Aztán tanítottak

háztartást, vagyis hogyan kell instruálni a szakácsnőt, aki nyilván jobban tudta, mit hogyan kell csinálni. Komolyan tanultak irodalmat, németül, franciául, zenét. Lehetett külön tanulni olaszul, anyám be is iratkozott. Egy héten egyszer volt kimenő, akkor kimehettek Temesvárra. A kollégiumnak az volt a rendje, hogy a gyerekeknek vinni kellett a saját evőeszközöket. Ezüst evőeszközöket vittek, bele kellett vésni a monogramjukat és a kollégiumi számukat. Van olyan kanalam, amibe bele van vésve, hogy GI 48. A bizonyítványába bele volt írva, hogy vallása izraelita, de én semmit arról nem hallottam, hogy zsinagógába mentek volna. Arról sem mesélt, hogy a társaival lett volna emiatt konfliktusa. Nagyon szeretett ott lenni. Csak az iskolai szünetekben jártak haza. Ezenkívül voltak időpontok, amikor a szülők jöhettek látogatóba vasárnap délután. Ekkor anyám már nagyon határozottan tudta, hogy orvos akar lenni. Tervezték, hogy különböztetizzen, mert egyetemre csak gimnáziumi érettségivel lehetett menni. Főleg a latint kellett volna pótolnia, amit minden további nélkül vállalt. Ehhez Szegedre kellett volna mennie gimnáziumba, de csak akkor mehetett volna, ha ott tud valakinél lakni. Csakhogy Szegeden nem volt rokon. A gimnáziumi tanároknál akkoriban szokás volt, hogy odavettek a családba gyerekeket kosztos diáknak. De nem találtak olyat, ahol a családban lánygyerek lett volna, nagyanyám pedig kijelentette, hogy arról szó nem lehet, hogy a lánya fiús családba menjen. Ez vetett véget anyám tanulmányainak. Nem lázadt ez ellen, de megpróbált mégis valamit tenni. Mesélte, hogy az volt neki lelkileg a legnehezebb időszak, amikor ősszel másoknak kezdődött az iskola. Elhatározta, hogy az összes Schiller-drámát megtanulja kívülről németül. Odáig persze nem jutott, de rengeteget tudott kívülről, és nem csak drámát. Mesélte, hogy kint a kertben tanult, kezdett hűvösödni, már csak ott tudott olvasni, ahova odasütött a nap, és mindig ment arrébb, arrébb, arrébb. De tanult Goethét is, meg zongorázott, művelődött. Nagy igénye volt a műveltségre.

Amikor tizenhat éves korában hazament Törökbecsére, járt teniszezni, részt vett a zsúrokon, jöttek a házhoz fiatalemberek, hegedültek, ő zongorázott. Életképeket csináltak: beöltöztek ennek-annak, aztán a hivatalos fényképész lefényképezte őket. Nagyanyám már kezdett gondoskodni arról, hogy legyenek kérők. Anyám nagyon lázadó típus volt, mégsem voltak konfliktusai a szüleivel. Valószínűleg elhitte, hogy nagyon jól akarnak neki. A lázadás egyedül abban nyilvánult meg, hogy a kérőket mind kikoszarozta. Amikor aztán húszéves korában már a tizedik kérőt, Engel Vilmost is kikoszarozta, akkor nagyanyám – nagyanyus, ahogy ő mondta – leültette a szalonban, és azt mondta neki: „Fiam, mit akarsz? Talán patikárius kisasszony akarsz lenni?” És akkor rájött, hogy ez talán nem perspektíva, és inkább igent mondott Vilmos bácsinak.

Engel Vilmos úgy került a családhoz, hogy nagyapám [Garai Izsó] a szegedi szabadkőműves páholynak volt a tagja. Azt mesélték, hogy 1912-ben hazajött egy páholyülésről Törökbecsére, és azt mondta a feleségének, Gizusnak, hogy a páholyban van egy új tag, egy szimpatikus fiatalember, én meghívnom. És megállapodtak, hogy meghívják a fiatalembert, akinek az apja, doktor Engel Mór ügyvéd a szegedi páholy alapító tagja és valami tisztségviselője is volt. Engel Mór volt Móra Ferenc egyik ajánlója. Szóval meghívták Engel Vilmost, aki – úgy képezem – meglátta anyámat, és első látásra szerelmes lett belé. Azt pedig nem csak képezem, hanem tudom is, hogy ez a szerelem halálig tartott. Ezt a szerelmet – szublimált formában – valahogy örököltük, mert feltétel nélküli, odaadó szeretettel fordult felém, aztán pedig a lányom felé is.

Engel Vilmos újságíró volt, a „Szegedi Napló” társtulajdonosa [„A városban ekkor négy újság jelent meg: az ellenzéki, függetlenségi „Szegedi Napló”, amelyik a város legtekintélyesebb, irodalmi és politikai súllyal megszólaló véleményformáló lapja volt...” (Lengyel András: Közlemények, Magyar

Könyvszemle 117. évf. 2001. 4. szám) Munkatársai között olyan írók találhatók, mint Juhász Gyula, Bibó Lajos, Tömörkény István és az 1913-tól 1919-ig főszerkesztő Móra Ferenc. – A szerk.]. Nem tudom, milyen arányban volt társtulajdonos Vilmos bácsi, lehet, hogy nem a fele volt az övé, hanem kevesebb. Az eredeti tulajdonos a nagybátyja volt, Engel Lajos, akinek akkor már csak a felesége élt, s ő nem tudta a lapot egyedül vinni. Bevette Vilmos bácsit társtulajdonosnak és főszerkesztő-helyettesnek. Vilmos bácsi ugyanis újságíró volt. Giza néni kilencven fölött volt, amikor a vagonba zsúfolták. Utólag is csak azt remélem, hogy már az első napon meghalt.

Amikor 1913-ban összeházasodtak, a lap tréfás kedvű újságírói kiadták az „ELŐLEG” című „házassági folyóirat” első és utolsó számát, amelybe többek között Tömörkény István, Kisteleki Ede és Ortutay István írt tréfás szövegeket [Tömörkény István (1866–1917) – író, a „Szegedi Híradó”, majd a „Szegedi Napló” munkatársa. 1897-ben Mikszáth Kálmán mint külső munkatársat az „Országos Hírlap”-hoz szerződtette. 1904-től haláláig a szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatója; Kisteleki Ede (1861–1931) – író, költő, újságíró Budapesten, majd Szegeden. A „Pesti Hírlap”, majd a „Pesti Napló”, az 1890-es évek elejétől pedig a „Szegedi Híradó”, majd a „Szegedi Napló” belső munkatársa. Több verses- és novelláskötete jelent meg; Ortutay István – író, újságíró, a „Szegedi Napló” szerkesztője (Ortutay Gyula apja). – A szerk.].

Az esküvő után hat hétig voltak nászúton Velencében. Anyám, miközben körülötte mindenki németül beszélt, megpróbálta felfrissíteni olasz tudását. Jó nyelvérzéke volt. A nászút után egy nagy lakásba költöztek, ahova Garai Izsó rendelt teljes bútorzatot hétezer-négyszáz korona értékben. A rendelés a számla alapján a következőkből állt: „Ebédlő (sötét tölgy, páczolva, vörösréz verettel): 1 kredenc, 1 pohárszekrény, 1 patentasztal, 8 szék, 2 fotel, 3 függöny, 1 jourasztalka, 3 bonne femme [Egyfajta szék, amelynek az ülőkéje nádfonatú. – A szerk.], 1 asztalterítő. Hálósoba (festett, laggozva, kevés aranyozással): 2 szekrény, 1 ágy 150/200, 2 éjjeliszekrény, 1 toilette asztal, 1 háromajtós szekrény, 1 ágybetét, 2 részű, 1 lószőrmatracs, 1 ottomán [Háttámlával rendelkező, karfa nélküli heverő. – A szerk.] vászonban, 2 szék selyemmel kárpitozva, 1 asztalka üveglappal, 1 fal kiképzés, 1 ágydekoráció, 1 fotel a toilettehez, 2 függöny, 1 ágyterítő, a fal szövettel való bevonása. Fogadószoba: 1 kanapé (citromfa ébenfa), 2 fotel gyöngyház berakással, 1 kerekasztal üveglappal, 3 függöny, 3 bonne femme, 1 ruhafal.”

A ház a „Szegedi Napló” tulajdona volt, ott volt a kiadóhivatal, egy szárnyépületben a nyomda, és az első emeleten volt a lakás. A szalonon kívül volt még két vagy három szoba. A szalon akkora volt, hogy a „Szegedi Napló” képzőművész munkatársainak időről időre kiállításokat rendeztek benne.

Van egy levelem a nagyanyámtól 1913 végéről, amit anyámnak írt Törökbecséről, és tanácsokat adott, hogy kinél mikor viziteljen. X-éknél lehetőleg ne halassza a vizitet, mert akkor még nem lesz olyan hideg, és azt a toalettet tudja fölvenni, amely a legjobb erre az alkalomra, mert X-éknél ebben a toalettben lesz a legjobb megjelenni. Az ifjú házasoknak saját, kétlovas kocsijuk volt. Anyám már otthon is sportolt, és Szegeden nagy örömmel evezett, tagja volt a Szegedi Atlétikai Klubnak.

Vilmos bácsi a háború alatt főhadnagy volt. A háborúban tifuszt kapott, túlélte, és utána már elég jól megúszta a háborút. Amikor összeházasodtak, akkor Garai Izsó adott a lányának havi háromszáz aranykorona apanázst. A háború alatt nagyapám és Vilmos bácsi is jegyezték hadikölcsönt [lásd: hadiköltvény az Osztrák–Magyar Monarchiában], és minden pénzük elúszott.

Mivel a „Szegedi Napló” közismerten zsidó kézben volt és baloldali, 1919-ben komoly veszély fenyegette Vilmos bácsit. Egy pár napig nem is lakott otthon. Valahogy a „Napló” is kikerült a kezéből, és az Athenaeum nyomdában lett tisztviselő először Szegeden, aztán egy rövid ideig átmenetileg Pesten [Emich Gusztáv (1814–1869) könyvkiadó és könyvkereskedő 1841-ben nyitotta meg Nemzeti Könyvkereskedését Pesten, 1850-től kiadta a „Pesti Napló”-t, 1868-ban pedig Jókai Mór és Kemény Zsigmond bevonásával megalapította az Athenaeum Nyomda Rt.-t. A nyomda már a századfordulón rendelkezett kétszínnyomó géppel, a magyar nyomdaiparban pedig egyedül működtetett cérnafűző gépet. Elsőként vezette be a betűöntést, a monophoto fényszedést, az íves mély-, ill. ofszetnyomtatást. – A szerk.]. Apjának, Engel Mórnak az volt a felfogása, hogyha fiát a kiadóhoz, a nyomdához készíti fel, akkor végig kell mennie a nyomdai munka minden fázisán, ezért Vilmos bácsi szedőséget és könyvkötészetet is tanult. És tudott nyelveket, németül, franciául. Ezért dolgozhatott az Athenaeumnál, s hamarosan kinevezték a római leányvállalatuk élére. 1925-ben mentek ki. Anyám elvitte magával a matracait, mert azt mondta, hogy Olaszországban nem elég jók az ágyak. Kijelentette, hogy Rómában már modernül kell kinézni, ezért levágatta a haját. De azért eltett belőle egy darabot, hogyha operába kell menni, akkor ne ilyen semmi hajjal menjen. Ilyenkor feltűzte a pót-saját haját. Elképesztő mennyiségű bőrönddel utaztak, de egy fél év után hazajöttek, mert anyám nem bírta. Apám miatt. Azt hiszem, apámmal a szerelem már azelőtt elkezdődött, hogy kimentek Olaszországba. Utána talán még egy évig együtt élt Vilmos bácsival Szegeden, majd anyám 1927-ben felköltözött Pestre. Vilmos bácsi később eladta a szegedi érdekeltségeit, ő is felköltözött Pestre, egy kis nyomdája volt. Végig jóban voltak, apám is jóban volt vele.

Anyám Engel Vilmosné néven lakott az akkori ötödik kerületben, a Pannónia utcában. Akkor már apám is Pesten élt. Anyám nyitott egy fehérneműszalont a lakásában. Volt egy Singer varrógépe. Egy úrinőnek mindig volt otthon varrógépe, mert minden héten vagy minden két hétben jött a házivarrónő felhajtani, kiengedni, gombot varrni. Temesvárott az iskolában varrni is megtanultak. Szabni nem, ezért neki soha nem lehetett iparendeléye. De találkozott egy női szabóval, egy kimagaslóan intelligens és igen művelt zsidó asszonnyal, Hillinger Mancival, akivel aztán haláláig nagyon jó barátságban maradt. Ő szabott, anyám varrt. Volt egy nyomtatott cédula, amelyben szegedi hölgyekhez fordult, körülbelül ezzel a szöveggel: „Értesítem asszonyom, hogy megnyitottam divatszalonomat itt és itt. Ha Pesten jár, akkor szívesen állok rendelkezésére.”

Közben 1928-ban megszületett Klárka nővérem. Még ugyan nem voltak házások, de már Varsa Klárának hívták. Legalábbis azt hiszem. 1932-ben házasodtak össze. Az a levél nincs meg, amit anyám új házassága előtt írt az apjának és a testvérének, de megvan a válaszevél. Ebben azt írták, hogy gyere haza a babával együtt, el tudunk tartani. De arra nem vagyunk képesek, hogy Pesten tartsunk el. Szemmel láthatóan elfogadták a helyzetet. Nagyanyám akkor már nem élt, hiszen 1921-ben halt meg.

A nagyanyám, Weisz Gizella halála után nagyapám és Laci bácsi átköltözött Pancsovára [Pancsova – törvényhatósági jogú város volt Torontál vm.-ben (királyi törvényszék, sajtó- és járásbíróház, kir. közjegyzőség, adóhivatal; járási szolgabírói hivatal). Lakóinak száma 1850-ben 11 000 volt, 1870-ben 16 900, 1891-ben 17 900 (43% szerb, 40% német, 11% magyar, 2% román, 1% szlovák és 1% horvát; hitfelekezeti szerint 44% görögkeleti, 38% római katolikus, 9% evangélikus, 4% református és 4% izraelita), 1910-ben pedig 20 800 fő (42% szerb, 36% német, 16% magyar; 45% görögkeleti, 36% római katolikus, 10% evangélikus és 3% izraelita) volt. A 19. század végén és a 20. század

első évtizedeiben állami főgimnázium, polgári iskola, állami és szerb felsőbb leányiskola, valamint tanonciskola működött a városban. Trianon után a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került. Ma Szerbiában van. – A szerk.]. Laci bácsi a pancsovai malomban dolgozott, aminek később társtulajdonosa lett, Izsó pedig nyugdíjba ment. A két férfi ott élt egyedül, Laci bácsi nem nősült meg. A pancsovai házra már emlékszem, a háborúig minden nyarat ott töltöttünk. A pancsovai Fő utcán volt egy négyszobás, földszintes, tornácos ház. Laci bácsinak nem volt külön hálósobája, az úri szobában volt az ágya. Nagypának volt. Volt egy nagy konyha, egy nagyon elegáns fürdőszoba, fekete kőből vagy márványból volt a kád. Rézhengerrel lehetett melegvizet csinálni. Fafűtéses cserépkályhák voltak. Volt egy szakácsnő meg egy szobalány, ők egy szobában laktak. Nekem nagyon határozottan megmondták, hogy udvariasnak kell velük lenni, és néaninek kell őket szólítani, szépen kell kérni, ha kérek valamit. Például süvegcukrot [Hengeres, csúcsos formába öntött kemény, fehér cukor. – A szerk.], mert az volt. Volt egy kutya, egy nagyon érdekes kis foxi. Imádtam a kutyákat, és nekem nem volt. A konyha hatalmas volt, legalább ötször ötös, és két szép fényes sparhert volt benne. Az egyikben mindig égett tűz, így mindig volt meleg víz. Még külön volt valami kemenceszerű is, de azt nem használták. A hálósobának két nagy ablaka volt, ami a Fő utcára nézett, és az ablak előtt volt egy kanapé rengeteg párnával. Arra térdeltem fel, és kibámulhattam az utcára, ami mulatságos volt, mert közel volt az utca – nem úgy, mint Pesten, ahol a hatodikon laktunk –, és lovas kocsik meg ökrös szekerek jártak. Az is érdekes volt, ahogy jöttek haza a tehenek. Mivel nem jöttek el egészen a házig, ki kellett kéredzkednem a ház elé. A kert nem volt nagy, de nagyon szép. Sok rózsza volt benne, és a nagypám tudta a nevüket. Ő csak a rózsáival foglalkozott.

És akkor mielőtt szüleim közös életével folytatnám, áttérek az apai ágra. Nagypám apja, Weisz Ferenc, a felesége Lechner Erzsébet. Hogy mikor születtek, haltak, azt nem tudom. Weisz Ferencel kezdődik az a legenda, hogy a családban kuruc hagyományok vannak. Az a földesúr, akinek a területén lakott, nagy hazafi volt, és amikor „Kossuth Lajos azt üzenté...”, akkor kihirdette a jobbágysai között, hogy aki elmegy harcolni, az fog kapni tőle egy darab földet. Ferenc elment az 1848-as szabadságharcba, és ezért kapott földet. Apám szerint két-három holdat. Így letelepedett földtulajdonos lett. Ebből nem lehetett megélni, úgyhogy valószínűleg valami kereskedést még folytatott. Három gyerekről tudok: volt a nagypám, Weisz Farkas, és volt egy bátyja meg egy húga, akiknek a nevét sem tudom.

A másik dédapám Kesztenbaum Áron. Feleségéről, Molnár Erzsébetről azt tartja a családi legenda, hogy unitárius volt, és betért. Róluk nem sokat tudok, de talán mond valamit a családról az „Egyenlőség” 1935. december tizennegyedik számában megjelent újságcikk, amely Kesztenbaum Áron testvéréről vagy nagybátyjáról szól:

„Kesztenbaum, a zempléni külön

Sátoraljaújhelyen méltán emelkedett hírnévre a közel százesztendő Kesztenbaum zsidóiskola, melyet a megyei hatóság állított fel egy nagylelkű zsidó filantróp, 1825. évből származó végrendelete alapján. Százezer rénes forintot hagyott Kesztenbaum arra a célra, hogy az érdekéből a »tekintetes nemes Zemplén vármegyébe helyezett Sátoraljaújhely városban levő zsidó templom udvarán egy alkalmas oskolát« állítsanak fel. ... Kesztenbaum az iskolában atyafiainak árváit ingyenes nevelésben és tanításban kívánta részesíteni...

Az örökhagyó Kesztenbaum Márton Rafael valóban igen »egyszerű« ember volt. Az életében senki

nem gondolta volna róla, hogy milyen fenkölt gondolatok foglalkoztatják. Parasztruhában járt, a fukarságig takarékosnak ismerték. A népmonda szerint a megyegyűlések napján, a Pelejtéről [Pelejte, kisközség (Zemplén vm.), 1910-ben 700 főnyi szlovák és magyar lakosa volt, 1918-tól Csehszlovákiához tartozott. – A szerk.], ahol birtokos volt, Újhelybe [= Sátoraljaújhely] ment, a megyeház kapuja előtt egy kövön ülve, a déli órákban egy darab száraz kenyeret rágott. ... Műveltsége nem volt Kesztenbaumnak, az olvasással, írással nem nagyon kötött barátságot, héber ismeretei is csak olvasásra és írásra szorítkoztak, de azért barátságot tartott Zemplén megye csaknem valamennyi tekintélyes férfiával. ...

1825-ben, közeli halála sejtelmével készítette el Kesztenbaum azt a végrendeletét, amely által örök időkre bekerült a magyar zsidó filantrópia történetébe. A végrendelet a vármegye levéltárába került. Kesztenbaum azonban csak 1829. november 28-án hunyta le a szemeit barátja és ügyvédje, Resko Mihály karjai között. ...

A zempléni zsidók akkoriban a népiskola alapításának gondolatát még nehezen tudták megérteni, és a végrendelet végrehajtását, az iskola megalapítását csak a vármegye tisztviselőinek lehet köszönni.”

Weisz Farkas a családban rebellisnek számított. 1865-ben be kellett volna vonulnia katonának, de inkább elment a tiszai halászhadhoz, és csak a kiegyezés [lásd: 1867-es kiegyezés] után került elő. Addigra Ferenc, az apja meghalt, azt a nagyon kis földet a bátyja és a közben férjhez ment nővére örökölte, neki már nem maradt semmi. A testvérek rendesek voltak, vettek neki egy lovat és egy szekeret. Így fuvaros lett. Szorgalmas volt és biztosan értelmes is, mert később Miskolc külterületén már egy kisebb vállalkozása volt, több lóval és szekérrel. Egy időben a fuvarosság mellett még kocsmát is béreltek Miskolcon, abba a felesége, Kesztenbaum Erzsébet is besegített. (Ő Taktaharkányban [Nagyközség volt Zemplén vm.-ben, 1891-ben 1400 lakossal. – A szerk.] született, 1849-ben.) Alacsony polgári szinten éltek, apámtól tudom, hogy földes szobában laktak. Farkas folytatta a kuruc hagyományt, erősen Habsburg-ellenes volt, és harcosan vallásellenes. Kesztenbaum Erzsébetről annyit tudok, hogy nem taníttatták, mert szegény volt a családja, viszont ő volt az egyetlen vallásos a családban. Mint afféle neofita. Erzsébet valamikor az 1920-as években halt meg, Miskolcon van eltemetve a zsidó temetőben. De amikor kerestem a sírját az 1960-as évek végén, nem találtam. Farkas idős korában Pestre került a lányához, itt halt meg 1932-ben, a Kozma utcában van eltemetve.

Nyolc gyerekük született, de csak négyet neveltek föl: egy lányt és három fiút. A három fiú valamikor a huszadik század elején, 1905 és 1910 között magyarosított [lásd: névmagyarosítás] Varsára. A magyarosítási papír nincs meg, de apám érettségi képén, 1911-ben már Varsaként szerepel. A nővérük akkor már férjnél volt, így ő Weisz Róza maradt. A gyerekek magyar iskolába jártak. A legidősebb Róza nagynéném volt, 1871-ben született, őt nem taníttatták. Nem tudom, miért nem négy elemi végzett, de úgy tudom, csak kettőt [A népiskoláról szóló 1868-as törvény 49. §-a értelmében „a mindennapi iskolába tartoznak járni a 6-ik évöket betöltött gyermekek 12-ik évök betöltéséig”. Lásd: elemi iskola / népiskola. – A szerk.]. Láttam leveleit, irtózatosszerű volt. Férjhez ment Gajdos Ignáchoz, egy jó módú textilkereskedőhöz. Budapesten, a Rákóczi úton laktak, és abban a házban volt az üzlet. A férje 1934-ben halt meg, Róza néni pedig 1941-ben. Két fiuk volt. A nagyobbik, Alfréd 1899-ben született, és nyolcvannégy éves koráig élt Párizsban, nagy elismertségben. Nagyon tehetséges orvos volt. Úgy került Párizsba, hogy miután Pécsen elvégezte az egyetemet, csak valami fizetés nélküli segédkörorvosi állást kapott vidéken. A felesége szintén

orvos volt, ő meg végképp nem kapott állást. 1931-ben kimentek Párizsba. Alfrédnek először le kellett érettségiznie. Aztán az összes ottani orvoskari vizsgát le kellett tennie. Három év alatt teljesítette ezt az egészet [Gajdos Alfrédnek 1967-ben több kiadást megélt szakkönyve jelent meg Párizsban, „Médecine et Biochimie” címmel. – A szerk.]. Azalatt a felesége, Marianne, szintén végzett orvos, kozmetikusként dolgozott, és így tartotta el a családot. Amikor kimentek, volt már egy gyerekük, és ott elég hamarosan született egy másik. Amikor Alfréd francia orvos lett, Marianne is leérettségizett, majd ő is elvégezte az ottani orvost. Közben szült egy harmadik gyereket. És a végén biológus kutatóként dolgozott. Aztán még egy negyedik gyerek is született, 1944-ben. A háborút úgy úszták meg, hogy letagadták, hogy zsidók. Ugyan látszott rajtuk, de azt mondták, hogy Dél-Franciaországból jöttek, és ez a kicsit baszkos, kicsit katalános név, hogy Gajdos, beleillett ebbe. Halálukig elég erős akcentussal beszéltek a franciát, de a francia hatóságoknál lehetett némi cinkosságra számítani, a németek pedig nem hallották az akcentust.

A kisebbik fiú, [Gajdos] Sándor szintén nagyon tehetséges volt, de nem volt szorgalmas. Inkább az egyetem mellé járt, lóversenyezett, kártyázott, dzsentrí allűrjei voltak. Amikor elküldték Bécsbe egyetemre, ahelyett, hogy vizsgázott volna, vett két gyönyörű agarat. Végül jogász lett, Pesten élt kicsit komolytalanul, bohémül. A háború után külkereskedő lett. Első feleségétől elvált, volt egy gyerek, aki a külkereskedelemben dolgozott gépészmérnökként. Sándor 1986-ban halt meg Düsseldorfban, ahova 1957-ben a második feleségével ment ki. Valahogy legálisan elintézte. Arra emlékszem, mesélte, hogy amikor munkaszolgálatos volt, és valahonnan valahova kísért egy keretlegény, akkor azt mondta neki: „Nézze, nincs nálam semmi, nem tudok magának adni semmit, de már itt vannak az oroszok. Ha elenged, és a felszabadulás után eljön hozzám, akkor busásan megjutalmazom.” Elengedte, túlélte, a keretlegény jelentkezett.

Róza után jött a legidősebb fiú, [Varsa (Weisz)] Imre, aki 1873-ban született, tehát apámnál tizenkilenc évvel idősebb volt. Amikor kijárta az elemi, elment hozzájuk a tanító, és azt mondta: „Farkas bátyám, taníttatni kell az Imre gyereket.” És akkor polgáriba [lásd: polgári iskola] adták, majd nyomdász lett, korrektor. Részt vett az első világháborúban, ott volt Przemyśl ostrománál, és fogságba is esett. Írt is erről, valami könyve meg is jelent. (Volt némi irodalmi véna a családban, apám is írt verseket. Rossz verseket, de versek voltak. Valószínűleg jó esszéista lett volna.) A feleségét Zsófi néninek hívták, és volt három lányuk: Klári, Magda és Erzsébet. Imréék az alsó polgárság színvonalán laktak, úgy rémlik, hogy valahol a Józsefvárosban volt egy hámoszobás lakásuk, amikor még a lányok otthon voltak. A fő emlék, hogy ez egy sötét lakás volt, és sötétek voltak az ajtók. Legidősebb lányuk, [Varsa] Erzsébet 1899-ben született, és az 1990-es évek elején halt meg. Gyönyörű lány volt, kétszer ment férjhez. Az első férj egy nála legalább húsz évvel idősebb férfi, a Magyar Állami Kőszénbányáknak volt valami vezető tisztviselője [A Magyar Általános Kőszénbánya Rt.-t (MÁK) 1891-ben alapították. A MÁK volt az első barnaszén bányavállalat, amely a bányászok műszakját 12 óráról 8 órára csökkentette. A társaság folyamatosan fejlesztette munkásjóléti intézményeit, 1912-ben külön balesetbiztosító pénztárat alapított, valamint elemi iskolát, óvodát, munkáskórházat, munkásfürdőt, munkásotthont, könyvtárat és altiszti kaszinót működtetett (Forrás: A Hét, 1913, 883. oldal.) – A szerk.]. A második férje gépészmérnök volt. Az első házasságából van egy lánya, aki Amerikában még ma is él. Annak a férje ugyancsak magyar, Beér János, aki Wallenberg akcióiban vett részt egyetemistaként, Amerikában pedig az MIT-en tanított. [Varsa] Klári első férje egy keresztény katonatiszt volt, aki 1942-ben olyan lovagiasan viselkedett, hogy azt mondta, a karrierjét egy zsidó feleség hátráltatja,

és elvált. Abból a házasságból nem volt gyerek. Klári 1945 után ismét férjhez ment, és ott van gyerek meg unoka. A férjét nem ismertem, rövid ideig éltek együtt, meghalt. Ezután többször már nem házasodott. [Varsa] Magdának nem volt gyereke. Imre bácsi együtt volt egy ausztriai táborban a lányaival, ahova gyalogmenetben hajtották őket [lásd: halálmenetek Hegyeshalomba]. A lányai tolták haza az ausztriai deportálásból egy gyerekkocsiban, annyira le volt gyengülve. 1945 telén halt meg, a felszabadulás után. Zsófi néninek 1944-ben volt egy enyhe szélütése, és amikor a családot elhurcolták, ő ténylegesen nem tudott fölkelni az ágyból. Otthagyták, és valahogy túlélte. Még találkoztam vele 1957-ben.

Néhány évvel később megint jött a tanító Weiszékhez, és mondta: „Farkas bátyám, a Dezső gyereket is taníttatni kell.” És ő már nem csak polgárit végzett, hanem KERAK-ot, ami akkor kétéves kereskedelmi volt a polgári után [Az iskola minden bizonnyal három éves volt. Lásd: kereskedelmi iskolák, (2) Középfokú kereskedelmi szakoktatás. – A szerk.]. Nagyikikindára került egy bankba, azt hiszem, könyvelőnek [Nagyikikinda – rendezett tanácsú város volt Torontál vm.-ben (járési szolgabírói hivatal, kir. törvényszék, járásbíróság, kir. közjegyzőség), 1850-ben 13 900, 1891-ben 22 800 (56% szerb, 25% német, 15% magyar, 2% román; hitfelekezet szerint 58% görögkeleti, 37% római katolikus, 3% izraelita, 1% evangélikus, 1% református), 1910-ben 26 800 lakossal (53% szerb, 22% magyar, 22% német, 2% román; hitfelekezet szerint 55% görögkeleti, 39% római katolikus, 3% izraelita, 1% evangélikus, 1% református) A 19. század végén 6 osztályos községi magyar gimnáziuma, felső leányiskolája, kereskedelmi és iparostanonc-iskolája és szövőiskolája volt. A 20. század elején már állami főgimnázium és polgári lányiskola, valamint fiú polgári iskola is működött a városban. Iparvállalatok a 20. század első évtizedeiben: több nagy téglagyár (az egyik 500 munkással), több gázmalom (az egyik 300 munkással), keményítőgyár, gépgyár stb. Trianont követően a város a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, lakosainak száma 1921-ben 25 800 fő volt. Ma Szerbiához tartozik. – A szerk.]. Aztán ugyanannál a banknál mindig jobb állást kapott, így költözött először Nagyikikindáról Szegedre, majd onnan Budapestre. Mindaddig bankban dolgozott, amíg apám ügyvédi irodát nem nyitott.

[Varsa (Weisz)] Dezső bácsi keresztény nőt vett feleségül, bogdánfi Bogdánffy Erzsébetet. Nagymama, aki vallásos volt, ezt nagyon rosszul viselte, és megeskette apámat, aki akkor még nőtlen volt, hogy sosem vesz feleségül keresztény nőt [lásd: vegyes házasság]. Apám megesküdt. Dezső bácsi a házasságkötéskor kitért, és reverzálist adott [Ha a házasuló felek különböző vallásúak voltak, akkor megegyeztek abban, hogy születendő gyermekük melyik szülő vallását kövesse. Általában a fiúgyermek az apa vallását követte, a lánygyermek pedig az anyját. – A szerk.], de erről a nagymama nem tudott. Dezső bácsi két fia teljesen kereszténynek nevelődött, és soha senki nem is tudta, hogy nem teljesen tiszta a pedigréjük. Hogy például [Varsa] Ferenc ugyancsak keresztény felesége és annak családja mennyire nem volt antiszemita, azt jól mutatja, hogy 1944. október végén, amikor itthon csak annyit tudtunk, hogy az unokabátyám [azaz Weisz Dezső fia, Ferenc] eltűnt (az később derült ki, hogy amerikai fogságban volt), megjelent a csillagos házban a feleség édesanyja, és azt mondta anyámnak, hogy „Ilus, pakolj, velem jöttök”. Pedig a lányának akkor már volt egy hároméves gyereke, nem tudták, hogy a férj, aki az egyetlen családi kapocs volt velünk, él-e, hal-e, de azt biztosan tudta, hogyha odavesz bennünket, akkor életveszélybe kerül. Sosem felejttem el nekik. Nem mentünk. Anyám azt mondta, „Ha Jóska hazajön, itt keres bennünket”.

Mindkét unokabátyám [Varsa Ferenc és Varsa István] mérnök lett. István 1956-ban épp Moszkvában volt valami hivatalos ügyben, és amikor hazajött, év végén disszidált. De akkor a két fiát és a feleségét nem merte magával vinni, a család nagyon kalandos és furcsa módon ment utána évekkel később. Amerikában kötöttek ki, ott elváltak, és István újranyősült. Annak a Koszorús ezredesnek az özvegye lett a felesége, akinek táblája van a Dohány utcai zsinagógával szemben [Koszorús Ferenc (1899–1974) – vezérkari ezredes, a Budapesten és környékén állomásozó 1. páncélos hadosztály parancsnoka volt. Megtudta, hogy Baky László belügyi államtitkár, aki a hadsereg kivételével minden biztonsági erő főparancsnoka, puccsot tervez, hogy hatalomra juttassa a náciknak vakon engedelmeskedő karhatalmat, amely gondoskodnék arról, hogy Magyarországon teljesen felszámolják a még megmaradt zsidókat. Baky a Gestapo támogatásával neki feltétlen hű csendőrökből több zászlóaljat szervezett. A kormányzónak a csendőralakulatok feloszlására vonatkozó rendelkezését nem hajtotta végre. Koszorús ezredes irányította a legutolsó megmaradt aktív hadegységet Magyarországon. Látna a helyzet adta veszélyeket, tanácskozott a kormányzóval, és saját hatáskörében előkészületeket tett, hogy megállítsa Bakyt és csendőrzászlóaljait. 1944. július 5-én a 1. páncélos hadosztály alakulatait Budapest stratégiai pontjaira rendelte, lezárva a városba vezető összes utat. Július 6-án reggel 7 órakor minden egység a helyén volt, és Koszorús tudatta Bakyyal, ha a csendőrei nem távoznak, és nem oszlanak fel, akkor megsemmisíti őket. Július 7-én Baky kapitulált, és eltávolította csapatait. (Koszorús Ferenc emigrált, az Egyesült Államokban halt meg.) Lásd még: csendőrpuccs. – A szerk.].

Akkor a Weisz gyerekeknél következett tizenhárom év szünet, és amikor apám végzett az elemiben, még mindig ugyanaz a tanító bácsi volt, és ugyanezt mondta: „A Jóska gyereket igazán taníttatni kell.” De akkor nagyapám, aki már hatvan felé járt, azt mondta, hogy lehetetlen, nem tudja taníttatni. És akkor apám fiatalabbik bátyja, a tizenhárom évvel idősebb Dezső, aki már nő volt, és banktisztviselő [Nagy]Kikindán, magához vette, és taníttatta. Nagy lakásban lakhattak, mert amikor ő kiskamaszként odakerült, már két kisgyerek is volt, mégis jutott neki egy külön zug [Varsa József 1903-ban kerülhetett Dezső bátyjához, aki ekkor 24 éves volt. Gyermekai 1905 és 1909 között születtek. – A szerk.]. A ruházkodását is Dezső bácsi állta. Teljesen úgy kezelték, mintha a gyerekük lenne, sőt egy kicsivel több joga volt, mint a kicsiknek. A kicsik többször emlegették, hogy nagyon sokat tanultak Jóskától. A szünetekben Pestre jött Róza néniékhez, mert ő meg azt vállalta. Az ottani két fiú közelebb volt hozzá korban, és tényleg úgy tekintettek rá, mint bátyjukra. [Gajdos] Alfréd, aki verseket is írt, és kötete is jelent meg [„Csillagok alatt”, 1924], nekem sokszor mondta, hogy a magyar költészet szeretetét az én apámtól tanulta. Sok verset mondott neki apám kívülről. A két Gajdos fiú és apám minden nyáron egy-két hetet a nagyszülőknél voltak Miskolcon. Innen tudom, hogy a ház kicsi volt, szegényes és földes szoba volt benne. Ezekről a miskolci nyaralásokról csak azt mesélte apám, hogy bitangoltak a környéken, valahova mentek úszni. Ezeknek a polgári kényelemben élő gyerekeknek érdekes volt ez a nyaralás, és hogy szabadon „bitangolhattak”.

A gimnáziumi évekről nem sokat mesélt. Nem szeretett iskolába járni, nem szerette a latint, a németet. Csak a magyart és a történelmet. És atletizált. [Nagy]Kikindán volt valami atlétikai egyesület. 1911-ben érettségizett a Nagyikindai Állami Főgimnáziumban, és szeretett volna egyetemre menni, de akkor a nagybátyámnak tudta, hogy a két fiát kell majd taníttatnia, és ezt már nem tudta vállalni. Erre apám, aki magyar-történelem szakos tanár akart lenni, mezei jogász lett Budapesten a Pázmányon [Akkor: Budapesti Tudományegyetem. Az egyetem 1921-ben vette

föl a Pázmány Péter Tudományegyetem nevet. – A szerk.], mert akkor az volt az egyetlen egyetem Magyarországon, ahol lehetett, ma úgy mondanánk, levelező tagozaton tanulni [Az előadásokat nem látogató, csak vizsgázní járó, többnyire vidéki hallgatókat „mezei jogászok” kifejezéssel is illették az egykorú nyelvhasználatban. – A szerk.]. Szegeden dolgozott, tisztviselő volt különféle helyeken, mert közben Dezső bácsi [Nagy]Kikindáról Szegedre költözött. Apám nem szerette a jogot, de rendesen elvégezte. Közben sokat sportolt, atletizált, ezen belül a távol- és a magasugrást művelte. Annyira jól sportolt, hogy 1913 körül még az is fölmerült, hogy kiviszik az 1916-os olimpiára, de közbejött a háború. A bevonulóknak gyorsított, előre hozott abszolutórium megszerzését tették lehetővé, apám letette, és be is vonult 1914-ben. A Vámbéry Rusztem aláírta diplomát 1918-ban kapta kézhez [Vámbéry Rusztem (1872–1948) – ügyvéd, büntetőjogász, publicista. 1903-ban a budapesti egyetemen a büntetőjog magántanára, 1915–1918 között rendkívüli tanár, 1919-től rendes tanár. 1920 után katedrájától megfosztották. 1922-től ügyvéd. 1938-ban Londonba emigrált, később az Egyesült Államokba költözött. A kriminológia egyik első hazai művelője, behatóan foglalkozott a fiatalkori bűnözéssel. – A szerk.].

1915-ben a keleti fronton tüdőlővést kapott, kórházba került. Erős, kisportolt szervezetének köszönhetően túl hamar meggyógyult, és visszakért a frontra. Akkor jött az állóháború, lövészárokbán volt hat hétig, ahol mindenki megfázott vagy influenzás volt, ő pedig összeszedett egy tébécét. Aztán fogságba esett [1915. május 15-én, mint a HUVSZ052. sz. képen olvasható. – A szerk.], és 1916 elején, Szibériába került, Krasnojarszkba. Egy óriási hadifogolytábor tisztí részlegébe került. Mesélte, hogyan bántak el a tetvekkel. El kellett ásní az inget, egy szalmaszálat kellett beszúrni a földbe, és a tetvek azon keresztül kimásztak. Utána kiásták az inget, és földes volt ugyan, de nem tetves. Időnként rettenetes volt, mert nem volt élelmezés. Egy ott szerzett barátjának, bizonyos Fénykövi Józsefnek (nem sokkal a háború előtt még Sonnenstein volt) volt egy kockacukra. Ez volt egyszer kettejük vacsorája, mert Fénykövi megosztotta vele. Elég szabadon mozogtak a táboron belül. Például azzal szórakoztak, hogy színielőadásokat csináltak, ahol persze a női szerepeket is a fiúk játszották. Tífusz is kitört. Ezt nem tőle tudom, 1973-ban találkoztam Señora Fénykövivel, aki elmesélte nekem, hogy apám bement a tífuszbarakkba, amikor az ő férje, Fénykövi ott feküdt, hogy ápolja. Ő meg a kockacukros történetet nem tudta. Tehát ez a két ember sokat tett egymásért, de elmesélni csak a másik tettét mesélték el.

Az októberi forradalom [Az 1917-es oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalomról van szó. – A szerk.] után felbomlott az orosz hadsereg, és nehezen ugyan és hosszú idő alatt, de viszonylag normálisan hazajött. Utazott egy napig, aztán két napig várt valami szibériai faluban, aztán megint utazott, megint várt. Így jött haza. Fénykövi viszont Kína felé ment, és Spanyolországban kötött ki, ahol nagyon meggazdagodott.

Amikor apám hazaérkezett 1918-ban [1918. június 6-án], már itt is éppen minden felbomlott. Mivel mindig irodalmár szeretett volna lenni, beiratkozott a bölcsészkarra. De rögtön az első évben abbahagyta, mert akkor kezdődtek az egyetemeken a zsidóverések [lásd: antiszemita közhangulat az 1920-as évek elején]. Szegeden egy vagy két év múlva letette az ügyvédi vizsgát, addig bankban dolgozott. Még atletizált is, de az már látszott, hogy komoly sportoló nem lesz belőle, bár teljesen egészségesnek tűnt. Sokáig sportolt még, rengeteget kirándult, még edző is volt a Szegedi Atlétikai Klubnál. Amikor letette az ügyvédi vizsgát, egy ügyvédi irodában helyezkedett el. Az 1920-as évek végén feljött Pestre. Ekkor már elkezdődött anyámmal a kapcsolat. A kapcsolat már Szegeden kezdődött az Atlétikai Klub körül, ahol anyám vezetett. Engel Vilmos is tagja volt az

Atlétikai Klubnak, de nem volt sportember.

Szóval, apám az 1920-as évek végén feljött Pestre, nyitott egy ügyvédi irodát Róza néni Rákóczi úti lakásában. Ott is lakott, a fiúk akkor már nem voltak otthon, volt hely. Egy unokatestvére, Kesztenbaum Mariska volt a titkárnő. Négy-öt éve halt meg, laza kapcsolatot tartottam vele. Az apai nagyanyám családjából az egyetlen, akivel kapcsolatom volt. Kesztenbaum Erzsébet fivérének volt a lánya.

Mint mondtam, anyám is feljött, és 1928-ban megszületett a nővérem. 1932-ben házasodtak össze, akkor összeköltöztek. Egy rövid ideig a Pannónia utca 14-ben laktak, aztán elköltöztek Alagra [Alag – Rákospalotával határos nagyközség volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben. A 19. század végén még pusztaként tartották számon, amely a budapesti „Urlovasok szövetsége” rendezte lóversenyek helyszínéül volt nevezetese. 1900-ban 341 lakosa volt, 1910-ben már 1600, 1920-ban pedig közel 2300. – A szerk.], mert apám mindig azt mondta, hogy ő vidéki. Miskolcon született, [Nagy]Kikindán élt évekig, hát nem par excellence vidéki, de mégis úgy érezte, hogy vidéken kell laknia, nem a kőrengetegben. Mindig vágyódott valahová kifelé. Béreltek Alagon egy villát. Apám Alagról járt be dolgozni Pestre. Anyámnak temérdek sok bútora és holmija volt, azt mind vitték. Az a bútor volt, amit még a nagypapa vett neki 1913-ban, Szegeden, amikor először férjhez ment. Alagon, nem tudom, miért, nem volt jó az egyik hely, fél év múlva átköltöztek egy másik helyre. Aztán amikor az se volt jó, akkor apám azt mondta, hogy jó, ha anyám olyan szerencsétlenül érzi magát, akkor költözzenek vissza a városba. Akkor mentünk a Phönix-házba az Újlipótvárosban, 1935-ben. Egy fél év múlva apám el akart onnan költözni, és anyám azt mondta, nem. Apám költözhet, de ő és a gyerekek maradnak. Aztán végig ott maradtunk, én 1979-ben költöztem el onnan.

Apám irodája 1936–37-ig Gajdosék Rákóczi úti lakásában maradt, utána Dezső bácsi Hold utcai [akkoriban: Gróf Klebelsberg-utca] lakásába költözött, a „trónterembe”, ahogy azt a hódályt hívták, amelyben még belső oszlopok is voltak. Dezső bácsi otthagya a bankot, és apám társa lett az ügyvédi irodában. Nem volt jogász, de apám helyett sok mindent megcsinált. Apám 1933-tól kezdve nagyon sokat volt kórházban, szanatóriumban. Amikor Budakeszin volt, akkor Dezső bácsi kiment, megtárgyalták az ügyeket, apám elmondta, hogy ide kell menni, ennek azt mondani. Szóval, amit helyette le tudott bonyolítani, azt megcsinálta. Dezső bácsi okos volt, jól átlátta a dolgokat. Természetesen a bíróságra csak apám mehetett, de Dezső bácsi vitte az irodát, olyan mindenese volt. Volt egy gépíró is, egy helyes fiatal lány.

Három és fél éves voltam, amikor 1936 szeptemberében meghalt a nővérem. Akkor már egy éve ágyhoz volt kötve, nem volt igazi játszópajtás. Egyébként volt egy időszak, amikor én is beteg voltam, kórházban is voltam. Tébécés voltam, és ugyanakkor számarköhögésem is volt, az orvosok nem sokat adtak az életemért. Azt mondták anyámnak, hogy a nagyobbik gyerekekre nagyon vigyázzon. Úgy vélték, annak van nagyobb esélye. A nővéremre nemigen emlékszem. A fényképein három-négy éves koráig, amíg beteg nem lett, olyan kis pirospozsgás vasgyúró, jókedvű kisgyerekeknek látszik. Aztán jön egy időszak, amikor nagyon szomorú a tekintete. Alagon elkezdett iskolába járni, a községi elemibe. Anyámék sokáig azt hitték, hogy azért lett beteg, mert az osztállyal együtt beoltották, holott a házi gyerekorvos már korábban beoltotta. Szóval is tették, hogy miért nem kérdezték meg őket erről. A nővérem egy osztályt végzett, aztán véget ért az iskolai pályafutása.

Apám átmenetileg, olyan három évre vallásos lett a nővérem halálakor. Előtte egyáltalán nem volt, olyannyira nem, hogy amikor én első elemista koromban azt hallottam az iskolában, hogy péntek este gyertyát kell gyújtani, akkor elővettem anyám egy üvegtálcáját, a spejzből előszedtem két gyertyát, amit áramszünet esetére tartogattunk, és meggyújtottam. A szüleim jól letoltak, anyám azt mondta, hogy el fog repedni az üvegtál, apám pedig azt, hogy ezek pogány dolgok. Ennyi volt a vallási neveltetésem. A nővérem halálát azért viselte még a várhatónál is rosszabbul, mert tőle kapta a tuberkulózist, és ezt úgy élte meg, hogy meggyilkolta a gyermekét. Néhány évtizeddel később Alfréd unokabátyámtól megtudtam, akkor attól féltek, hogy megbomlik vagy öngyilkosságon gondolkodik. Ezt nem tehette meg, mert én három éves voltam. Azt hiszem, ennek lett a pszichológiai megoldása a vallásosság. Addig annyira vallástalan volt a család, hogy amikor azt akarták, hogy esténként imádkozzák Klárka emlékére, nem akadt a családban senki, aki akár magyarul, akár héberül tudott volna egy imát. Aztán három év múlva ez valahogy elmúlt apámnál, azzal párhuzamosan, ahogy erősödött a náciizmus befolyása Magyarországon. (Erről indulatos versek tanúskodnak.)

Aztán a vallás még egyszer visszatért. 1948-ban feküdt a kórházban, nyilvánvalóan tudta, hogy nincs sok hátra az életéből, egyszer csak szólt, hogy hívják ki a rabbit, mert vissza akar térni [Mint a későbbiekben kiderül, 1944 nyarán kitért, és fölvette az evangélikus vallást. – A szerk.]. Anyám egy kicsit vitatkozott, de nem nagyon. Kihívták a rabbit, és annak rendje és módja szerint betért. És akkor kitalálta, hogy Dezső nagybátyámnak is vissza kell térnie. A nagybátyám akkor már hetven fölött járt, gyerekei, unokái keresztények voltak, és nem akart ilyen komédiát csinálni. Apám azt mondta neki, hogy vagy visszatér, vagy többet a szeme elé nem kerülhet. A nagybátyámnak, aki nevelte, aki nagyon szerette apámat, és csaknem fiának érezte, majd megszakadt a szíve. Emlékszem, apám a magasföldszinten feküdt az Amerikai úti kórházban, volt egy párkány kívülről, és az öreg, gerincbántalmaktól szenvedő, fűzőben járó nagybátyám felkapaszkodott, hogy benézhesen imádott haldokló öccsére, mert tudta, hogy a szeme elé nem kerülhet. Apám tudta, hogy hetei vagy hónapjai vannak hátra, és amikor megtudta, hogy a nagybátyám nem tér vissza, akkor megkérte Engel Vilmos bácsit, hogy viselje gondunkat. Ennek Vilmos bácsi helyt is állt. Semmi egyéb, mint hogy látogatott bennünket, foglalkozott velünk, szeretett minket.

A legkorábbi emlékem az, hogy amikor a Phönix-házba költöztünk, egy irtózatossá nagy szekrényt cipelnek borzasztóan nagydarab emberek, és anyám mondta, hogy hova tegyék. Hogy nyugton maradjak, kaptam egy zacskó mézespuszedlit. Pedig különben rendkívüli módon vigyáztak, hogy mikor eszem, mit eszem, mennyit eszem. És ahogy belenyúltam a zacskóba, mindig törött darab akadt a kezembe, pedig belenézve láttam, hogy vannak egész darabok is. Két és fél éves voltam.

A phönix-házbeli lakásban volt egy hálószoza, ebédlő, úri szoba, hall, cselédszoza, konyha, fürdőszoba, vécé, spejz. Éjjel-nappal meleg víz, központi fűtés, a ház udvarában egy tágas kert, amit minden tavasszal négy részre osztottak, négy hatalmas virágágyásra, és más-más színű tulipánt ültettek bele. Középen volt egy szökőkút, azon egy női alak, egy nagyon nagy szobor. Ennek az ostrom alatt elvitte a fejét valami becsapódás, lekerült a szobor talapzatához, és jól lehetett rajta hintázni. Azt hiszem, a ház 1931-ben épült, és anyám nagyon büszke volt, hogy milyen modern lakásban lakik. A lakás azokkal a bútorokkal volt berendezve, amelyek Szegedről jöttek, néhány szőnyeg akkora volt, hogy nem fért be, úgyhogy ott álltak összegöngyölve [A Phönix-ház nevű épülettömb 1929-ben épült, Jónás Dávid (1871–1951) és Jónás Zsigmond (1879–1936) tervezésében. Nevét tulajdonosáról, a Phönix életbiztosító-társaságról nyerte. A

hétemeletes, nyolc lépcsőházas épületben eredetileg két-két lakás volt egy-egy szinten (Bächer Iván karcolata, „Népszabadság”, 2005. július 9.). – A szerk.].

Nem igazán tudom, milyen ügyekkel foglalkozott apám ügyvédi irodája. A Kecskeméti Konzervgyár biztosan az ügyfele volt, mert meglehetősen sok sárgabarackkonzervet kaptunk. Nagyon finom volt. Egyszer hallottam, hogy anyám és apám arról beszélgetnek, hogy valaki valamivel meg akarja bízni. Apám támadóan mondta, hogy nem fogja elvállalni: „Csak nem gondolja, hogy elvállalok egy olyan ügyet, ahol a kliensnek nincs igaza!” Aztán még egyet biztosan tudok. Balatonalmádin – akkor úgy hívták, hogy Budatava, Almádi mellett egy település – parcellázott valaki, és úgy adta el a parcellákat, hogy egy-egy telek árának a felét kellett kifizetni, a másik felét két év alatt részletre. Ennek az ügyletnek apám volt az ügyvédje, és nem honoráriumot kért, hanem egy telket fél áron. Meg is kapta. Nem használtuk semmire, mert apám betegeskedett, aztán 1945 után államosították. Anyám hosszú ideig tartó utánjárással valahogy visszaszerezte 1954-ben. Persze addigra már épített rá valaki egy lakóházat, ezért egy másikat kaptunk. Addigra már nem Budatava volt, hanem Almádi, és addigra már közművesítették. Szóval ilyen polgári perekkel foglalkozott, bűnügyekkel nem. Talán még válóperekkel is.

Ezenközben édesanyám főleg háziasszony volt, hiszen apám és a nővérem is beteg volt. Ez maga nagyon nehezé tette az életet. Mindig megpróbált valamit csinálni. Az a bizonyos Mancsi néni, akivel egy ideig együtt csinálta a fehérneműszalont, a Katona József utcában dolgozott alkalmazottként valakinek a divatszalonjában. Néha, ha túl sok volt a munka, akkor a mama is kapott valami munkát otthonra. Gyönyörűen varrt. De keveset varrt, keveset keresett.

Iskolába 1939-ben kezdtem járni, egy magániskolába. Nem akartak magániskolába adni, anyám nagyon öntudatosan és büszkén mesélte, hogy őt az állami felsőbb leányiskolába küldték. Csakhogy az történt, hogy amikor a nővérem meghalt, és a családban senki nem volt ép eszénél, engem is kivittek a Kozma utcába, a temetésre. Ez traumatizáló élmény volt. Az első, hogy minden hölgy arca előtt fekete fátyol volt. A másik, hogy láttam, amint apám vállát rázza a zokogás. Elkezdtem bömbölni. Volt akkor nálunk egy alkalmazott, egészséges érzékű parasztlány lehetett. Fölemelt, a karjára vett, és elvitt. Csak ahogy a karjára vett, pont beleláttam a gödörbe. És akkor megértettem, hogy oda teszik a nővéremet. Borzalmasan megijedtem. Sokáig csillapíthatatlanul bőgtem, aztán abbahagytam a beszédet. Addig én már rengeteget csacsogtam, hosszú mesés verseket mondtam kívülről, nagyon beszédes kiskölyök voltam. Akkor már németül tanított anyám, aki nagyon figyelte, hogyan beszélek magyarul. Hároméves koromban úgy döntött, hogy jól beszélek, és elkezdett németül tanítani. Szóval a nővérem halála után abbahagytam a beszédet. A szüleimmel beszéltem, a nálunk lakó háztartási alkalmazottal beszéltem, ha a parkban találkoztam gyerekekkel, azzal is beszéltem, de felnőtten senkivel. Se Dezső bácsival, se Vilmos bácsival, senkivel. Addig össze-vissza fecsegttem velük.

Kellő ijedtség volt a családban. Pszichológust hívtak, orvost, megpróbálták a dolgot megoldani. A gyerek meghallja, hogy mit beszélnek róla, úgyhogy amikor valaki jött abból a célból, hogy megvizsgáljon, mindig elbújtam valami bútor alá. Csak erőszakkal lehetett volna kirángatni, és ezt nem akarták. Amikor elment a doktor bácsi vagy doktor néni, előjöttem, és folytattam a foglalatosságaimat a babáimmal, mackóimmal. Szóval így nem lehetett iskolába adni, mert néma gyereket nem lehet beadni az iskolába. Ezért jártam magániskolába a Pozsonyi úton, Répánszky Erzsébet magániskolájába, ahol négyen voltunk egy osztályban. Ez tulajdonképpen egy

négyszázötven, osztatlan elemi volt. Volt egy elég nagy szoba, ott volt mind a négy osztály. Volt olyan osztály, ahol csak ketten voltak. Az énekórán át kellett menni a másik szobába, mert ott volt a pianínó. Tornaóránk nem volt, de sétálni mentünk minden nap, az egész iskola, mind a tizenkét gyerek. Volt egy segítsége is Erzsi néni, jött egy Sári néni, aki angolul tanított. Ha visszagondolok, úgy vélem, a gyerekek nyolcvan százaléka zsidó volt.

Otthon mindig anyukámmal voltam. Foglalkozott velem, játszottunk, beszélgettünk, sok verset mondott nekem. Eleinte olvasott, ifjabb Gaál Mózes „Muki és Bubu kalandjai az őserdőtől a garázsig” című könyvéből [Gaál Mózes (1894–1929) – író, ifjúsági író. „Néhány kiemelkedően szép ifjúsági regény alkotója” (MÉL). – A szerk.]. Ez egy vastag kötet volt, nagyszerű regény. Nagyon rossz evő voltam, és ezt anyukám továbbbrontotta, mert gyömöszölte belém az ennivalót. Félt, ha egyszer én is beteg leszek, akkor mi lesz. Nagyon szerettem a nyers dolgokat, karalábét, répát. Hogy miért nem azt adtak, nem tudom. Szóval ott ültem az ebédnél fél kettőtől fél négyig, nyámmogtam, anyám pedig olvasott, hogy legyen türelmem ott ülni. Aztán egy csomó dolgot mesélt, amit nem értettem, de azt mondta, nem baj, ha nem értem, azért ő ezt most elmondja. Anyám szenvedélyesen tudta előadni a történeteket. A francia forradalomról például. Nagyon sokat sétált velem, és hogy ne unjam, mindig verseket mondott nekem. Amikor magyartanár lettem, sok verset tudtam kívülről, de mindig vigyázni kellett, hogy azt a néhány hibát, amivel anyámtól megtanultam, ne hogy belemondjam. Németül is mondott verseket. Franciául is tanított, legalábbis annyit, hogyha francia nevet olvasok, ki tudjam ejteni.

Azért némileg apám is részt vett a nevelésben. Egyszer azt mondta, hogy nagyon szeretné, ha megtanulnék egy verset. Ez 1942-ben lehetett, amikor megtudta, hogy biztos, hogy nem fog tudni felnevelni. Nem baj, ha nem értem, ő megpróbálja megmagyarázni, és majd próbáljak rá visszaemlékezni. Minden nap megtanultam egy szakaszt, és elmondtam neki. Látszott, hogy örül neki. Ez „A vén cigány” [Vörösmarty Mihály] volt. De például csinált egy súlyos pedagógiai hibát is. Amikor egyszer meghallotta, hogy anyám németül szól hozzám, azt mondta neki, hogy miért pont németül tanítja a gyereket, miért nem angolul vagy franciául. Anyám elég jól tudott franciául, tudott valamit angolul is, de messze nem anyanyelvi szinten, mint németül. Legközelebb, amikor anyám németül szólt hozzám, kijelentettem, hogy nem németül akarok tanulni, hanem angolul. Erre abbamaradt a némettanításom, és persze nem alakult ki megfelelően a másik nyelv se.

Édesapám nagyon nagy hatással volt rám. Ha mondott valamit, azt nagyon komolyan vettem. Csak ez ritkán volt, mert hónapokat töltött szanatóriumban. Ha otthon volt, nem volt szabad közel menni hozzá. Nem voltam vele sokat, de néha elvitt sétálni, mert szabad levegőn inkább engedte anyám, és akkor én akkorákat akartam lépni, mint ő. De biciklizni ő tanított. Kaptam egy feles biciklit. Sok mindent kaptam, bár nem voltunk jómódúak, éppen az állandó betegség miatt. Ami a fejlődésemhez vagy a taníttatásomhoz kellett, azt feltétlenül megkaptam, rengeteg játékom volt, sok könyvem. Úszni Mátrafüreden tanultam meg, tízéves koromban, ahol az úszómester rákötött a madzagra. 1944 kimaradt, aztán 1945-ben anyukám elvitt a Lukácsba, és ott magamtól befejeztem.

Eleinte volt cseléd, később már nem, mert annak bért is kellett adni meg kosztot is. Abban az időben volt ez a „fenn az ernyő, nincsen kas”-megoldás, amit úgy hívtak, hogy takarításért házaspár. Egy házaspár költözött be a személyzeti szobába, bizonyos Mariska a férjével. Az asszony ellátta a háztartást, és azért, hogy ott lakhatott a férj is, nem kapott bért. 1938-tól 1944-ig

volt nálunk. De a mama soha nem hagyott rá, ő maga foglalkozott velem.

Egy átlagos nap úgy nézett ki, hogy délelőtt iskolában voltam, délben hazamentem. Három perc járásra volt az iskola, de anyám értem jött, mert minden félórán végigment egy jármű a Pozsonyi úton. Iskola után elvitt sétálni vagy a korcsolyapályára. Az 1942-43-as tél rettenetes hideg volt, volt egyszer huszonnyolc fok Budapesten, és egyedül voltam a korcsolyapályán. Anyám mondta, hogy minden forduló után menjek be melegedni. Csatos korcsolyám volt. Aztán hazamentünk, ebédelni kellett, leültem tanulni.

Amikor születtem, kaptam egy rácsos ágyat, és tízéves koromig abban aludtam. Már nem fértem el benne, és ha ki akartam nyújtózni, ki kellett dugni a rácson a lábamat. A tizedik születésnapomra kaptam egy fotelágyat, amit mindig ki kellett nyitni. Azon aludtam egészen húszéves koromig. A lakás annyira zsúfolt volt bútorokkal, hogy nem volt egy zug, a mama toalettasztala alatt játszottam, és ha babaszobát építettem a bababútorból, soha nem hagyhattam ott.

Hétvégeken, ha apám jól volt, akkor kirándultunk a Budai-hegyekbe. Nem szerettem kirándulni, viszont apám megmutatta a madarakat, az szórakoztató volt. A háború előtt nyaranta lejártunk Pancsovára, és mindig két hónapot töltöttünk ott. 1939-ben, minthogy az első bécsi döntéssel visszajött Felvidék, átmentünk Rozsnyóra, és ott béreltünk egy szobát. Nagyon tetszett, mert ökrök is jártak a ház előtt, és szemben lakott egy nagylány, aki már legalább tíz éves volt, mégis elfogadott játszótársnak. A háború alatt, 1940 és 1942 között háromszor voltunk Balatonalmádiban anyámmal hat hétig egy panzióban. Apám hétvégén mindig lejött. 1943-ban három hétig Mátrafüreden voltunk.

Járattak zongoraóra, és gyakorolni mindig Ernő bácsihoz kellett mennem, mert ott volt egy pianínó. Jártam a Fodor-féle tornaiskolába, a Hollán utcába, ahol még lehetett külön vívni, és beíratk vívásra is [Fodor Károly (Freyberger Mózes) (1856-1927) vívómester és újságíró 1896-ban alapította első vívóiskoláját Budapesten, ahol kezdettől fogva – korát jóval megelőzve – gyermekvívással is foglalkozott (MÉL). – A szerk.]. A neveltetésemre, tanítgatásomra sokat költöttek, többet, mint amennyit megengedhettek maguknak. Nyelvet otthon tanultam. Nem voltam jó tanuló, de nem kellett korrepetálni.

Anyukám tíz évig tanult zongorázni, szépen zongorázott, és nagyon zeneszerető volt. A rádió örökké komolyzenét hallgatott. Azt akarta, hogy én is zeneszerető legyek, ezért elég kis koromban, lehettem hét éves, elvitt egyszer hangversenyre. Tudom, hogy Beethoven IX. szimfóniája volt, halálosan untam, és megkönnyebbüléssel fogadtam, amikor elkezdtek énekelni. Ez sajnos elrontotta a dolgot, és sokáig nem mentem el anyámmal. De egyszer Ungár Imrének volt egy hangversenye, és a mamám elmondta nekem azt a háttér-információt, hogy a zongorista vak, ezért érdekelt [Ungár Imre (1909-1972) – zongoraművész és pedagógus, Kossuth-díjas (1949), Liszt-díjas (1962), érdemes művész (1956). Látását hároméves korában elvesztette. 1924-től rendszeresen hangversenyezett itthon és külföldön. 1932-ben a varsói nemzetközi Chopin-versenyen megosztott első díjat nyert, 1935-ben az USA-ban is nagy sikerrel hangversenyezett. 1949-től haláláig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán tanított. – A szerk.]. De akkor már tíz éves voltam. Színházba nagyon sokat jártak a szüleim, főleg a Vígszínházba, és olyankor anyám hazaszaladt a szünetben. Pedig nem voltam egyedül, ott volt Mariska. Moziba anyámmal jártam, apám nem jött. Klárka halála után bizonyos dolgokat nem csinált. Például attól kezdve csak fekete nyakkendőt és fekete óraszíjat hordott. Egyszer anyámmal megnéztünk egy vígjátékot, és én gurultam a röhögéstől.

Akkor anyám azt mondta apámnak, hogy el kell jönnie, megnézni, hogy nevet a gyerek, és akkor eljött. Apám egyik üzletfele kapcsolatban volt a Metro-Goldwyn-Mayerrel [Egyike volt az öt legnagyobb hollywoodi filmstúdióinak, 1924-ben jött létre a Metro Pictures Corporation, a Goldwyn Pictures Corporation és a Louis B. Mayer Pictures összeolvadásából. – A szerk.], és kaptunk jegyet az Óz bemutatójára [„Óz, a csodák csodája”, Victor Fleming filmje, 1939] a Royal Apollóba, a későbbi Vörös Csillagba. Ott az Óz összes szereplőjéről kaptam brossnak megcsinált kis babákat. Nagyon sokáig megvolt, a lányom szórta szét valahogy.

Társasági életet nem nagyon éltek a szüleim. A mamámnak voltak barátnői, apámnak volt egy nagyon jó barátja, egy ügyvéd. Inkább apám családjával jártunk össze elég sokat, Dezső bácsival, Imre bácsival. Engeléssel is összejártunk. Hozzám jöttek gyerekek, iskolatársak. Én is jártam másokhoz. Voltak gyerekzsúrok nálunk is, másutt is. Amikor zsúrba mentem, anyukám nagyon szépen akart felöltöztetni, és sok masnit rakott a hajamba, amit nagyon utáltam. Volt a két copfomban egy-egy, volt középen, és még mit tudom én, hol. Jó kislány voltam, nem szóltam, de amikor a mama nem látta, kiszedtem a masnikat, és begyűrtem a zsebembe. 1944-ig ez volt a legnagyobb lázadásom.

1943-ban befejeztem az elemit, és 1943 őszén már nem úgy volt, hogy oda megy a zsidó kislány, ahova a szülei óhajtják. Két lehetőség látszott: vagy polgári iskola, vagy a Zsidó Gimnázium [lásd a szócikket]. A szüleim között nézeteltérés támadt, mert apám azt mondta, hogy felekezeti iskolába nem megy a gyerek. Anyám meg azt mondta, hogy olyan helyre megy a gyerek, ahol biztos, hogy nem kap semmi betegséget. A polgári iskolában jobban ki van téve a betegségnek. Így mentem a Zsidó Gimnáziumba, de nem az Abonyi utcába, mert ott nem fértünk el. Volt egy Lázár Piroska nevű magániskola [lásd: Lázár Piroska-féle budapesti nyilvános jogú leánynevelő intézet], az Abonyi utca kihelyezett tagozata a mostani Balassi Bálint, akkor Személynök utcában, egy bérház emeletén. Ötvenöten tanultunk egy osztályban, két szobát nyitottak egybe. A hallból és még egy helyiségből már korábban csináltak tornatermet, de abban is csak egy fél osztály fért el, ezért az órarendet úgy állították be, hogy német/torna, torna/német. Amíg a felének tornaóra volt, a másik felének német, és aztán cseréltek. Ez a tanév egy évig se tartott.

Emlékszem a szüleim döbbenetére, amikor bejöttek a németek [lásd: Magyarország német megszállása], és arra, hogy mondták: „Nagyon komoly baj van.” Nem egészen egy hónap múlva jött egy levél:

„A Budapesti Ügyvédi Kamara választmányának 1944. évi április hó 14. napján tartott teljes ülése Dr. Varsa József ügyvéd urat a m. kir. Minisztérium 1210/1944. M. E. számú rendelete 5. §-a alapján a Budapesti Ügyvédi Kamaránál vezetett ügyvédek névjegykézből törli. A törlést rendelő határozat jogerőre emelkedése után a Budapesti Közlönyben közzéteendő.

INDOKOK

A Budapesti Ügyvédi Kamara választmánya megállapította, hogy a rendelkező részben megnevezett ügyvéd úr az 1941. évi XV. tc. 9. §-a szerint zsidónak tekintendő személy, miértis az 1210/1944. M. E. számú rendelet 5. §-a alapján a Budapesti Ügyvédi Kamarának az ügyvédekről vezetett névjegyzékéből törölni kellett.”

Fennmaradt egy levél másolata, amit apám az egyik ügyfelének írt 1944. április huszadikán:

„Mélyen tisztelt Rocskay Úr!

Ha jól emlékszem, 1938-ban, de minden esetre összeköttetésünk egész elején, majd ezt követően diskurzus közben több ízben is Rocskay úr a zsidók megbízhatatlanságáról általában, meggyőződésből, vagy egy kellemetlen tapasztalat alapján ezt nem tudom, de általánosító kijelentéseket tett, kétségtelenül abban a hiszemben, hogy én nem vagyok zsidó.

A hűség kedvéért azonban azt is meg kell állapítanom, hogy különböző diskurzusaink alkalmával nem egy ízben olyan megjegyzéseket is tett Rocskay úr, amelyekből, ha filozemitizmusra nem is, de minden tekintetben emberies gondolkodásra kellett következtetnem, mert mint hangsúlyozta Rocskay úr, az embert sohase származása, nemzetisége, vallása szerint, hanem tetteiből ítéli meg. Az előbb, a zsidók megbízhatatlanságára vonatkozó kijelentése szűkebb körben a zsidó ügyvédekre is vonatkozott, de mint mondtam, általánosító jelleggel. Cáfolni ezt akkor több okból nem akartam.

Az egyik ok az volt, hogy ügyfeleimmel, – igaz másokkal sem – soha politikai vagy világnézeti vitába nem bocsátkoztam, a másik ok pedig az, hogy már eleve céltalannak tartottam az ilyen disputákat, mert nézetem szerint nem szavakkal, hanem tettekkel kell megcáfolni az ilyen és általam tévhitnek tartott meggyőződést és kijelentést. Céltalannak tartottam az ilyen vitába szállást, mert – nézetem szerint – egy ilyen epidémia elleni minden érvelés, ágálás, bizonyítás hiábavaló és meddő küzdelemnek látszanak.

És végül, hogy nem cáfoltam az ilyen kijelentéseket, annak az is oka volt, hogy ha ilyen magatartás tanúsítására határozom el magamat, akkor az elmúlt több mint 30 esztendő alatt mással sem foglalkozhattam volna, mint az örökös és részemről természetlennek tartott cáfolgatásokkal. Társadalmi téren, mind a jogászévek, az önkéntesi év, az első világháború alatti idők és hosszú hadifogságom alatti időben szükségtelennek tartottam minden cáfolatot, ügyvédi praxisom alatt pedig legfőképpen azért nem cáfoltam az ilyen állításokat, mert ezen magatartásommal célt nem értem volna, sőt ellenkezőleg, azt értem volna el, amit nem akartam, vagyis tettekkel nem cáfolhattam volna meg azt, amit meg kívántam cáfolni és pedig ezt az epidemikus, helytelen általánosítást.

Hogy ez a felfogásom helyes volt-e, vagy helytelen, ennek eldöntésére nem én vagyok hivatott, de tény, hogy azok a klienseim lettek a legragaszkodóbbak, akik a Rocskay úr kijelentéseihez hasonló kijelentésekkel startoltak ismeretségünk elején, annak dacára, hogy később közöltem velük a státusomat illető való helyzetet.

Nem szeretném azonban, ha Rocskay úrban, vagy bárki másban, ki e leveletem netán olvassa, az a téves állásfoglalás jegecesedne ki, mintha én hallgatásommal csak azt céloztam volna, hogy ezáltal és ez úton klienseket szerezzek és tartsak meg, közölnöm kell azt is, hogy több ízben előfordult praxisom alatt, hogy a megbízatás feltétele az volt, hogy zsidó ügyvédet nem kívánnak foglalkoztatni, ilyen esetekben minden anyagi vagy más előnyökre való tekintet nélkül a felajánlott megbízást vallásom közlése mellett sajnálattal, de visszautasítottam.

Nem is olyan nagyon régen – már összeköttetésünk tartama alatt – egy magasállású állami funkcionárius – egy nagy hollandi cég itteni jogtanácsosának ajánlott be. Az ajánlás folytán más, mint én szóba se jöhetett volna, azonban megtudva, hogy az illető hollandi cég egy keresztény ügyvédet keres, azonnal közöltem pártfogómmal, hogy én ezen feltételnek nem felelek meg, és éppen ezért az előre kijelölt helyen és időpontban a hollandi cég igazgatóját – a fent mondott okból – fel sem kerestem. Ekkor más oldalról azt az általam be nem tartott tanácsot kaptam, hogy csak vállaljam az ügyek vitelét, mert ha egy-két ügy lebonyolítása után megismernek, el fognak tekinteni az előbb említett feltételtől. Ennek dacára nem jelentkeztem, noha tudtam, hogy

egymaga ez a cég több jövedelmet biztosított volna részemre, mint az egész klientélám, úgy ahogy van, szőröstől-bőröstől.

Általánosságban azokban az esetekben, ahol nagyobb anyagi érdekről van szó, különösen ha a megbízatás közigazgatási peren kívüli eljárásra vonatkozott, ott a megbízóval közöltem vallásomat, ha kisebb anyagi előnyök jutottak részemre, ott ha kérdezték, ugyancsak köntörfalazás nélkül megmondtam a való helyzetet, viszont ha nem kérdeztek, akkor – mint az Ön esetében is – már szinte sportot csináltam abból a magatartásomból, – igaz, hogy az ilyen esetekből a későbbiek során aztán sokszor fonák és furcsa helyzet adódott, – de ilyen esetekben az előbb ismertetett elvem sarkallt, hogy nem szóval, hanem tettekkel kívánom cáfolni a véleményem szerint helytelen általánosítást. Ilyen fonák helyzet nem egyszer adódott, mert amikor az ügyek befejezése után – a szóbeszéd során – közöltem, hogy nem vagyok keresztény, az illető kliensek azt mondták, hogy ne csináljak belőlük bolondot, mert úgy sem hiszik el.

Előfordult az az eset is, – ahol hallgattam – hogy keserű elégtétellel kellett zsebrevágnom a következőkép hangzó elismerést: „az ügyet ilyen korrektül, objektíven vinni és befejezni csak keresztény ügyvéd tudja.”

Bár nem tartozik az ügghöz, de a Rocskay úrral való hosszú és kellemes összeköttetésünk előírja, és nehogy helytelenül ítélje meg Rocskay úr eddigi magatartásomat ezért is közlöm, hogy vallásomat sohasem tagadtam le senki előtt és ez csak egy esetben történt meg, amikor orosz hadifogságban választanom kellett, hogy együtt maradhatok-e azokkal a bajtársaimmal, akikkel egynek éreztem magam és akikkel a Kárpátokban, majd Galícia homokjában együtt feküdtem az első vonalban. Ha vallásomat bemondom, az esetben európai és nem szibériai lágerbe kerültem volna, viszont ha letagadom, akkor együtt maradhattam bajtársaimmal és pajtásaimmal.

Természetesen habozás nélkül letagadtam vallásomat.

Jól tudom, hogy ez az állásfoglalásom nem érdem és nem is akarom annak feltüntetni, és csak azért hozom fel, hogy az általánosítás mindig igaztalan, mert nemcsak én tagadtam le ez alkalommal a vallásomat, hanem az abban a táborban lévő valamennyi zsidó vallású hadifogoly tisztársam, minden habozás és vita nélkül.

Ami pedig a zsidó ügyvédek mentalitására vonatkozik, arra vonatkozólag csak azt közölhetem, hogy zsidó ügyvéd kollegáim között is nagyon sok olyan van, akik – az ügyek vitelében hasonlóan gondolkodnak mint én, – de ezt bizonyítani annál kevésbé kívánom, mert az előzőekben már közöltem, hogy véleményem szerint ez ellen az epidémia ellen küzdeni már eleve meddő kísérletezés és fáradozás.

A mondottak dacára is felvetődhetik a kérdés Rocskay úrban, hogy mégis miért csak most közlöm mindezeket és miért nem előbb? Magyarázatnak talán elég is volna a fenti felvilágosítás, de mégis hozzáfűzöm a következőket:

Már régebben készültem mindezt, ha nem is ilyen részletesen, de közölni. Egyrészt azonban már cca 2 éve beteg vagyok és ezen idő nagy részét szanatóriumban töltöttem és így alig-alig találkoztunk. Másrészt Rocskay úrnak érdemi ügye nálam csak kettő volt, az egyik 1937-ben (a nosztrifikálás) és 1939-ben a házvétel. E két ügyben, ha jól emlékszem összesen 1600 pengőt kerestem, ami nálam ugyan nagy pénz, de mégsem olyan összeg, ami okul és magyarázatul egyben vádul is szolgálhatna ellenem, hogy miért hallgattam a mai napig. A proposit jelen levelem megírására az ad, hogy e hó 4-én felkért Rocskay úr, hogy a házladási ügyben és a befolyó vételár esetén az újabb ingatlan vétel ügyben képviseljem érdekeit.

A sárga csillag árnyékában ugyan, de még sem szoltam, hogy nem kívánok megbízatást vállalni, mert bár ismerve Rocskay úrnak az ügyekbeni óvatos magatartását, de emellett jogi járatlanságát,

tanácsommal segítségére akartam lenni. Ezen állásfoglalás mellett is elhatározott szándékom volt, hogy ha perfektuálásra kerül a sor, már tető alá nem én hozom az ügyet, mert sárga csillaggal a mellemen még a türelmi idő alatt sem kívánok egy olyan testület tagjaként fungálni, amely testületnek valaha egy Kossuth, Jókai, Eötvös, és más szigorú mértékkel mérve is nagy magyarok voltak a tagjai.

Ezen álláspontomat nemcsak a Rocskay úr esetében, de az összes azóta adódó ügyekben keresztülvittem, mert ügyet a fenti állásfoglalásomra való hivatkozással április 5. óta nem vállaltam.

Hogy aktuálissá válik-e a Rocskay úr tervezett transakciója, vagy sem, azt nem tudom, de ha igen, akkor még a türelmi időn belül sem (május 31-ig) vállalom az ügyet, mert mint mondtam, megszégyenítve és megbélyegezve nem kívánok ügyvédként fungálni.

A Rocskay úr iránti szimpátiából azonban, ha május 31-ig aktuális az ügy, szívesen állok útmutatással rendelkezésére de csak díjmentesen. Ezt követően már díjmentesen se tehetem meg, hogy tanáccsal szolgáljak, bár néhány volt kliensemnek, köztük Önnek is, szívesen megtenném, de még a látszatát is kerülni akarom annak, hogy a törvénnyel ellenkezésbe jussak.

Mindezt amit írtam, talán részletesebben is, de élőszóval elmondhattam volna, de azért szántam el magamat a levélírássra, mert egy netáni találkozásunk Rocskay úrból meghökkentő meglepetést váltott volna ki, amit el kívántam kerülni.

Rocskay úrban mindig tiszteltem a becsületes gondolkozású és hithű embert, azonban most már tényleg elérkeztem ahhoz a ponthoz, hogy mindezt közöljem és bizonyos vonatkozásban megszüntessem azt az előbb említett sportot, amelyet bizonyos esetekben – ismét mondom, hogy helyesen-e vagy helytelenül, nem tudom – de de facto űztem.

Remélem, hogy Rocskay úr továbbra is megtart jó emlékezetében, mint ahogy én is megtartom Rocskay urat egész családjával együtt.

A Nagyságos Asszonynak és Gizikének kézcsókomat küldöm, Rocskay urat fiaival együtt
szívélyesen üdvözlöm
tiszteelő híve”

Rocskay József a következő választ küldte:

„Nagyságos Varsa József úrnak.

Kedves ügyvéd úr nagyon rosszul eszt hozám intézet levelében azokat a sorokat olvasnom mint hogy ha én elenszemves volnél a szidóság elen, csak két tény szögezlek le. Nicába éveken átt Rozentál volt az ügyvédem Párisban Salamon szintén évekil képviselt külföldön, mindég a becsületesek meg találják egymást azzon kívül 9 évig volt egy Kertész nevezetű üzletvezetöm aki szintén zsidó volt. Igazi romai katolikus minden embert testvérnek tekint és még gondolatban sem tudna ártani. Én Önt annyira meg szerettem mind ha édes testvérem lene, azért eszt rosszul az Ön levele. Csak arra kérem Önt hogy a jövőbe ha valami ügyem lesz fel kereshesem a szerződést is alá írás előtt szeméjessen fogom felvini. Adig is bocsánaot kérek ha én taln meg bántottam volna Önt.

Maradok kész hive

Rocskay József

Budapest. 1944. május 5.”

Az iskola egy darabig, talán áprilisig vagy május elejéig még folytatódott, de például már nem engedték, hogy magammal vigyem a héber betűs imakönyvet. Engem 1944-ig soha semmilyen

antiszemita incidens nem ért. Vagy a másik: Mariska lehúzott redőny mellett takarított, mert nem volt szabad keresztény alkalmazottat tartani [lásd: zsidótörvények Magyarországon]. Apám mondta, hogy szerencsére Dezső viszi az ügyeket. Dezső keresztény volt. Vilmos bácsi kis nyomdáját, ami a Vasvári Pál utcában volt, látszólag átvette a nyomdász [lásd: stróman]. Aztán egyszer csak „bejött a csillag” [lásd: sárga csillag], és a mamám nekiállt a varrógépen csillagokat gyártani. Majd mindjárt jön a nyár, és akkor a szép kis batiszt ruhácskámra szép selyemcsillagot varrt. A kabátokra vastagabb anyagból. Szépen varrta meg, mert csúnyán az ember nem varr.

Májusban csillagos házba kellett menni [Doroghi Farkas Ákos polgármester 1944. június 16-án adta ki a budapesti zsidók átköltöztetéséről és koncentrálásáról szóló rendeleteket, amelyek kerületenként kijelölték a csillagos házakat. Az átköltözésre háromnapos határidőt adtak, ezt utóbb nyolc napra módosítottak. – A szerk.]. Kezdetben voltak enyhítő feltételek. Például hogy orvosnak, ügyvédnek nagyobb légtér jár. Egyszer csak eljött hozzánk apám egyik kollégája, aki két arany Signum Laudist kapott az első világháborúban [A Signum Laudis csak bronz és ezüst fokozatban létezett, de volt arany Vitézségi érem, melyet 1917-től tiszték is kaphattak. Lásd részletesen: rendjelek, kitüntetések. – A szerk.], és ettől kivételezett volt [lásd: mentesítések a zsidótörvények hatálya alól], hogy cseréljünk lakást. Az ő lakása ugyanis csillagos házban volt, és ott nem akart maradni, a mi házunk pedig nem lett csillagos ház. Így költöztünk a Tátra utca 4. alatti csillagos házba, ahol másfél szoba lett a mienk, ami akkor nagyon jónak számított. Ez persze nem tartott sokáig, mert nemsokára már harmincöten laktunk a lakásban, és akkor én egy másik kislánnyal a zongora alatt aludtam. A Tátra utca 4-ben novemberig voltunk. Akkor már Engelék is odajöttek.

Még 1944 nyarán rábeszélyték apámat, hogy térjünk ki. Kemény családi csata volt, velem zsarolták. Így aztán a Deák téri evangélikus templomban, ahol a nagybátyám szerzett valami kapcsolatot, a szüleimet megkeresztelték, nekem előbb meg kellett tanulni néhány imát, hogy majd aztán engem is befogadjanak, de ezt aztán elsodorta a történelem. Ugyanakkor vettek két valódi evangélikus születési bizonyítványt is. Apám Vágner István volt, anyja neve Stettberger Margit, én Veronika. A történethez tartozik, hogy a hamis papírokért nem fogadtak el pénzt, hanem tárgyakat kértek. Én főleg azokra emlékszem, amelyek engem érintettek, nevezetesen egy gramofon, amit a tizedik születésnapomra kaptam négy angol Linguaphon lemezzel és a biciklim. Apám holmija közül csak az írógépre emlékszem [Egyébként a rádiókat, a kerékpárokat és az írógépet egy 1944. áprilisi rendelet szerint be kellett szolgáltatni. Lásd: „zsidórádiók” és „zsidóbiciklik”. – A szerk.]. Anyám a kitérést úgy fogta fel, hogy ez egy életmentő gesztus, ki törődik vele. Ő egy olyan magyar, aki zsidó. Apám szenvedett. Különböző volt svájci menlevelünk, volt spanyol is, svéd is, és folyamatban volt egy vatikáni menlevél is. De egyiket sem használtuk.

Apámat a betegsége miatt munkaszolgálatra sem vitték el, ezzel kapcsolatban van is egy hivatalos papírom a következő szöveggel:

„Dr. Varsa József budapesti V. ker Tátra ucca 4. sz. alatti lakos a m. kir. Honvédelmi Minisztérium utasítása folytán 24467 sz. idézéssel mai napon sorozáson megjelent és a megejtett orvosi vizsgálat szerint romeltakarítási munkára alkalmatlan. Budapest, 1944. aug. 11.”

[Braham szerint egyébként 1944 nyarán a hadsereg számos zsidó polgári személy számára is menedéket nyújtott: a muszosok mellett sok budapesti zsidó férfi és nő dolgozott katonailag fontos létesítményekben, ill. a bombázások utáni romeltakarításnál. Lásd: munkaszolgálat (musz). – A szerk.]

1944. október tizenötödikén [lásd: nyilas hatalomátvétel] a szüleimmel elmentünk Dezső bácsiékhoz, a Hold utca [Gróf Klebelsberg-utca] 15-be, és szerettünk volna ott maradni. A nagynéném, aki keresztény volt, nem akarta, hogy ott maradjunk. Félt. Akkor értettem meg először, hogy valóban élet-halálról van szó, mert azt mondta anyám, hogy ki időt nyer, életet nyer. Visszamentünk a csillagos házba, ahol három nap múlva történt egy érdekes eset, amit az alábbi jegyzőkönyv tanúsít:

„Jegyzőkönyv

Felvétetett Budapesten 1944. okt. 18-án délután 6 órakor Tátra utca 4. szám alatt.

Alulírottak mint hatóságilag kijelölt lakásfelügyelők előadják, hogy f. évi okt. 18-án megjelent egy honvéduniformisban öltözött egyén, ki Pintér Lili földszint 2. szám alatti nőnek vitéz Hunyadi néven bemutatkozva közölte vele, hogy a zsidókat délután 3 órakor elfogják vinni. Ugyanekkor fentnevezett vitéz Hunyadi honvéd Jakab István házfelügyelőt is felkereste és közölte vele ugyanazt mint Pintér Lilivel. Jakab István házfelügyelő megkérdezte vitéz Hunyadi honvédet, hogy van e erre írásos felhatalmazása és kinek a parancsára viszik el a zsidókat. Erre csak azt felelte írása nincs, de délután, amikor a zsidókat viszik itt lesz Somogyvári főhadnagy úr is és neki tegye fel ezeket a kérdéseket. Vitéz Hunyadi ekkor eltávozott.

Délután k.b. 15.45 órakor megjelent két honvéduniformisban öltözött katona, az egyik rohamsisak a másikon kakastollas sapka volt. Mind a kettő lövésre készen tartotta fegyverét. Harsány hangon többször kikiáltották, hogy minden zsidó 5 percen belül minden csomag nélkül feltartott kézzel sorakozzon az udvaron. Kijelentették, hogy aki azonnal nem gyülekezik az udvaron, azt azonnal agyonlövik.

A gyülekezés megtörtént, mire felszólították az egybegyűlteket, hogy mindenki készpénzét, óráját, aranyneműjét, zsebkését és minden értékét haladéktalanul rakja eléjük, mert mindenkit meztelenre vetkőztetnek, a lakásukat is átkutatják és akinél vagy akinek a lakásában értéket találnak, azt a helyszínen agyonlövik.

Egyeseknek akik bejelentették, hogy pénzüket vagy más értéküket a lakásban hagyták, megparancsolták, hogy feltartott kezekkel azonnal menjenek vissza a lakásukba és értékeiket hozzák ki.

Aközben amíg a fenti értékeket összeszedték, megjelent további két egyenruhában öltözött egyén, akik közül az egyik őrzetűi distinkciót viselt.

Amikor a pénz és egyéb értékek összegyűjtését befejezték, kiadták a parancsot, hogy mindenki menjen a lakásába, vegyen magához élelmet, ezenkívül azonban más ruhát hátizsákot nem engedélyeznek és mindenki percekben belül újra gyülekezzen az udvaron.

A ház lévén öt emeletes és a lakók között sok beteg és élemedett korú ember volt ezért a gyülekezés nem történhetett meg olyan gyorsan, amilyen gyorsan ők kívánták, amire (azt megállapítani nem tudjuk, hogy egy vagy két katona e) fegyverét használta akként, hogy lövéseit vagy lövéseiket a levegőbe adták le.

Előadjuk azt is, hogy minden személynek megengedték, hogy 10.- P. magánál tarthasson és egyeseknek akik arra hivatkoztak, hogy kis gyermekük van megengedték, hogy holmit vihessenek magukkal.

A lakók közül többen különféle igazolványokkal kívánták magukat igazolni, mire kijelentették, hogy rögtön itt lesz a százados úr és előtte igazolják magukat.

A gyülekezés megtörténte után sorakozót rendelték el és a Tátra ucca 4. szám alatti valamennyi zsidót az uccán a ház előtt sorakoztatták, azonban sorakozás közben, mikor már majdnem minden lakó az uccán volt, véletlenül erre járt Kaesman Baritz István úr V. pártszolgálat vezető és megkérdezte a déli órákban már itt járt és magát vitéz Hunyadinak nevező rohamsisakost, hogy mi történik itt és kinek a parancsára. Úgy látszik a Pártszolgálat Vezető nem kaphatott megnyugtató és kielégítő választ ezért akként intézkedett, hogy az időközben megjelent Hungarista karszalaggal ellátott fegyveres két urat vitéz Hunyadi mellé állította és meghagyta, hogy amíg vissza nem jön őrizték vitéz Hunyadi és amennyiben ellenszegül fegyverüket használják.

Néhány perc múlva Kaesman Baritz István úr visszajött és az időközben összegyűlt fegyveres Hungarista párt testvéreinek kiadta a parancsot, hogy a négy egyenruhába öltözött egyént a házban kutassák fel, tartóztassák le, mert egyéni akció történt és ahelyett, hogy az illetők a frontra mennének, itthon fosztogatnak és meggyalázzák a Hungarista eszmét. Parancsára a házat a pincétől a padlásig átkutatták és a négy honvéduniformist viselő egyén közül kettőt el is fogtak.

Az összeszedett értékek jegyzékét lakás és névszerinti beosztásban mellékelten csatoljuk.

Jelen jegyzőkönyv 1944. okt. 18-án délután 7 órakor lezáratott és valamennyi lakásfelügyelő aláírta”.

Később kiderült, hogy a nyilasok, akik elzavarták a fosztogató katonákat, somérok voltak, tehát álnyilasok [lásd: haluc fiatalok]. A somérok megjelenése nem volt annyira véletlen, mert kettesével cirkáltak, és ha láttak valahol valamit, akkor amíg az egyik figyelt, a másik elrohant a többiekért. Ez úgy derült ki számomra, hogy 1945. május elsején felvonulás volt Budapesten, és anyám, aki amúgy is a francia forradalom bűvöletében élt, amikor meghallotta, hogy felvonulás lesz, azt mondta, gyere. Előttünk egy csomó helyes, tizenhat év körüli gyerek ment, és egy transzparenst vittek, amire az volt írva, hogy MADISZ. Később, a Szent István körút 2-es számon láttam kiírva, hogy „MADISZ az első emeleten”. Fölmentem, és mondtam, hogy ide akarok jönni. Tizenkét éves voltam, talán még fiatalabbnak is látszottam, úgyhogy mondták, majd később, pár év múlva jöjtek. Éppen el akartam menni, amikor az egyik ajtón kijött az egyik „nyilas”. Kővé dermedtem. Rögtön észrevette, megértette, és azt kérdezte: „Csak nem olyan helyzetben voltam egyszer, hogy ki akartak vinni a Duna-partra? Csak nem itt a környéken laktam? Nem vagyok véletlenül egy zsidó családból származó kislány, akivel ilyesmi történt?” És akkor kiderült. Később azt hallottam erről a fiúról, hogy Rákosiék lecsukták cionista szervezkedés vádjával [lásd: cionizmus 1945 után Magyarországon]. Körülbelül negyven éves voltam, amikor rádöbbsentem, hogy ezt a fiút meg kellene keresnem. Próbáltam is, de nem találtam.

Pár nap múlva, az igazolás ellenére, ötvenkét éves, súlyos beteg apámat mégis elvitték sáncásásra. Akkor írta Dezső bácsi anyámnak ezt a levelet:

„Kedves Ilus! Elsem tudod képzelni milyen borzalmas lelki depresszó alatt állok és mardos az önvád, hogy nem foglaltam határozott álláspontot maradástok ügyében. Most gondold még hozzá mi vett rajtam erőt, hogy megtudtam Jóskát elvitték. Nem vigasztalni akaral, de elég megbízható helyről hallottam, hogy csak három napra vitték Öket munkára és három nap után új transzporttal váltják fel. Az árja párja rendeletet visszavonták, így én otthon vagyok. Feltétlenül külddj egy pár sort a vicivel és közöld mire van szükséged, hogy legalább itt lehessek segítsétekre. A vicivel meg fogok egyes dolgokat beszélni és mepróbálok mindent, hogy azt a végtelen észnélküli hibár mit elkövettem helyre hozhassam. Ne csüggedj, tarsd magad erősen remélem nem sokára minden jóra fordul. Sokszor csókollak Verával együtt. Dezső”

Apámat valami Hosszúhegy nevű helyről vitték volna tovább nyugatra, de előbb az óbudai téglagyárba kerültek. Szerencsére volt nála annyi pénz, hogy egy őrral ki tudott küldeni a nagybátyámnak egy levelet, közölve, hogy ott van. Erre anyám és Dezső bácsiék megtervezték a megmentését. Emlékszem a „színielőadás” próbájára a Hold utca 15-ben. A nagynénémnek olyan magyar nagyasszony külseje volt. Fel kellett vennie a legjobb bundáját, a legszebb gyűrűt meg a boát. Egy borítékba pénzt tettek, és végigpróbálták a várható szituációt. Többször próbálták, hogy mit, milyen hangsúllyal mondjon. Ezután a lehető legpuccosabban felöltözve, kiment a téglagyárba, és az őrt álló katonának, akit egy nagyasszonynak bakának kellett tekintenie, és tegeznie kellett, azt mondta: „Vezess, fiam, a parancsnokodhoz!” Vezette. Valami fiatal tiszt volt ott. A nagynénémnek azt kellett csinálnia, hogy le kellett húznia a kesztyűjét, hogy lássák, hány gyűrű van rajta, és úgy kellett az asztalra tenni a kezét, hogy a boríték kilátszódjon alóla, és azt kellett mondania, hogy „Adja nekem Varsát!”. Odaadta. Így jött haza apám.

Milyen volt az élet a csillagos házban? A szülők felmérték, hogy szeptemberben itt nem lesz iskolakezdés. Azt mondták, hogy a gyerek nem lehet tanulás nélkül hosszú hónapokig. Anyám tanított egy kis irodalmat, apám irodalmat és történelmet, a nyelvek is megvoltak, és jött még egy tanár bácsi is kétszer egy héten, Vajthó tanár úr, a Berzsényi nagy hírnév tanára [Vajthó László (1887–1977) – irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, pedagógus. „Tanulmányait a kolozsvári, gráci és jénai egy.-en végezte, és magyar–német szakos tanári diplomát szerzett. Utána Párizsban folytatta tanulmányait. ... működésének két emberöltőjét javarészt a bp.-i Berzsényi Dániel Gimn.-ban töltötte (1925–50). Diákjaival kiadta a magyar irodalom több, addig kiadatlanul rejtőző fontos kútfőjét. ... összesen 63 művet. Az általa szerkesztett A tanítás problémái c. sorozatban jelent meg a Tanulók szerepe az irodalomkutatásban (1934) és Könyvnelküliek (1936) c. két tanulmánya. 1935-ben egyetemi magántanár a debreceni tudományegy.-en, majd nyilvános rendkívüli tanár lett. Tanári, irodalomtörténeti és ismeretterjesztő munkája mellett műfordítói tevékenységet is folytatott. ... A hivatalos kultúrpolitika Ady-ellenessége ellenére elérte, hogy Adyról írt disszertációja (Én, Ady Endre, Szeged, 1929) alapján avassák a magyar irodalom doktorává. Konzervatív folyóiratok (Protestáns Szemle, Napkelet, Budapesti Szemle) munkatársaként is a kortárs haladó költészetet népszerűsítette” (MÉL). – A szerk.]. A sok embernek nehéz volt egyenként megoldani a főzést, és akkor Vilmos bácsi felesége megszervezte, hogy három nő főz az egyik nap, három nő a másik nap, és egyszerre eszünk. Ő osztotta, ő határozta meg, hogy hány kanállal kap mindenki. Dezső bácsi az unokájával, aki három éves volt, többször értem jött, és elvitt sétálni a Margit-szigetre. Ilyenkor a csillagot levettem. Tudtam viselkedni csillag nélkül. Azon a napon is sétálni vitt, amikor Horthy kiugrási kísérlete volt [lásd: Horthy-proklamáció], de akkor nem a Tátra utcába mentünk vissza, hanem hozzájuk vitt, és a szüleim is odajöttek a Hold utcába.

Emlékszem, egész délután szolt a rádió, és állandóan azt mondták, hogy Beregfy vezérezredes azonnal jöjjön Budapestre [Beregfy Károly (1889–1946) – vezérezredes, 1944-ben a 3. magyar hadsereg parancsnoka, majd a nyilas hatalomátvétel után honvédelmi miniszter és vezérkari főnök. 1946-ban mint háborús bűnöst kivégezték. – A szerk.]. Azon az éjszakán nem mentünk vissza, hanem ott aludtunk.

A Tátra utcában volt egy házmaster, akinek hat gyereke volt, a legidősebb árpádsávos karszalaggal flangáló nyilas volt, de az apa elég normális volt, főleg ha pénzt kapott. November elején átmentünk Dezső bácsihoz, a Hold utcába. Ez úgy történt, hogy apám és anyám ment elől, egészen kevés holmival, és messze leszakadva, de látótávolságban vitt engem a házmaster. Az volt az utasítás, hogyha a szüleimet letartóztatják, akkor a házmaster, mintha mi sem történt volna, visz tovább Dezső bácsihoz, és én se szólok egy szót se. De nem történt semmi. Én egy kicsit tiltakoztam, de emlékszem, valami utalás történt arra, hogy én azért vagyok fontosabb, mint ők, mert nekem majd még lesz gyereke.

Néhány éjszakát Dezső bácsinál töltöttünk, de akkor már volt egy lakáskulcsunk. Ez pedig úgy lett, hogy Dezső bácsi egyik fiának a keresztény felesége, Sárka rokona volt egy vezérezredesi rangban lévő katonaorvosnak, návai Náray Lajosnak. A vezérezredes urat a hadsereggel vitték nyugatra, és vele ment a felesége. Nárayné odaadta a lakása kulcsát az unokahúgának, Sárkának, aki pedig odaadta nekünk. Egy nagy, úri lakás volt a Királyi Pál utca 5-7-ben, az első emeleten. A továbbiakat ott vészeltük át. Akkor már megvoltak a papírjaink, mi voltunk az evangélikus Vágner család, aki Gyöngyösről menekült. Azért döntöttek a szüleim így, mert akkor Gyöngyösön már oroszok voltak, másrészt az volt az egyetlen vidéki város, amit ismertem. Nekem nem vettek papírt, de szerepeltem az ő papírjaikon. A nevem maradt Veronika, mert látták ugyan, hogy megbízható vagyok, de ha valaki elkiáltaná magát, és felkapnám a fejem, az lebukás lenne. Volt egy elképesztő véletlen. Amikor odaköltöztünk, kiderült, hogy návai Náray Lajosné leánykori neve Wagner Mária. Csak ő w-vel írta. A papírjaink szerint mi is Vágnernek voltunk, úgyhogy a házmasterhez úgy vonultunk be, hogy Mária az apám unokanővére. Itt viszonylag biztonságban éreztük magunkat.

Nem tudom, honnan szereztünk élelmiszert, menekültek voltunk, és nyilván kaptunk élelmiszerjegyet [lásd: jegyrendszer Magyarországon (1940–1951)]. Egyébként emlékszem arra a pillanatra, amikor körbejártuk a konyhát és a spejzt, és találtunk három póréhagymát. Apám azt mondta, hogy három póréhagyma az három nap. Aztán voltak paradicsomkonzervjeink, ilyen kis Aranyfácán még a Kecskeméti Konzervgyárból. Volt egy kis lisztünk is. „Kenyeret” sütöttünk. Inkább maceszre emlékeztetett. Azt már lehetett akkor tudni, hogy nem fog rettenetesen sokáig tartani, nem fogunk éhen halni. Az utcára nem nagyon mentünk, nehogy igazoltassanak. Ha mégis kimentünk, akkor anyám azt mondta, hogy a két nagy vörös copfomat tegyem a kabát alá, a fejemen pedig sapkával takarjam el, mert a vörös haj jellegzetes. A mai napig nem értem, hogy miért nem vágták le inkább a copfomat.

Akkoriban minden kapualjban nagy papundekli táblákon ki kellett írni az összes lakót, a nevét, anyja nevét, apja nevét és a nagyszülei nevét, tehát két generációt. Nagyon jól megtanultam az összes fiktív nagyszülőt, tudtam, mikor van a névnapjuk. Apám megnézte ezt a táblát, és látta, hogy lakik ott egy Pethő nevű ügyvéd, aki a szélsőjobboldali MÜNE (Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesülete) [lásd: ügyvédek Magyarországon] egyik alelnöke volt, és apám tudomása szerint denunciált zsidókat. És ismerték egymást. Ezért amikor már bezárult az ostromgyűrű, már lőttek is,

és le kellett költözni az óvóhelyre, apám úgy döntött, hogy nem jön le. Ott főztek az asszonyok a sparhertről, és az egyik azt mondta: Vágnerné, tudja, annyi butaságot beszélnek a házban. Például valaki azt mondta, hogy a maga férje biztosan azért nem jön le az óvóhelyre, mert katonaszökevény. Akkor látszott, hogy ezt tovább nem lehet csinálni, és a szüleim a következőre jutottak. Pethő ügyvédnek volt két lánya, az egyik velem egyidős, akivel többször játszottam, én is voltam náluk, ő is volt nálunk. Akkor nekem fel kellett menni a második emeletre, és akárki nyitott ajtót, azt kellett mondanom, hogy nem játszani jöttem, hanem az ügyvéd bácsival szeretnék beszélni. Amikor négyszemközt voltunk, akkor azt kellett mondanom, hogy az apukám szeretne följönni az ügyvéd bácsihoz, de azt kéri, hogy az ügyvéd bácsi saját maga nyisson ajtót. Egy perc múlva apám felment, és négyszemközt beszélt vele. Ügyvéd úr, ismeri a kislányomat, a maga kislányával szokott játszani. Én csak egyet kérek magától: nem ismerjük egymást. Azt mondta, rendben van. És csendben maradt. Ebben valószínűleg az is benne volt, hogy akinek egy csepp esze volt, az 1944 decemberében már nem gondolhatta, hogy ezt a háborút a németek meg tudják nyerni. Aztán mikor 1945 után nem igazolták, apámat kérte mentőtanúnak. Apám elment, elmondta. Pethőt később internálták. Lehet, hogy emiatt úszta meg internálással, és nem került börtönbe. De ezt persze nem lehet biztosan tudni. Később, amikor már a Trefortban tanítottam, az egyik kislánynál láttam, hogy anyja neve Pethő, és a Királyi Pál utcában lakik. Jé, mondtam, hát én ismerem az anyukádat. El is feledkeztem az egésztől, de a legközelebbi fogadóórán megjelent egy idős ember, bemutatkozott, és olyan alázatosan mondta, hogy ő csak azt kéri, hogy ne bántsam az unokáját, amiért ő annak idején... Felháborodva utasítottam vissza, hogy mit képzelsz rólam. A gyerek olyan közepes volt, de mindig egy jeggyel jobbat kellett neki adnom. A többiek nem is értették, hogy miért kivételezek vele.

A lakásnak volt egy bejárata a lépcsőházból, és volt egy a gangról a konyhába. Amikor nem az óvóhelyen voltunk, a konyhában voltunk, mert ott melegebb volt, és a szobák ablakai már ki voltak törve. A ház hátsó traktusán volt egy udvarra néző hámszobás lakás néhány lépcsővel magasabban, és oda a gangon keresztül lehetett menni. Ott volt a negyedik kerületi – mert ez akkor negyedik kerület volt – nyilasok központja. Nap mint nap, állandóan ott jártak el előttünk ezek a nyilasok, beköszöntek, megkérdezték, hogy „Nemzetes asszony, tisztelettel, látta-e Nagy testvért?”. Nagy testvért nagyon jól ismertük, mert rendszeresen lejárt az óvóhelyre, és beszédekkel mondott, hogyha valaki tud arról, hogy valaki bujkál, az jelentse, mert a szomszédokban is elkaptak egy családot, és agyonlőtték, gyerekekkel együtt. Úgy emlékszem, hogy legalább négyszer-ötször tartott ilyen felkoncoltatik tartalmú gyűlést.

Január tizenhetedikén szabadultunk föl, és tizenhatodikán késő este jött egy alak, félig katonának, félig civilnek öltözve, bilgeri csizmában [Bilgeri osztrák ezredes után elnevezett puha szárú, fűzős csizma. – A szerk.]. Megkérdezte, hogy van-e itt katonaviselt férfi. Sok nem volt, de apám is annak számított. Összegyűltek körülötte. Azt mondta, hogy ő partizán, az oroszokkal harcol, és igazítsák össze az óráikat. Összeigazították az óráikat, és a pasas elment. Másnap kivágódott az óvóhely vastag vasajtaja, és jöttek az oroszok. „Nyemeckij, fasiszt?” Se német, se fasiszta nem volt. Ez nagy ház volt nagy óvóhellyel, és mivel úri ház volt, kevesen laktak, az óvóhely nem volt zsúfolt, az oroszok ott is maradtak, oda telepítették a rádiót.

Napközben mindig kimentem a ház elé, bár anyukám tiltotta, mert Budán még folytak a harcok, és még az óvóhelyen éltünk. A ház kapuja előtt volt egy kilőtt gulyáságyú, amire mindig felkapaszkodtam, és ott üldögéltem. Egyszer csak láttam, hogy Nagy testvér beoson a házba.

Persze nem beöltözve, még csizma sem volt rajta. Valószínűleg ment fel a kincsekért. Én egyszer már voltam bent a nyilasok irodájában, ahol olyan mennyiségű rablott holmi volt, hogy egy nagyon gazdag szőnyegboltban a tizede van annak, ami ott perzsaszőnyegben fel volt halmozva. Meg ezüstdobozok, étkészletek. Úgy gondoltam, hogy Nagy testvért el kell kapni. Robogtam az óvóhelyre, elkaptam az első oroszt, akinek az Iván nevet adtam, rángattam fölfelé, és mutogattam. Nagy testvér rálőtt, és Iván ugyanakkor, amikor jobb kézzel lőtt, a bal kezével a falhoz csapott, és a fejem elé tartotta a karját. Védett. A lövöldözésre jöttek a többiek, és Nagy testvért lelőtték.

Egy héttel a felszabadulás után egyszer csak megjelent a „partizán”. Mondta, hogy most nincs hol laknia, mehet-e valakihez. Apám azt mondta, hogy hozzánk jöhet. Ott aludt egy vagy két éjszakát. Néhány nappal később magyar nyomozók jelentek meg félig katonásan öltözve, például derékszíj volt a kabátjuk fölött. Bejöttek a lakásba, egyenesen odamentek a nappali szobában lévő koloniál könyvespolchoz, levették az egyik lexikont, a kemény borítónál fogva kirázták, és egy csomó idegen pénz hullott a földre. A „partizán” dugta oda. Aztán a pasast felakasztották. Depner Brunónak hívták, kóbor rablógyilkos volt, egy kicsit nyilas, csak annyira, amennyi ahhoz kellett, hogy működhessen. A korabeli újságban volt egy kis hír, hogy felakasztották.

Egy-két hét múlva visszamentünk a Tátra utcába. A phónix-házbeli lakásunkban erdélyi menekültek laktak. Felmentünk, és apám mondta nekik, hogy ez a mi lakásunk, menjenek el. Elmentek. A házban találtak helyet, normális viszonyban voltunk. Nem voltak ezek gonosz népek, nem bántottak semmit. Amikor elmentünk, anyám lezárta az ebédlőt, ott volt az ebédlőasztal súlyos horgolt terítővel, és amikor levette a terítőt, a teljes minta ott volt porból. Tehát valóban senki nem nyúlt hozzá. Aztán egyszer csak negyvenfokos lázam lett. A korábbi hónapok feszültsége jöhetett ki rajtam. A Depner Brunók és Nagy testvérek, akinek láttam kiloccsanni az agyvelejét. Két nap múlva semmi bajom nem volt.

Márciusban elkezdődött az iskola egy héten kétszer. Áprilisban már többször volt. Akkor a Wesselényi utca és a Körút sarkán lévő házban volt a gimnázium kihelyezett tagozata a negyedik vagy ötödik emeleten, egy lakásban. Hogy miért nem Lázár Piroska iskolájában folytattuk, azt nem tudom [lásd: Zsidó Gimnázium]. Talán kiégett. Két nagy szoba volt, az egyik az elsősöké, és onnan nyílt a másodikosoké. A tanári és a többi osztály a körút másik oldalán lévő házban volt. Az egyik osztálytársam, Liebermann Kati kitalálta, hogy németül nem tanulunk. Mindenki helyeselt. Amikor láttuk az ablakból, hogy Flóra néni, a némettanár átkel a körúton, és elkezd felfelé kapaszkodni az emeletre, kiléptünk az ablakon a gangra, és a hátsó lépcsőn leosontunk. A körúton akkor még voltak hirdetőoszlopok, amelyeknek kis ajtaja volt, és be lehetett bújni. Onnan lestünk, és amikor vége volt a németórának, Flóra néni ment vissza a tanáriba, akkor mi is visszamentünk az osztályba. Amikor azt mondtuk, hogy németet nem tanulunk, kérdezték, hogy akkor mit. Mondtuk, hogy angolt. Lett angol. Júniusig jártunk ide. Az 1945/46-os tanévben már átkerültünk a Hollán utcába. Egy évet jártam még, mert bár nagyon szerettem a Zsidó Gimnáziumba járni, szerettem az osztálytársaimat, és jó színvonalú volt az iskola (például a matematikát Péter Rózsa tanította, akkor még én is értettem), de egyre kevésbé bírtam, mert mindenki cionista volt. Ezt azért nem szerettem, mert engem nagyon nagy magyarnak neveltek. Addigra már a fél magyar irodalmat végigolvastam. Tizenhárom éves koromban olvastam Eötvös regényeit. Aztán rájöttem, hogy Mikszáthot még jobb olvasni, legalább harminc-negyven kötetet végigolvastam. Apám nagyon boldog volt, hogy komoly dolgokat olvasok. Ez volt a kultúrám. Eszembe sem jutott volna, hogy ne Magyarországon éljek.

Aztán gyors egymásutánban beleestem két eszmerendszerbe. Először angломán lettem. 1947-ben a követségen láttam egy kiállítást az angol életformáról. A civilizáció, a tradíciók. Nagyon tetszett. Akkor már angolt tanultam. Egyszer anyukámat behívta az angoltanár, megdicsért, és azt mondta, hogy keressenek ennek a gyereknek egy külön angoltanárt, mert ebből még szakma is lehet. Akkor anyám azt mondta, ha ebből szakma lehet, akkor egy angol angoltanár kell. 1947-ben nem volt könnyű angol angoltanárt találni Budapesten, de megtalálták. Jártam egy bácsihoz, aki ugyan nem angol volt, hanem dél-afrikai és lesújtóan rasszista.

1947-ben mondtam anyámnak, hogy nem szeretnék a Zsidó Gimnáziumba járni, mert mindenki cionista. Még örült is, hogy nem akarok elmenni Palesztinába. Jó, mondta, és beleegyezett, hogy a Varga Katába járjak [A Varga Katalin Gimnázium elődje, a Mária Terézia Leánygimnázium 1875-ben kezdte meg működését mint felsőbb leányiskola. 1902-ben költözött későbbi, VI. kerületi Sugár út (később: Andrássy út) 63–65. szám alatti épületébe. 1905-től már felsőbb leányiskola és leánygimnázium. 1921-ben a M. kir. áll. Mária Terézia Felsőbb Leányiskola és Leánygimnázium nevet kapta, 1923-ban a felsőbb leányiskola megszűnt, ekkortól az iskola neve: M. kir. áll. Mária Terézia Leánygimnázium. 1946-tól Varga Katalin gimnáziumként működött tovább. A gimnázium 1968-ban megszűnt, helyén szakközépiskola nyílt. – A szerk.]. Akkor már túl voltam az angломánságon, és éppen a kommunizmus felé kacsingattam. A Varga Katában a szünetben a lányok francia négyest jártak. Én meg a világforradalomról gondolkodtam. Borzalmas rossz tanuló voltam, rengeteg hármasm volt, egyedül angolból voltam jó. Olyannyira, hogy amikor a tanár három napra elment betegszabadságra, akkor nekem kellett megtartani az angolórát. De nagyon nem bírtam az iskola szellemét. Azonkívül rendkívül furcsa helyzetbe kerültem. A többség jó módú volt, operabérletük volt, könyvtári tagok voltak. Nálunk pedig szóba se jöhetett ilyesmi, olyan szegények voltunk. Amikor kilyukadt a cipőm talpa – egy lakk félcipő volt –, állandóan rettenetes mocskos lett a zoknim. Anyám állandóan szidott, hogy lehet ilyen valaki, hogy minden szemétkbe belelép, hogy lehet ennyire koszos a zoknim. És nem mondtam meg a mamámnak, hogy lyukas a cipőm talpa, mert úgysem tudott volna újat venni, és csak rágódott volna. Olyan megalázottnak éreztem magam. És akkor találkoztam az uszodában egy elemi iskolai barátnőmmel (uszodabérletem volt, mert az egészség mindenekfölött), és kérdeztem tőle, hogy hova jár. Mondta, hogy a Szemere utcába, a Ráskay Leába, amit épp akkor kereszteltek át Kossuth Zsuzsára. A Szemere utcában az épület egyik fele általános iskola volt, a másik fele a Ráskay. Kérdeztem, hogy milyen az iskola, mondta, hogy jó, kérdeztem, hogy milyen a DISZ, mondta, hogy jó. Erre fogtam magam, és őszre – anélkül, hogy a szüleimnek szóltam volna – a Ráskayba iratkoztam. Utóbb mondtam meg a mamámnak. Egy nagyon szép barna kontyú nő, Aradi Béláné volt a magyartanár. (Később megtudtam, hogy 1944-ben, amikor a pedagógusoknak az előjáróságon kellett szolgálatot teljesíteniük, ő adta ki az élelmiszerjegyeket. Felnézett, látta, hogy egy zsidó tanítványa, Gerő Éva áll ott. Úgy tett, mint aki nem ismeri. Megkérdezte a nevét. Molnár Juliska. Igen, Molnár Juliskának kiadva. És ezt többekkel megcsinálta.) Kérdezte, hogy milyen nyelvet fogsz tanulni. Gondoltam, angolul már nem érdemes, azt mondtam, hogy franciául. Beültem a francia csoportba, voltunk nyolcan, mert háromfelé osztották az osztályt. A többiek már három éve tanultak, én meg csak azt tudtam, amit anyámtól felszedtem. Amikor ezt Ilonka néni, a franciatanár észrevette, azt mondta, hogy januárban különböztetiznem kell. Az év végén egyedül nekem volt franciából hetesem (mert abban az évben szovjet típus szerint hét osztályzat volt) [Az 1948/49-es tanévben vezették be a hétfokozatú osztályzást: a 7-es érdemjegy volt a 'kitűnő', a 6-os a 'jeles', az 5-ös a 'jó', a 4-es a 'közepes', a 3-as az 'elégséges'. Az 1950/51-es tanévre már

visszaállt az ötfokozatú osztályzás, de a háború előtti rendszerrel szemben az 1-es a legrosszabb osztályzat volt. – A szerk.]. Aztán már érettségiig ebben az iskolában maradtam. 1951-ben érettségiztem, és mint bízó komszomolka néztem a fényes jövőbe.

Miközben velem ezek történtek, apámat visszavették a kamarába, az iroda ment, voltak még befejezetlen ügyek, amiket Dezső bácsi levelezéssel el tudott intézni. Valami ott is csurrant-cseppent. És már 1945 őszétől kaptunk IKKA-csomagokat Fénykövitől [Az IKKA-utalvány (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció rövidítése) – melyhez Nyugaton élő rokonok révén vagy a feketepiacon lehetett hozzájutni – egyfajta csekk volt, amellyel vásárolni lehetett a kizárólag dollárért árusító boltokban – az ötvenes évek elején a kiskereskedelemből teljesen hiányzó élelmiszerféléket („igazi” kávé, kakaópor, csokoládé stb.) és ruhaneműt, később hiánycikket (porszívót, padlókeféléket, gáztűzhelyt, varrógépet, fürdőkádat, Pannonia motorkerékpárt, de akár autót – Moszkvicot, Trabantot és Wartburgot – is). „Lehetett rendelni csomagot is, Susan, Kitty, Bessie, Caroline, Roma és Iris fantázianeveken. A legdrágább a Caroline volt, huszonöt dollárért fél kiló teát, két kiló kávé, egy kiló kakaót, két doboz szardíniát, egy üveg rumot, egy kiló kekszet és egy kiló cukrot mértek bele.” Lásd még N. Kósa Judit írását:

<http://www.nol.hu/gyujtesek/lelohely/framed/6731/>. – A szerk.]. Olyan gazdag volt, hogy Marokkóban vadászháza volt. Nagy vadász volt. Washingtonban a természettudományi múzeum [Smithsonian Institute] bejáratánál szembetalálja magát a látogató egy kitömött elefánttal, és rá van írva, hogy Fénykövi ajándéka. Két-három évig rendszeresen jöttek a csomagok, minden hónapban négy. Ez fantasztikus kincs volt. Kilószám a csokoládé, és egy tízdekás tábla csokoládét a mama egy kiló lisztre cserélt. Volt szardíniánk. Szóval nem éhezünk.

A sáncásás, a pinceélet, az izgalmak csak tovább rontották apám egészségét. S noha ő volt az első, aki Európában streptomycint kapott [A sztreptomycin egy 1944-ben felfedezett antibiotikum, a tbc első, klinikailag is hatásos gyógyszere (Wikipédia). – A szerk.] – amitől időlegesen javult is az állapota –, 1948-ban rohamosan súlyosbodott a betegség, és októberben meghalt. Ötvenhat évet élt. Én sokáig úgy éreztem, hogy olyan fa vagyok, amit addig két gyökér tartott, s ezután billegék a szélben.

Miután apám meghalt, nem tudom, miből éltünk. Azt hiszem, a levegőből. Bizonyos dolgokat eladogatott a mamám. Addig is varrogatott egy kicsit, de akkor nagyon komolyan dolgozni kezdett. De nem fehérneműt varrt, hanem plasztiktáskát. Nagyon szép táskákat varrt a Singer varrógépen, és valahogy eladogatta. Azonkívül volt valami özvegyi nyugdíja, kétszáz forint, ha jól emlékszem. És apám hadirokkantnak volt nyilvánítva, ez is jelentett valami plusz pénzt, talán ötven forintot. Nagyon szerényen, de valahogy kijöttünk. Én tizennégy és fél éves koromtól kezdve tanítottam angolt. Először egy nálam kisebb lánykát, aki meg akart bukni. Húsz forintot kaptam egy hónapra, és minden alkalommal egy csésze kakaót. Ez is számított, hiszen tíz forint nyolcvan fillér volt a villamosjegy egy hónapra. Attól kezdve nem kaptam se villamosra pénzt, se iskolaszerre. Kivéve év elején. De ha pótolni kellett ceruzát, füzetet, azt én vettem. A következő évben már két tanítványom volt. Olyan szegények voltunk, hogy amikor még a Varga Katába jártam, és ott jómódú, polgári környezetből való lányok voltak, akik közül az egyik meghívott a születésnapjára, nyilvánvaló volt, hogy nincs ruhám, amiben elmehetek. A mamám 1920-ban Kanadába kivándorolt barátnőjének a használt, csomagban elküldött ruháiban jártam. És akkor anyám a szegedi lakás függönyének a béléséből varrt nekem valamit, amit a kádban befestett.

A Ráskayban jól éreztem magam. Nem izgatott, hogy ez vagy az a tantárgy nem sikerült, mert ami érdekelt, azt csináltam. Például volt önképzőkör, csak akkor nem úgy hívták, hanem irodalmi szakkörnek, történelem szakkör, és ott mindenféle funkcióim voltak. Ezek voltak azok a tárgyak, amiket szerettem. Közben sok mozgalmi munkát végeztem, mert úgy éreztem, hogy ez az, ami igazán fontos. De nem elsősorban az iskolában. Akkoriban mindenfelé szervezték az embereket, amerre csak lehetett. Úgy hívták, hogy „a körzet”. Minden kerületben volt több alapszerv, a tizenharmadik kerületben harminchat DISZ-alapszervezet volt. Persze beléptem a DISZ-be 1949-ben, de nem az iskolában, hanem lakóhelyileg, a XIII/29-esbe. Egy héten legalább húsz órát töltöttem ott. Egy idő után, 1950-ben a XIII/29 titkára lettem, és úgy képzeltem, hogy nagyon fontos munkát végzek, és azt is képzeltem, hogy a békét védem. A fő motívum nekem ez volt. Minden mennyiségben felvonultam. Amikor csak lehetett, felvonultattak bennünket. Például a tanácsválasztáskor már hajnalban jártuk az utcákat hangosan énekelve, ezzel buzdítottuk a lakosságot. Elképzelni nem tudtam volna, hogy ebben ne vegyek részt. Ebből következően nem volt sok időm tanulni. Mások bálba jártak, táncolni jártak, én soha nem voltam bálban, és nem is érdekelt. Engem az érdekelt, hogy a békét védjem. Ennek két gyökere volt. Az egyik a soa, ami után, amikor a DISZ-indulóban azt hallottam, hogy „Bárhon is van hazája, bármely ég néz le rája”, ez rám elemi erővel hatott. És a másik: „Nincs e földön gazdagabb, szebb ország – Minden ember érzi, hogy szabad!” [Részlet a „Drága föld” c. szovjet hazafias dalból. – A szerk.] Persze honnan tudtuk volna, hogy milyen a Szovjetunió, hogy ott ki mit érez. Semmit nem tudtunk. Én meg elhittem. És ez nagyon megerősödött apám halálakor. Talán arra gondolhattam, hogy családirag helyt kell állni, és nekem kell átvennem apámtól a fáklyát. És akkor megerősödött bennem ez a kommunizmus iránti elkötelezettség, ami négy-öt évig tartott. Olyannyira, hogy amikor Tito láncos kutya lett, akkor felmerült bennem, mi van, ha elfogja az embert az UDBA [a jugoszláv politikai rendőrség], és kínozza. Arra gondoltam, hogy ki kell próbálni, hogyan bírok ennek ellenállni. Megpróbáltam a gázlángba tartani a hüvelykujjam. Tizenhat éves voltam. Az agybajig ment ez a dolog. Mint DISZ-titkár rengeteget nyüzsögtem, minden időmet ott töltöttem, de azt hiszem, semmit nem csináltunk. Járattuk a szánkat. Én nagyon sokat járattam a számat.

Jelesre érettségiztem. Négy tárgyból nyilvánvaló volt, hogy jelesre fogok érettségizni: magyar, történelem, latin, francia. Fizikából hármast kaptam, matekból pedig valami különös csoda folytán megkaptam az ötöst. Rögtön felvettek az egyetemre, az Orosz Intézetbe. Amikor felvételiztem, az ELTE Orosz Tanszéke volt, mire ősszel mentem, már Orosz Intézetnek hívták. Teljesen külön volt az ELTE-től. Aztán még abban a tanévben, januárban elnevezték Lenin Intézetnek [1952 tavaszán az 1951-ben kari hatáskört kapott Egyetemi Orosz Intézet átalakult Lenin Intézetté, és kivált az ELTE bölcsészettudományi karából. Feladata: „Magas színvonalú marxista-leninista képzettséggel rendelkező és az orosz nyelvet jól ismerő egyetemi előadók, ideológiai munkaterületen dolgozó funkcionáriusok képzése. 1956-ban szűnt meg, ill. 1957-ben újra egyesült a Bölcsészkarral. – A szerk.]. Ez úgy jött létre, hogy egy-két évvel korábban elhatározták, hogy hamarosan oroszra kell tanítani minden iskolában, de arról az apróságról elfeledkeztek, hogy nem voltak orosztanárok. Sok orosztanárt kellett képezni, mi háromszázan voltunk az évfolyamon. Amikor kezdték, akkor helyileg a Mikszáth téren, a volt piarista gimnázium épületében működött. Az egész épületben mi voltunk. Mire harmadéves lettem, átkerült a Szabadság térre, a volt Tőzsdepalotába.

Korábban szerettem volna pszichológus lenni, de mivel a pszichológia burzsoá áltudomány volt, gondoltam, a nyelvek, az nagyon jó lesz nekem, nyelvek és irodalom. Kacérkodtam az angollal, de

azt mondták, hogy az elvtársnő legyen orosz szakos, mert az rendkívül fontos. Úgy képzeltem akkor, hogy angolul tudok, franciául tudok, persze később rájöttem, hogy gyerekszíntén, németül is egy kicsit tudtam. És anyámnak az az okos gondolata támadt, hogy ha tudok angolul, tudok franciául, és egy harmadik nyelvcsaládot is felveszek, akkor ez nagyon jó lehetőségeket nyit.

Egyszakos tanárként indult a képzés. Senki se tudott oroszul, ott kellett megtanulni a nyelvet. Egy év múlva mindnyájan beszéltük. Húsz nyelvóránk volt egy héten, ötször négy óra, nagyon szellemesen és jól beosztva, nagyon jó tanárokkal. Két kiváló tanárom volt, az egyik anyanyelvi volt, Anna Petrovna, a másik, Timon Tibold jól tudta a nyelvészetet, nyelvtant, és összedolgoztak. És nagyon sok leckénk volt, egy héten olyan harminc-negyven órát oroszoltunk. A magyar irodalmat Pándi Pál tanította [Pándi Pál (1926–1987) – irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, egyetemi tanár. Az 1960-as és 1970-es években az MSZMP vezető művelődéspolitikusai egyikének számított. Irodalomtörténészként a magyar reformkor irodalmával foglalkozott (MÉL). – A szerk.]. Remek előadó volt. A nyelven kívül marxizmust tanultunk, aztán voltak honvédelmi gyakorlatok. Soha sem tudtam azt a rohadt géppisztolyt szétszerelni.

A mozgalmi nyüzsgésem az egyetemen abbamaradt. Én úgy készültem, hogy ott sokkal jobban lehet ezt csinálni, de nem foglalkoztak velem, mert értelmiségi voltam, és ez súlyosan esett a latba. Rengeteg munkáskáder volt, sok szakérettségis. Azt, hogy valaki értelmiségi származású, nem vették nagyon jó néven. Sok szakérettségis már az egyetem közben tönkrement, de sokan diplomát szereztek, és utána mentek tönkre, vagy esetleg otthagyták a pályát. Oda járt Konrád György, Pozsgay Imre, Berecz János [Berecz János (1930) – pártfunkcionárius, KISZ KB osztályvezetője, majd 1974-től az MSZMP KB Külügyi osztályának vezetője, a „Népszabadság” főszerkesztője (1982–85), a KB ideológiai titkára és az Agit-Prop. Bizottság elnöke 1985-től, majd az MSZMP PB tagja (1987–89). – A szerk.], Kunszabó Ferenc [(1932) – író, szociográfus]. Ő is szakérettségis volt, de okos volt. Szerelmes verseket írt egy csoporttársához, és megkért, nézzem meg, nincs-e benne helyesírási hiba. Aztán voltak ott szerb partizánok, görög partizánok. Az egyik volt szerb partizán a Tájékoztatói Iroda határozata után szökött át [A KOMINFORM-ról, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájáról van szó. Az 1947-ben alakult szervezet célja a pártok közötti információcseré, tevékenységük összehangolása és a fordulat elősegítése a térség országaiban. Az alakuló ülésen az SZKP-t képviselő Zsdanov referátumában – melyet a hidegháború szovjet részről való nyitányának tartanak – a világ két táborra szakadását fejtegette. A szervezet székhelye 1948-ig Belgrád volt. Mivel azonban Jugoszlávia függetleníteni igyekezett magát a Szovjetuniótól, a Tájékoztató Iroda határozatban elítélte a jugoszláv kommunista párt politikáját, a szervezet székhelye Bukarestbe került át, s Jugoszláviát ki is zárták a Kominformból. Ezt követően a Szovjetunió és a többi szocialista ország megszakította kapcsolatait Jugoszláviával, s megbélyegezték Titót mint „az imperialisták ügynökét”. (1948-ban, az alapításban részt vevő olasz és francia kommunista párt kilépett a szervezetből.) Jugoszlávia nyugaton keresett gazdasági kapcsolatokat, és Tito titkosrendőrsége sok olyan kommunistát, aki egyetértett a Tájékoztató Iroda határozatával, letartóztatott, és a Dugi Otok szigetén lévő börtönbe zárt. A KOMINFORM Hruscsov kezdeményezésére 1956-ban fölloszlott. – A szerk.], és őt az ÁVH foglalkoztatta azzal, hogy a többi átszökött partizánt káderezze, nem küld-e ide Tito kémeket. De nem titokban csinálta, mindenki tudott róla.

Az egyetemre igazából csak egy évig jártam, mert közben férjhez mentem, és terhes lettem. A házasság úgy jött létre, hogy tizenöt éves voltam, amikor egy osztálytársam tánciskolában

megismerkedett fiúkkal, és véletlenül összetalálkoztunk az uszodában. A tánciskolában rendszeren megtanították a fiúknak, hogyan kell közeledni a lányokhoz [„Tánciskola – A két világháború közötti intézmény a sztálinizmus ideje alatt kispolgári csökevénynek számított. Az 1956-os forradalom előtt szervezett táncoktatás csak néhány, még a háború előttről fennmaradt tánciskolában folyt, a középiskolákban azonban szombat délutánonként tánciskolát szerveztek, ahol a tánctanárok mellékjövedelemhez juthattak.” (Forrás: Kozák Gyula: Lábjegyzetek A hatvanas évek Magyarországa monográfiához /Kézirat/. – A szerk.). Én tizenöt éves voltam, Virág Sanyi tizenhét, de azért kezicsókolommal köszönt, és magázódtunk. Legalább három hétig. Szerelem volt első látásra. Ő a Vasasban vízipólózott.

Már egy éve együtt jártunk, amikor leérettségizett, és orvos lett. Egyszer csak szeptember közepe táján azzal jött, hogy felajánlottak neki egy szovjet ösztöndíjat. Kérdezte, hogy megvárom-e. Mert addigra már eldöntöttük, hogy össze fogunk házasodni. Mondtam, hogy persze. De abban az is benne volt, hogy a komszomolka helyt áll. Ahogy eldöntötte, hogy megy a Szovjetunióba, az Oleg Kosevoj nevű kollégiumba költöztették [A Sashegy oldalán lévő intézmény – korábban zárda – szovjet ösztöndíjas előkészítő kollégiumként működött. – A szerk.], három hónapig ott lakott, és oroszul tanult. Decemberben mentek ki, és az első félévet a második félév elején kezdték el. Azt mondták nekik, hogy az igazi jó elvtárs minél hamarabb jön haza építeni a szocializmust, ezért aki vállalja, az ott maradhat nyáron, elvégezheti a második félévet, és ősszel a másodévesekkel folytathatja. Vállalta, úgyhogy majdnem húsz hónap után került először haza. Közben már én is leérettségiztem. Amikor először hazajött, már egy kicsit idegen volt, de ennek akkor nem tulajdonítottam jelentőséget. Persze a húsz hónap alatt leveleztünk, de egy levél minimum két hétig ment, ha tehát valamelyikünk valamit kérdezett, egy hónap múlva jött a válasz. Egy hónapig volt itthon, aztán visszament, és folytattuk a levelezést. A harmadév végén megint hazajött, addigra én már elvégeztem az első évet. Úgy volt, hogy én is kimegyek ösztöndíjjal, de aztán mégse lehetett. Azt mondták, hogy az osztályharc jelenlegi állása nem teszi lehetővé, hogy értelmiségi származásúak kimenjenek a Szovjetunióba. Amikor másodszor volt itthon, akkor hirtelen megkérdezte, miért nem házasodunk össze rögtön. Tényleg, miért nem, kérdeztem ártatlan szemmel. Pedig egy szobám nem volt, az ágyam a régi fotelágy, ami állandóan összerogyott. Jövedelmem annyi, hogy volt három privát tanítványom. Az egyiknek az édesanyja nem tudott fizetni, de varrónő volt, és a már kinőtt rongyaimból ruhát barkácsolt, olykor két régi rongyból egy ruhát. Ezen a szinten éltünk. Összeházasodtunk. Az ő szülei igen örültek, az én anyám is örült. Anyám szeretett volna orvos lenni, aztán azt akarta, hogy én legyek orvos, én viszont hallani sem akartam róla, és így mégis lesz egy orvos a családban. Meg szerette is Sanyit. Voltak ugyan aggályai, hogy nem elhamarkodott-e egy kicsit a dolog. A gyereket nem akartuk rögtön, ez véletlen volt. A terhességet egyedül csináltam végig, ő Leningrádban, pénz semmi. A lakás egyik szobáját kiadtuk anyámmal, mert nem tudtuk volna a rezsit kifizetni. A személyzeti szobában pedig még sokáig, 1956-ig ott lakott a házaspár, akik valamikor takarításért költöztek be. Anyám azt mondta, hogyha az embernek van egy rendes lakása, azt nem adja fel, mert egyszer még jól jön. Ezenkívül rettenetesen ragaszkodott a bútoraihoz.

A terhességet rosszul bírtam, keveset jártam be az egyetemre, mert azt mondták, hogy sokat kell sétálnom. Volt egy hűséges sétálótársam, Konrád György. Lógott az egyetemről, és velem sétált. Aztán később őt kizárták az egyetemről azzal a váddal, hogy eltitkolta, hogy kereskedő apjának több alkalmazottja volt. Holott csak arról volt szó, hogy a szezonban, amikor nagy volt a forgalom,

felfogadott néhány segítőt.

A gyerek 1953 áprilisában született, pont a huszadik születésnapomon, az apja először hathetes korában látta. Nagyon boldog volt. Mondta, hogy két év múlva végez, és akkor hazajön a családjához. De akkor már nagyon idegen volt. Formailag még házasság voltunk, de már véget ért. Utolsó éves volt, amikor elváltunk, elég hosszú volt a válóper, és nem is volt teljesen kockázatmentes egy Szovjetunióban tanuló jó elvtárstól elválni.

A házasság és a gyerek a mozgalmi életnek is véget vetett, de nem csak ez. Igazából már egy évvel előbb vége volt, mert bár én szívesen csináltam volna, az egyetemen nem hagyták. Értelmiségi elvtárs stb. Amikor 1953-ban meghalt Sztálin, nagyon sírtam. Csak azért hagytam abba, mert anyám rám szólt, hogy árt a gyereknek. Amikor jött Nagy Imre, az új kormányprogram, nekem nem derült ki semmi. Én ebből csak arra következtettem, hogy voltak hibák, de most minden ki lesz javítva.

Anyám persze egészen másképp látta a világot. Nem százszázalékosan másképp, mert azt hiszem, azt elfogadta, hogy a kommunizmusé a jövő, csak a részleteket nem bírta elfogadni. Például határozottan emlékszem egy beszélgetésünkre, amiben állította, hogy az impresszionisták nagyon jó festők. És nem biztos, hogy a „Levél a frontról” [Alekszandr Laktyionov 1947-ben készült képe, a moszkvai Tretyakov képtárban található. – A szerk.], vagy mi volt a címe egy szovjet festménynek, jobb, mint Renoir. A mamámnak ízlésbeli problémái voltak.

Furcsa emlékem van arról, hogy mit találtam először olyannak, amit nem lehet vakon elhinni. Sztálin állítólag azt mondta, hogy Majakovszkij a legnagyobb költő a világon, aki valaha élt, és valaha élni fog. Az első felét elhittem, de a második elgondolkodtatott. Hogyan lehet ezt előre tudni? Ez volt nekem az első apró repedés. Az nem zavart, hogy élelmiszerjegy volt, és szappant is jegyre kaptunk, de az igen, hogy ismertem kitelepített embereket [lásd: kitelepítések Magyarországon], akikről tudtam, hogy nem lehettek kizsákmányolók. Arra is érzékenyek voltunk, hogy embereket csak úgy kitesznek a lakásukból, még ha nem is a halálba viszik őket. Ez mind sok apró repedés volt. De igazán csak 1955-ben kezdtem észbe kapni. De nem csak én, nálam okosabbak is, például Konrád. Ő is elhitte, ő is komolyan vette. Pedig kitették az egyetemről. Olyan agymosáson mentünk át, hogy elfogadtuk. Aztán 1956-ban jött a Hruscsov beszéd [lásd: Hruscsov beszéde a XX. pártkongresszuson], amiből már meg lehetett tudni ezt-azt. Addigra már Nagy Imre lelkes híveivé szegődtünk.

A mozgalmi hevületemet 1956-ban [lásd: 1956-os forradalom] mintha elvágták volna. Se a KISZ-be, se a pártba nem léptem be. Később, a hatvanas években, amikor már szelídőbb volt a helyzet, már nem gyilkoltak, már börtönbe sem zártak embereket, úgy éreztem, hogy megveszek, hogy csináljak valamit. A békemozgalomra gondoltam, mert életem legnagyobb élménye a háború volt, ezért tudom, hogy mi a béke. De úgy döntöttem, hogy ezeknek nem adom a nevem. Időnként bizonyos helyzetekben azt mondták, hogy jobb lenne, ha párttag lennék, de mondtam, hogy nem szeretnék. Például nyugdíjba ment a tanárképzésért felelős igazgatóhelyettes a Trefortban, és szólt nekem, hogy pályázzam meg a helyét, ő támogatna, de be kellene lépni. Mondtam, hogy nem. De ekkor ezt már nyugodtan lehetett mondani.

Egyébként Sanyi családi háttere nagyon érdekes. Az anyai nagymamája egy vend parasztlány volt, aki megesett [Vendek – Délnyugat-Magyarországon élő szlovén népcsoport. – A szerk.]. A legény

meg „kitántorgott Amerikába”. Talán nem is tudta, hogy gyereke született. Szegény lány valahogy felvergődött Budapestre a gyerekével, elvette őt egy jóra való iparosember, és a gyereket adoptálta. Ez a gyerek volt Virág Sanyi mamája, aki hozzáment egy tűzoltóhoz, aki szervezett munkás, aktív szociáldemokrata volt, igen intelligens ember. Amikor B-listázás volt, mindig őt bocsátották el elsőnek. Ennélfogva igazi proletár nyomorban éltek a Tizenháromházakban [Angyalföldön, a Váci út mellett volt egykori telep. Az 1970-es években lebontották. – A szerk.]. Szobakonyhás lakás, budi az udvaron. És akkor a Sanyi mamája, aki nagyon okos asszony volt, azt mondta, hogy ebből a prolisorsból elég, a gyereket úrnak neveljük. Ezt ő úgy képzelte el, hogy érettségizik. A fiukat gimnáziumba adták. Tizenöt éves koráig nem evett csokoládét. Tudta, hogy van olyan, de arról szó nem lehetett, hogy vegyenek. Viszont rendes ruhában járt, állatkerti bérletet vettek neki. Nagyon jó tanuló volt, okos és szorgalmas. És pontosan értette, hogy ezt kell tennie.

A szülei a felszabadulás után jó káderek lettek. A papája a Gyógyfürdők és Uszodák Vállalat vezérigazgatója lett [Lehet, hogy az 1949-ben létrejött Fővárosi Gyógyfürdők és Gyógyforrások Községi Vállalatáról van szó, amelynek kezelésébe a főváros tulajdonában lévő fürdők és az államosított magánfürdők tartoztak (1957-től: Fővárosi Fürdőigazgatóság). – A szerk.]. A mamája, aki a háború előtt mosónő volt, a Rico kötszergyár igazgatója lett. Pedig még a textiliparban sem dolgozott, de okos, talpraesett nő volt. Egy időben még országgyűlési képviselő is volt. Különben a Virág családban és Sanyiban nyoma sem volt a legkisebb antiszemitizmusnak sem. Az apja, aki szervezett munkás volt, már csak elvi alapon sem volt antiszemita. A felesége száján később kicsúszott olyan, hogy „rendes asszony, pedig zsidó”, amit a lányom erősen kifogásolt, de azért nem lehetett rá azt mondani, hogy antiszemita lett volna. És még annyit el kell mondani, hogy miután Sanyi a második feleségétől is elvált, a harmadik felesége megint zsidó volt.

A terhesség miatt az egyetemre bejárni nem tudtam, de vizsgáztam, befejeztem a másodévet, és még mindig elég jól. A harmadikat is elkezdtem, anyám segített a gyerek körül. Fel nem merült bennem, hogy lehet mást csinálni, mint egyetemre járni. Anyám is így gondolta. Egészen addig, amíg ki nem derült, hogy egy gyereknek enni is kell adni, meg kell venni a cumisüveget, babakocsit. Mindig voltak tanítványaim, de rettenetes erőfeszítés volt. Aztán beütött a krach. A gyerekorvos azt mondta, hogy limonádét kell adni a gyereknek, aki akkor már fél éves volt. Néha lehetett citromot kapni, de nagyon drága volt. Kiderült, hogy egy babát nem lehet a semmiből felnevelni. Rájöttem, hogy el kell menni dolgozni. És a Virág szülők egy szóval se mondták, hogy csak tanuljak, majd ők segítenek eltartani az unokájukat a fiuk helyett, akit amúgy is az állam taníttat, és amúgy sem járult hozzá a gyerek neveléséhez. A két igazgatói fizetésből telt volna. Inkább azt mondták, hogy majd segítenek állást keresni. Segítettek is, mert az sem volt egyszerű. 1953 novemberében mentem el dolgozni az IBUSZ-hoz. Azért vettek fel, mert tudtam nyelveket, de nem sokszor volt rá szükség. Amikor nem kellett a nyelvvel dolgozni, ami igen gyakran előfordult, akkor az Oktogonon lévő jegyirodában dolgoztam. Nagyon nyomorult munka volt, mert nagyon fárasztó is volt, és ha az ember pénztárban volt, akkor el is rontotta, és ha hiánya volt, a fizetéséből vonták le. Hétszázhatvan forint havi fizetésem volt. Tíz hónapig dolgoztam, és félretettem ezer forintot. Elhatároztam, hogy az 1954/55-ös tanévben folytatom az egyetemet, és az ösztöndíj mellé minden hónapban előveszek száz forintot a megtakarított pénzből. Októberig gyorsan letettem a harmadév első félévének hiányzó vizsgáit, és szeptembertől folytattam az egyetemet. Januárig le kellett tennem a harmadév második félévének vizsgáit, és közben jártam a

negyedévre a műfordítói szakon. Nagyon jó tanáraink voltak, például Makai Imre [(sz. 1920), műfordító] vagy Elbert János [Elbert János (1932–1983) – „irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár. ... Megalakulásakor, 1956-ban munkatársa lett a »Nagyvilág« c. lapnak, amelynél csaknem két évtizedig dolgozott, közben műfordítói szemináriumokat, szovjet irodalomtörténeti előadásokat tartott az ELTE-n. Orosz, lengyel, angol irodalmat fordított, esszéket írt, számos kötetet, antológiát szerk. ... Halálának körülményei máig tisztázatlanok” (MÉL). – A szerk.]. Makai akkor fordította a „Háború és béke”-t. Példát mutatott abból, hogy mi a szellemi tisztesség. Például hónapokig nem fordított egy sort se, mert beleásta magát a szabadkőművességbe, hogy jobban értse, amikor fordítja azt a részt, ahol megjelenik a szabadkőművesség. Aztán az 1953/54-es tanév végén ezeket a kiváló tanárokat mint kispolgári csökevényeket kirúgták. A következő tanévre jött egy Sarkadi Vilma nevű elvtársnő. Tanácsköztársasági cserekommunista volt, valamikor az 1920-as években került ki a Szovjetunióba, és már nem tudott elég jól magyarul. Hozta magával a szovjet kádereket, és gyakran azok csinálták a piszkosabb munkát. Például az egyik elment anyámhoz, és megpróbálta rábeszélni, bírjon rá, hogy hagyjam ott önként az egyetemet. Nem tudom, miért kellett volna, de így volt. Aztán egyszer csak váratlanul megbuktattak műfordítás-elméletből. Általában kitűnő tanuló voltam, és még ebben a nagyon erőltetett tempóban, hogy egyszerre vizsgáztam a harmadév második félévéből és a negyedév első félévéből, még így is közel jeles voltam. Azt az ember nem tudja megítélni, hogy ötösre vagy négyesre felelt, de azt azért igen, hogy semmit nem tudott, vagy tudott valamit. És a műfordítás elméletét elég jól tudtam, még saját gondolataimmal is kiegészítettem. Aztán volt a műfordítás gyakorlata című tárgy, amire négyest kaptam, és amikor visszakaptam az indexemet, a jegy át volt húzva pirossal, és oda volt írva, hogy érvénytelen. És akkor a tanulmányi osztály vezetője megsúgta nekem, hogy a Sarkadi elvtársnő nem akarja, hogy ide járjak, és nem kell vele ujjat húzni. Azt tanácsolta, hogy menjek át tanár szakra. Én szerettem volna fordító lenni, de azt még el tudtam fogadni, hogy átmenjek tanár szakra, csak ahhoz hiányzott egy csomó vizsgám. Neki kellett állni, és le kellett tenni az összes tanár szakos vizsgát. Háromnaponta vizsgáztam. Ha egy csúszott volna, az egész épület összeomlott volna. Volt, aki nagyon rendes volt, például Pál Erna, egy kiváló nyelvész április negyedikén bejött a kedvemért, és levizsgáztatott.

Soha nem derült ki, mi volt Sarkadi elvtársnő baja velem. Sokkal később, a harmadik férjem, Szekeres György értelmezte a dolgot: az történhetett, hogy amikor a Virág szülők számára kiderült, hogy el akarok válni, akkor szóltak valami régi elvtársnak, hogy tegyen nekem keresztbe. Mert ott, az egyetemen semmi galádságot nem csináltam. Lehet, hogy kiríttam egy kicsit. Semmi ruhám nem volt. Egy csinos fiatal lány szeret csinosan öltözködni, és én rémes rongyokban jártam. De volt valami színes sálam, amit az unokatestvéremtől kaptam, akinek szövőszéke volt, és nem úgy hordtam azt a sálát, mint kellett volna. Belül volt ugyan a kabátomon, de két gomb között egy része kilógott. Ez az extravagancia egy DISZ-gyűlés témája volt. Tehát lehet, hogy amúgy is szemet szúrtam ennek a Szovjetunióból jött nőnek. Vagy talán azt se tűrte jól, hogy én tudtam angol, francia meg latin példát hozni. De az a valószínűbb, hogy az anyósom odaszólt.

Végül 1955-ben lediplomáztam tanár szakon. Elfogadták diplomamunkának, amit még a műfordító tanszékre csináltam. Ezt egyébként akkor írtam, amikor az IBUSZ-nál dolgoztam.

1955-ben váltunk el hivatalosan, de már 1954-ben szétmentünk. Amikor megvolt az utolsó tárgyalás, elmentünk Konráddal az ötödik kerületi anyakönyvi hivatalba, hogy akkor most bejelentkezzünk házasságra. Már addigra le is foglaltunk egy szobát Tihanyban. Oda kellett adni a

személyi igazolványt, és abban még az volt, hogy házas vagyok. Az anyakönyvvezető dermedten rám nézett, és azt mondta: „De hát Ön férjnél van.” Mondom, elváltam. „Hát ennek itt nincs nyoma. Mikor vált el?” „Tegnap.” Mondta, hogy akkor halasszuk egy kicsit későbbre, amikor jogerőre emelkedik. Vagy rohanjunk el a bíróságra, mondjuk meg, hogy ne kézbesítsék, hanem adják oda, és azon a napon jöjjünk el, amikor jogerőre emelkedik.

Addigra nekem már volt anyám lakásában egy szobám, mert amikor Judit született, felmondtunk az albérlőnek, és vállaltam a rezsit felét. Anyám a gyereket imádta, a válástól borzasztóan kétségbe esett. Sanyit szerette, Gyurit nem szerette. Úgy gondolta, hogy Sanyival meg van alapozva az életem. Orvos és jó káder. Ez meg egy kirúgott bölcsész, aki bohém. Amikor Gyuri odaköltözött, formailag nem volt rossz közöttük a viszony, udvarias volt és hűvös.

Az egyetem elvégzése után elhelyeztek a Csanády utcai általános iskolába, ami közel volt a lakásunkhoz. Hat évig voltam ott, és nagyon sokat tanultam belőle. Oroszt tanítottam, később angolt és magyart is. Megszereztem erre is a képesítést, mert időközben rájöttek, hogy ez az egyszakos diploma hülyeség, és meghirdették a magyart és a történelmet kiegészítő szaknak. Ez az esti egyetem egyik változata volt, azzal a könnyítéssel, hogy hat év helyett három év alatt végezhetjük el. Ezt azért tudtam megcsinálni, mert korábban nagyon sokat olvastam, ezért nekem egy vizsgára nem kellett tizenötezer oldalt elolvasni, csak mondjuk, háromezret.

Eleinte nem szerettem ezt az iskolát, mert egy sárkány volt az igazgató. Megint egy ilyen sál-ügybe ütköztem. Még mindig nem volt semmi ruhám, és még mindig abban jártam, ami az anyám kanadai barátnőjétől csomagban jött, és volt egy olyan blúz, aminek nem volt gallérja. Nem szerettem, vettem egy picike sálát, és azt a nyakamba kötöttem. És akkor azt kérdezte, mi ez a sál. Mondom, cicakendő. Úgy hívták. Nem vagyunk cicák, tanárok vagyunk. Így kezdődött, aztán úgy folytatódott, hogy meg kellett buktatni egy gyereket. Megbuktattam, raportra rendelt, és megkérdezte: mit tettél az ellen, hogy megbukjék. Így: megbukjék. Sajnos azt a szemtelen választ adtam, hogy tanítottam. Ettől kezdve mindenért belém kötött. Például hogy olvashatatlanul írok be a naplóba.

Hat év után megjelent egy hirdetés, vezető tanárt kerestek a Radnótiba oroszból. Minimum öt év szakmai gyakorlat kellett, és én a hatodikat töltöttem. Megpályáztam, és vártam. Egyszer csak hívtak telefonon az igazgatói irodában, mert csak ott volt telefon, és azt kérdezte a Ságvári Endre gyakorlóiskola (Trefort) igazgatója, hogy ez a pályázat csak a Radnótihoz kapcsolódik, vagy úgy általában szeretnék vezető tanár lenni. Mondtam, hogy általában, és így oda kerültem. Pedig addigra már új igazgatónk volt, aki nagyon értékelte a munkámat.

Konrád Györggyel a házasság hét évig tartott. Szétmentünk, mert kiderült, hogy nem vagyunk összevalók. Ő egészen kiváló ember, de férjnek nem alkalmas, legalábbis húszéves korában nem volt az. Nem sokkal az után, hogy Konráddal szétmentünk, összekerültem Szekeressel. Szekeres Györgyöt Konrád ismerte meg az Országgyűlési Könyvtárban. Konrádnak mindenki érdekes volt, őszintén érdekelték az emberek. Minden nap úgy keveredett haza, hogy „én egy olyan érdekes emberrel ismerkedtem meg”. Színesen és jól mesélt, figyeltem rá, de egy idő múlva nem vettem komolyan. Sok embert sértett meg, mert úgy figyel az emberekre, és olyan okosan kérdez, hogy azok meg vannak győződve róla, hogy lett egy barátjuk. Másnap pedig már csak kedvesen köszön, de szemmel láthatóan nem érdekli. Na, amikor Szekeresre másodszor is azt mondta, hogy érdekes, akkor már figyelni kezdtem. Aztán amikor harmadszor is azzal jött haza, hogy milyen érdekes, és

hogy francia partizán volt, akkor engem is elkezdett érdekelni. Ehhez persze azt is tudni kell, hogy az én szememben a partizán nagyon magas minőség. Olyan, aki valamit tett az ellen, ami az alapgyűlölendő, pedig őt személy szerint nem érte fenyegetettség. Nem szabad tűrni, hogy bármit tegyenek velünk. Én mindig úgy gondoltam, azt nem lehet hagyni, hogy kitereljenek a házunkból. Az embernek van konyhakése, ha fegyvere nincs is. Mi pedig csak otthagytuk a lakásunkat, amikor mondták, csak felvettük a csillagot, amikor mondták, mások beszálltak a vagonba, amikor mondták. Auschwitzban már nem lehetett semmit csinálni. De addig! Szóval emiatt az én szememben nagyon értékes volt az, aki részt vett a francia ellenállásban. Én is sokat jártam a könyvtárba, gondoltam, hogy legközelebb megnézem magamnak ezt a Szekereset. Egyszer, amikor Gyurival együtt könyvtárba mentünk, bemutatott minket egymásnak. Szekeresnek nem volt lakása, a könyvtárban dolgozott, az úgynevezett gépelő-kutató szobában, ahol gépelni is lehetett. Ott fordított. Ránézésre nem volt egy hérosz, hanem egy nagyon mosolygós ember, lágy, udvarias.

Szekeres György 1940-ben a Sorbonne-ra járt, és amikor kitört a háború, jelentkezett önkéntesnek. 1941-ben bekapcsolódott a francia ellenállási mozgalomba. Magas katonai kitüntetéssel, vezérkari őrnagyként, a partizánhadserg összes külföldi harcosának parancsnokaként 1945-ben szerelt le, hazajött, és a „Szabad Nép” külpolitikai rovatvezetője lett, de ezt nagyon utálta, folyton kérte, hogy engedjék vissza Párizsba. Újságíró sem szeretett lenni, ráadásul Betlen Oszkár volt a főnöke [Betlen Oszkár (1909–1969) – újságíró, történész, 1951–1954 között volt a „Szabad Nép” főszerkesztője, az MDP Központi Vezetőségének póttagja volt (1951–56). 1957-től haláláig az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa volt. – A szerk.]. A légkört is utálta, mert nem volt franciás. Visszaküldték Párizsba, és ott volt másfél évig a „Szabad Nép” tudósítója. Közben haza-hazajárt, mert akkor készült a békeszerződés, és Gerőnek kellett minden partnerországhoz egy szakértő. Ő lett a francia szakértő. Másfél éves párizsi tartózkodás után, 1948-ban hazahívták, Rákosi személyesen fogadta, és mondta neki, hogy a római követ egy „nem rossz múltú ember”, de azért mégiscsak kell mellé egy megbízható elvtárs. Kiküldték tanácsosnak, ő lett a második ember a követségen. Aztán vagy hazahívták a követet, vagy hazajött szabadságra, és nem engedték vissza, ezért Gyuri lett az ügyvivő. Volt egy kis afférja: a követné visszament Rómába az ékszereiért, amik a széfben voltak. A széfkulcs Gyurinál volt, és természetesen odaadta az ékszereket. Ezért szóban megrótták, mire írásban követelte a megrovást, de írásban nem adták. A rendszerváltás után megtaláltam azokat a besúgóí jelentéseket, amiket az egyik követségi alkalmazott róla jelentett. 1949 őszén hazahívták, de nem jött. Addigra már voltak elképzelései arról, hogy itt mi folyik. Nem sokkal korábban, 1949 áprilisában éppen itthon volt, és egy barátjánál, Beck Jánosnál vacsorázott, amikor Becket letartóztatták. Házkutatási paranccsal jöttek, és azt mondták, hogy bizonyos dolgok tisztázására kicsit magukkal viszik, még a vacsora végére visszaér. Öt év múlva ért vissza. Beck kommunista volt, Bolognában végezte az egyetemet a zsidótörvények miatt, és a késő kádári korban nagykövet volt különböző helyeken [1988-ban nyugalmazott nagykövetként aláírta a Nyilvánosság Klub alapító felhívását. – A szerk.]. Szóval 1949-ben hazahívták. Berei Andortól kapott levelet, amiben az állt, hogy már régóta gondolkodnak azon, hogy egy fontos állást kellene betöltenie, és ennek megbeszéléséhez haza kellene jönnie [Berei Andor (1900–1979) – a Tanácsköztársaság bukása után részt vett az illegális kommunista mozgalom megszervezésében, ezért 1921-ben 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. 1922-ben a fogolycsere-akció útján a Szovjetunióba került. 1934–46-ban a belgiumi kommunista mozgalomban vezetőként tevékenykedett. Hazatérése után a pártapparátusban dolgozott, 1948-tól a Külügyminisztérium államtitkára, majd a külügyminiszter első helyettese. 1948–56-ban az MDP KV

tagja. – A szerk.]. Úgy döntött, hogy nem jön, hanem elment Franciaországba. Elhatározta, hogy vége a politizálásnak, végre írni fog. A francia kommunista barátok nem ismerték meg az utcán. Átmentek a másik oldalra, és ez nem szóvirág, ténylegesen így történt. Pierre Courtade letolta a feleségét, hogy a kislányukat meghívta az ő kislányuk gyerekzsúrára [Pierre Courtade – újságíró, a l’Humanité külpolitikai rovatának szerkesztője, a Francia Kommunista Párt vezetőségének tagja volt. – A szerk.]. Semprun leírja a „De szép vasárnap”-ban, hogy találkozott Szekeresrel:

„...1949-ben felhívott telefonon Roger Vailland. Courtade megbízásából hívott. Azt a feladatot kapta, hogy értesítse az elvtársakat, mondta. Szekeres Párizsban van, de nem szabad szóba állni vele. Szekeres áruló lett, mondta Vailland. Elhagyta a Magyarország római nagykövetségén betöltött tanácsosi posztját, és válasz nélkül hagyta a magyar párt felszólítását, amely visszarendelte Budapestre. ... a Saint-Germain bulváron, a Deux-Magots kávéház előtt éppen újságot vettem. Vailland néhány nappal azelőtt telefonált. Félrefordultam – Szekeres állt mellettem. Jól az arcába néztem, nem akartam úgy tenni, mintha nem vettem volna észre. Azt akartam, hogy tudja, észrevettem, és bár észrevettem, nem veszek róla tudomást. Azt akartam, hogy megértse: tekintetem és némaságom a pokolba utasítja őt. Vagy még inkább a semmibe.”

(Semprun később bocsánatot kért Szekerestől. Van egy nagyon érdekes levelem, de szóban is többször bocsánatot kért.)

A francia titkosszolgálat rájött, hogy van itt valaki, akit zsarolni lehet. Állampolgárságot ajánlottak, sőt azt mondták, hogy francia nevet vehet fel. Háromszor hívták be, és mindegyik alkalommal egy kicsit enyhébbet követeltek. Nem kívántak semmi nagyon alantast, csak annak a kijelentését, hogy miért nem kívánja többé szolgálni a népi demokráciát. Ezt is megtagadta. Akkor azt mondták neki, hogy itt a kiutasítási végzés. Azonnalra. Akkor Bidault volt a belügyminiszter, aki jól ismerte őt az ellenállásból [Georges Bidault (1899–1983)– 1943-tól a francia ellenállási mozgalomban az Ellenállás Nemzeti Tanácsának (CNR) elnöke volt, külügyminiszter volt (1944–46, 1947–48, 1953–54), majd 1946 második felében és 1949–50-ben miniszterelnök, 1951–52-ben pedig miniszterelnök-helyettes (Magyar Nagylexikon). – A szerk.]. Szekeres kért egy nap halasztást, de azt mondták, hogy nem. Annyit tettek, hogy elkísérték oda, ahol Jeannie a gyerekekkel nyaralt. Tíz percig engedték, hogy kettesben legyenek. Azt mondta Jeannie-nak, hogy tájékoztassa Annie-t. Jeannie megértette. Annie Hervé az ellenállásban Bidault titkára volt, és a kislányuk, Sophie keresztanyja. Ahogy Gyurit elvitték a hekusok, Jeannie felrohant Párizsba Annie-hoz, aki rögtön elment Bidault lakására. Vasárnap volt. Elmondta Bidault-nak, hogy mi a helyzet, Bidault a saját személyi titkárát autón elküldte Strassburgba. Párizsból utasítást adtak az állomásnak, hogy az a vonat nem mehet el Strassburgból, amíg oda nem ér a belügyminiszter titkára. El is érte a vonatot, hozott Szekeresnek egy olyan papírt, hogy szeretne letelepedni Franciaországban. Csak azt kellett volna aláírni, amit addig csinált, amit akart. Ott akart maradni. De addigra már teljesen bevadult. Mit képzelnek! Vele ilyen csinálni Franciaországban! És akkor átadták a szovjet megszállási zóna határában az oroszoknak. Innen Drezdába vitték, aztán Prágába, a Pankrác börtönbe, és aztán Rajkánál átadták az ÁVO-nak. Elvitték az Andrássy út 60-ba, onnan a váci börtönbe került, és ott volt 1954 májusáig. Ő úgy rekonstruálta később, hogy lehet, hogy Gerő békeszerződéssel kapcsolatos megbízása mentette meg az életét, mert 1950 őszén-telén valami fiatal hadnagy az ÁVO-n elővette a pisztolyát, és miközben játszadozott vele, azt a vádat akarta vele elfogadtatni, hogy már a háború alatt együttműködött a Gestapóval. Aztán egyszer csak ez a fiatal hadnagy eltűnt, többet nem látta, és többet ezt a vádat nem hallotta. Gyuri úgy gondolta, hogy ezzel Gerő

magát védte, neki nem lehetett olyan munkatársa, aki a Gestapónak dolgozott.

Amikor a börtönből kijött, nem volt lakása. Vácott megkérdezték tőle, hogy hol élnek rokonai. És mondta, hogy Pomázon, mert ott élt a húga, akit oda telepítettek ki. Hogy a földbirtokos férje miatt, vagy azért, mert volt egy rendes lakásuk a körúton, ami megtetszett valakinek [lásd: kitelepítések Magyarországon], azt nem tudom. Szóval lakhelyként Pomázt írták be neki. Elment Pomázra, aztán elkezdett Pesten albérletet keresni, és kiderült, hogy nem jöhet be, Pomázt kényszerlakhelyként jelölték ki neki. 1956 nyaráig nem lakhatott Budapesten. Nem kapott munkát. Kubikos volt Törökbálinton, a téglagyárban. Minden nap Pomáztól HÉV-vel a Margit hídhoz, onnan 9-es villamossal a Móricz Zsigmond körtérre, és onnan egy másik HÉV-vel Törökbálintra. Nyolc órát kubikolt, majd vissza. És ekkor már negyven éves volt. Ezt fizikailag nem bírta. 1957-ben rehabilitálták. Kért az ismerősöktől fordítást, de nem mertek adni. Viszont Lányi Viktor épp akkor fordította a „Nyomorultak”-at, már nagyon unta, és négerbe átadta neki a hátra lévő részt. Az első kiadás még úgy jelent meg, hogy az egészet Lányi Viktor fordította, de a következő kiadásnál már Lányi Viktor korrektül igazolta, akkor már külföldről, hogy ettől az oldaltól addig az oldalig Szekeres György fordította [Lányi Viktor (1889–1962) – zeneszerző, író és műfordító. 1926-tól a Városi Színház opera-főrendezője volt, 1931-től a „Pesti Hírlap” állandó zenereferense és glosszaírója. Több mint 50 operaszöveget és szépirodalmi műveket fordított magyarra. 1957-től Brüsszelben élt (MÉL). – A szerk.]. 1960-ban kapott az Európa Kiadóban egy félállást cseh lektorként.

Összeházasodni még nem tudtunk, mert hivatalosan még nem volt meg a válás Konráddal, ráadásul a dolog bonyolult volt, mert Szekeres papíron házas volt, holott valójában soha nem volt az. Ugyanis az történt, hogy amikor 1948-ban Rákosi Rómába küldte, akkor volt egy francia élettársa, Jeannie Chauveau, aki akkor az „Elle” magazin főszerkesztő-helyettese volt, és volt egy kislányuk. Viszont akkoriban még a nyugatiak sem mozoghattak teljesen szabadon az országok között, és hogy az élettársa különösebb vízum-kuncsorgás nélkül Rómába mehessen, ahhoz diplomata útlevél kellett. Úgyhogy Gyuri kért itthon a feleségének is diplomata útlevelet. Megkapta. 1948-ban nem volt olyan feltűnő, hogy egy francia újságíró nő nem a férje nevét viseli. És amikor 1954 májusában kijött a börtönből, akkor kapott egy személyi igazolványt, amibe be volt írva, hogy nő. De mivel igazából soha nem kötött házasságot, nem tudott elválni. Végül Aczél György intézte el az ügyet. Már négy éve éltünk együtt, mire 1964-ben össze tudtunk házasodni.

Össze soha nem költöztünk, mert abban a házban, amiben laktam, még korábban szerzett egy társbérletet, amiből leválasztott egy egyszobás lakást. Ez volt élete első főbérlete. Mi még 1957-ben kettéválasztottuk anyám lakását, és lett belőle két külön bejáratú kis lakás. Családilag tehát úgy nézett ki, hogy ugyanabban a házban volt három kis lakásunk: a mamám és én a hatodikon, Gyuri az elsőn. Így éltünk majdnem végig.

Anyám hét évig volt beteg. Nagyon erősen tartotta magát, néhány héttel a halála előtt még tanított, hacsak képes volt, hangversenyre járt, múzeumba ment, minden érdekelte, a halálos ágyán Goethét tanult kívülről, nehogy a tétlenségtől, mint mondta, szenilissé váljon. Nyolcvan évet élt. Ma már tudom, hogy ő hatott rám sokkal erősebben, mint apám.

Anyám halála után a lányom már tizenkilenc éves volt, és mivel Judit akkor már évek óta be volt jelentve anyámhoz, ő kapta meg a tanácstól azt a lakást. És akkor Gyurival ketten kigondolták, hogy az lenne az ésszerű, ha cserélnének. Nem hivatalosan, hanem effektíve. És akkor így éltünk körülbelül még háromnegyed évig, amíg Gyuri meg nem halt, 1973-ban. Ötvenkilenc évet élt. Egy

hirtelen infarktus ölte meg. Állva halt meg, ahogy az oroszok mondják: az igazak halálát halta. Azt nem bírta elviselni, hogy csalódott az eszméiben.

Közben én elvégeztem az egyetemen a pszichológia szakot. Gyerekkoromban volt egy időszak, amikor szerettem volna pszichológus lenni. Tizennégy éves korom körül Vilmos bácsitól megkaptam Wundt „Gyermekpszichológia” című művét. És emlegette Freudot. Adott egy kötetet is, de azt csak pár évvel később olvastam el. És ez valahogy érdekelt. Igen ám, csakhogy, amikor én egyetemre mentem, nem volt pszichológia, mert burzsoá áltudománynak nyilvánították. Úgy kaptam középiskolai tanári diplomát, hogy a pszichológia szó nem hangzott el. Amikor elkezdtem tanítani, éreztem, hogy kellene. Ebben csak megerősített az, hogy úgy kaptam meg az orosz nyelv és irodalom tanára diplomát, hogy Dosztojevszkij neve nem hangzott el. Nemhogy nem tanultuk, hanem nem hangzott el. Én csak azért olvastam a „Bűn és bűnhődés”-t és a „Félkegyelmű”-t, mert apám könyvtárában megvolt. Láttam, hogy ugyanez van a pszichológiával. Aztán az ötvenes évek második felében olvastam Benedek „Aranyketrec”-ét, ő említette Szondit. Akkor olvastam Szondit, aztán előkaptam apám könyvtárából a Freudokat, szóval egyre jobban érdekelt. Végül beiratkoztam az egyetemre, és egyéni levelezőként elvégeztem a pszichológia szakot. Az egyéni levelező azt jelentette, hogy nem hat, hanem öt év alatt végzett az ember, és be kellett járni a nappali órákra.

Az első évet úgy végeztem, hogy még a Csanádyban tanítottam. Akkoriban délelőtt-délutáni váltásban tanítottunk, és én csak minden második héten jártam be az egyetemi órákra. Elfogadták. 1963-ban fejeztem be a pszichológia szakot.

1965-ben kaptam egy albumot a kairói múzeum anyagáról, és beleszerettem az egyiptomi művészetbe. Ezért 1968-ban elkezdtem a művészettörténet szakot, azt is egyéni levelezőn. Azt hittem, hogy a barlangrajzokkal fogjuk kezdeni, hiszen a művészet történetéről van szó. De a reneszánszsal kezdtük. Egyiptom szóba sem került. Az első órán Vayer professzor lazán azt mondta, hogy természetesen kell tudniuk olvasni németül, angolul, franciául, oroszul és persze olaszul [Vayer Lajos (1913–2001) egyetemi tanár, 1955–1983 között az ELTE Bölcsészettudományi Kara művészettörténet tanszékének vezetője. – A szerk.]. És ha egy latin szöveget látnak, akkor nem eshetnek kétségbe. Na most a hallgatók, jó, ha egy nyelvet tudtak, volt, aki egyet sem. Egyik évfolyamtársunk gyorsan összeszervezett egy ötös csapatot, és mindig együtt tanultunk. Kiosztottuk, hogy ki mit olvas el, és beszámoltunk egymásnak. Úgyhogy jóban voltam ezekkel a nálam tizenöt évvel fiatalabbakkal, és a kapcsolat később is megmaradt. 1975-ben az egyik lány kapott két meghívót az egri nyári egyetemre. Az egyik barátnőjét hívta, de az akkor kapott útlevelet – öt évig nem kapott, mert a bátyja disszidált –, és inkább külföldre akart menni. Szólt nekem. De én 1975 nyarán Franciaországba készültem, hogy kutassak a Szekeresről írandó könyvhöz [A könyv – Szekeres-Varsa Vera: Szalamandra a tűzben – 1985-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadó Tények és Tanúk sorozatában. – A szerk.]. Csakhogy 1974 őszén Konrádot nálam tartóztatták le. Egy nap megjelent, hogy szeretne itt maradni, mert keresik. Maradj. Ott volt egypár napig, de nem bírta magával, lement sétálni. Másnap az egyik órám után szóltak, hogy menjek be az igazgatóhoz. Ott volt két civil ruhás, mutatták, hogy házkutatási parancsuk van, beültettek egy szürke Volgába, és hazavittek. Gyurit öt percen belül elvitték. Tíz perc múlva visszajöttek egy újabb házkutatási paranccsal, és teljesen feltúrták a lakásomat. Még a teásdobozokba is belekavartak tollal, hogy nincs-e benne valami. Elvittek néhány könyvet, az írógépemet, a filmfelvevőmet. Egyetlen következménye lett a dolognak, nem kaptam útlevelet [Nyilván az Elnöki Tanács 1970.

évi 4. sz. törvényerejű rendelete 3.§-ának 2. bekezdése – „Nem adható útleveél annak, akinek kiutazása vagy külföldi tartózkodása a Magyar Népköztársaság állami vagy gazdasági érdekeit, illetve egyéb jelentős közérdeket sért vagy veszélyeztet” – alapján tagadták meg az útleveél kiállítását. Lásd: utazás külföldre 1945 után. – A szerk.], úgyhogy gyorsan mondtam a volt csoporttársamnak, hogy mennék Egerbe. És ott találkoztam össze Román Andrással, akivel huszonöt-harminc éve nem találkoztam.

Az első találkozás úgy esett, hogy 1946-ban, tizenhárom éves koromban a mamámnak valami dolga volt a Postatakarékpénztárban, és addig engem kicsapott a Szabadság térre, mert mindig levegőn kellett lennem a tébécétől való félelem miatt. Leültem a padra egy könyvvel a kezemben, és olvastam. Mellettem ült egy néni, aki az óvodásait legeltette. Odafordult hozzám, és megkérdezte: „Nem te vagy a Varsa Vera?” Honnan tetszik tudni? Mondta, hogy Hillinger Mancsi néni (anyám szabó barátnője) az unokatestvére, és ő mesélte, hogy a Varsa Verának két nagy copfja van, és mindig olvas. Aztán jött anyukám, a két nő megismerkedett, halálukig hárman a legjobb barátnők lettek. A néninek volt egy fia, aki már tánciskolába járt. Én nem jártam, ezért a néni felajánlotta, hogy a fia majd megtanít táncolni. A tánctanítás nálunk volt. Persze magnó, ilyesmi nem volt, fütyülték a dallamokat. Ez a fiú Román András volt.

Román Andrásról el kell mondani, hogy kitűnő műemlékes szakember és kitűnő ember volt. Az ICOMOS-nak, az UNESCO műemléki szervezetének hat cikluson, tizennyolc éven át volt vezetőségi tagja, két cikluson keresztül, hat évig alelnöke. Az ICOMOS magyar szervezetének is volt elnöke. Sokfelé hívták előadásokra, itthon is nagyon sokat dolgozott. Hollókő megmentése az ő munkája, és Erdélyben két falu is (Torockó, Énlaka), és a mádi zsinagóga. Mád 2001-ben „Europa Nostra”-díjat kapott a zsinagóga helyreállításáért, és Román Andrásnak ebben nagy szerepe volt. Úgyhogy ő például Hollókő díszpolgára, Torockó díszpolgára, Mád díszpolgára. Három könyvet írt a műemlékvédelemről és rengeteg cikket. A nyári egyetemet, ahol újra találkoztunk, tavaly [2006] óta úgy hívják, hogy Román András Műemlékvédelmi Nyári Egyetem.

Román Andrással csak később házasodtunk össze, mert ragaszkodtam ahhoz, hogy Zsófi, az unokám legyen a házassági tanúm, de 1979-ben sajátos módon költöztünk össze, ami úgy történt, hogy a phönix-házbeli lakásomat átadtam a volt feleségének, aki még itt lakott, ezt a lakást pedig kettéválasztottuk. Amikor ide költöztem, negyvenhat éves voltam, és független akartam lenni. Ráadásul Andrásnak volt egy nagylánya, aki addigra már férjhez menendő volt, és én ugyan jóban voltam vele, de jobb a békeesség. András, a mamája és a lánya laktak három szobában, és két szoba volt az enyém. Volt két konyha, két fürdőszoba. A két lakást összekötő ajtót nem befalaztuk, hanem egy könyvespolccal töltöttük ki. Aztán 1981-ben a lánya férjhez ment, elmentek nászútra, és nem jöttek vissza. Amerikába mentek. Később meghalt az anyósom. Ő is dolgozott még a halála előtt két héttel. Aranyos néni volt.

A rendszerváltás után, amikor meg lehetett venni a lakásokat, mondta András, hogy most már házasodjunk össze. Zsófi is nagykorú lett, úgyhogy nem volt akadálya. 2005-ben András öt keserves év, nyolc műtét után legyűrte a betegség. Keményen küzdött. Csak az utolsó három hétben adta fel, addig dolgozott, tanított, utaztunk. A saját ágyában halt meg, abban a lakásban, amelyben született. A nyári egyetemen kívül ősztől egy műemléki kutatóközpont is őrzi a nevét.

Miközben a Trefortban voltam vezető tanár, 1974-től óraadóként dolgoztam a Színművészeti Főiskolán. 1979-ben mentem át teljesen. 1987-ben Radnóti Miklósné, az addigi lektorátusvezető

nyugdíjba ment, és engem bíztak meg, annak ellenére, hogy nem voltam párttag. 1987-ben már nem számított annyira, ráadásul ez mindig szabad szellemű iskola volt. Például 2002-ben, a választások idején mindössze két személy hordott kokárdát, beleszámítva a tanárokat, diákokat, műszakiakat. Vagy más: Andrásfalvy kultuszminiszter eljött az évnyitónkra, és beszédet mondott. Amikor a diákok már túl hosszúnak találták, elkezdtek tapsolni, dobogni, úgyhogy be kellett fejeznie.

Bár 1956 után minden mozgalmi tevékenységem abbamaradt, folyton élt bennem utána a vágy. 1967-ben újjáalakult a Magyar Pedagógiai Társaság, és oda meghívott Szávai Nándor, aki a gimnáziumi szakosztály elnöke volt. Ott egy kicsit nyüzsögtem, de rá kellett jönnünk, hogy látszafeladat volt. Mindenféle feladatokat adtak, a véleményünket kérték, aztán kiderült, hogy már rég döntöttek. Legközelebb már csak a rendszerváltást megelőző időszakban éledt fel bennem ez a dolog. 1988-ban elmentem a Szociáldemokrata Párt alakuló gyűlésére. Nagyon helyes régi szervezett munkások voltak ott, régi szocdemek. Úgy mentem el, hogy mire hazajövök, párttag leszek. De nem így lett, mert szerencsére idejében rájöttem, hogy már megint olyan helyre kerülnék, ahol nem a magam közegében lennék. Aztán még megnéztem a Krassó Gyuri-féle Magyar Október Pártot, de világos volt, hogy ez se az én helyem, pedig Krassó Gyurit régóta ismertem [Krassó György (1932–1991) – „1946-ban korengedménnyel lépett be a kommunista pártba, ahonnan 1952-ben kizárták. 1949-ben gimnáziumi tanulmányait megszakítva a csepeli vasgyárba ment dolgozni, 1951-ben horizontál-esztergályos oklevelet szerzett. 1951–1955-ben a budapesti közgazdaságtudományi egyetemen tanult, de államvizsgái előtt kizárták, csak 1976-ban tudott oklevelet szerezni, a következő évben doktorált. 1956-ban részt vett a Rádió ostromában, majd október 25-étől október 30-ig őrizetben volt. Részt vett a fegyveres, majd az illegális ellenállásban, ezért 1957-ben tízévi börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Még abban az évben izgatás vádjával ismét őrizetbe vették, de a bíróság felmentette. Segédmunkás, majd esztergályos, később újítási előadó lett. 1970-ben állásából elbocsátották, ezt követően szellemi szabadfoglalkozásúként élt. 1979-től részt vett az ellenzéki mozgalomban, ahol a legradikálisabbak közé tartozott. 1982-ben Magyar Október címen saját szamizdat kiadót hozott létre. 1984-ben rendőri felügyelet alá helyezték. 1985-ben kiutazási engedélyt kapott Londonba, hogy meglátogathassa súlyosan beteg bátyját. 1986-ban menedékjogot kapott Angliában, a Szabad Európa Rádióknak és a BBC-nek dolgozott. 1989-ben Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésére tért vissza Magyarországra. Megalapította a Magyar Október Pártot, amelynek azonban nem sikerült bejutnia a Parlamentbe” (Forrás: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány). – A szerk.]. Aztán megnéztem még egy pártot, azok úgy hívták magukat, hogy 4-6-0. Ez azt jelentette, hogy az első világháború négy évig tartott, a második hat évig, a harmadik nulla évig tartson [A 4-6-0 „békecsoporthként” definiálta magát. – A szerk.]. Ez tetszett. Na igen, de zömében tizenhat éves gyerekek voltak ott. És akkor beléptem az SZDSZ-be. Azóta vagyok az SZDSZ tagja. Az első önkormányzati választás előtt rákerültem a listára, és képviselő lettem az ötödik kerületben. Én voltam a kulturális bizottság elnöke. Franciaországban, Saint Paul de Vence-ban csináltam egy kiállítást az ötödik kerületi művészeknek. Saint Paul de Vence a modern képzőművészet Mekkája. Egy ciklusban voltam képviselő, és egy ciklusban külsős bizottsági tag. Voltam egy rövid ideig a kerületi SZDSZ-ben is ügyvivő. A második ciklusban egyébként András lett képviselő, és akkor a kerületben a FIDESZ volt a hatalom birtokában, mást nemigen engedtek stallumhoz. De azt azért nem merték megcsinálni, hogy köztük ül az ICOMOS alelnöke, és ne ő legyen a műemléki tanácsos.

Amikor abbahagytam az önkormányzást, kerestem valamit magamnak. Akkor már kapcsolatban voltam az Amnesty Internationallel, leveleztem, mert a levelezés az Amnesty egyik fő feladata. A célkitűzései egészen hibátlanok, és sok minden jól is van, igazából egy baj van: egy ekkora szervezet óhatatlanul elbürokratizálódik, és felületessé válik. Ezt egészen addig nem vettem észre, amíg 2000-ben nem volt nálunk a botrány. Akkor már évek óta én voltam az Amnesty International magyarországi elnöke.

Az Amnesty International/Magyarország elnöke, Szekeres-Varsa Vera az alábbi közleményt tette közzé:

„Az Amnesty International/Hollandia egy tisztviselője sajnálatosan elhamarkodott hirdetést tett közzé egy holland lapban, amely a holland közvéleményt arról tájékoztatta, hogy a magyar rendőrségen gyermekek fogait verték ki. A hirdetésben foglaltakról a magyar hírközlésből nyertem tudomást, mivel a nemzeti tagozatok saját országukbeli ügyekkel nem foglalkoznak. Az ügyeket, amelyekkel dolgozunk, a londoni székhelyű nemzetközi titkárságunkon keresztül kapjuk, s ezek mindig másik országokban történt esetekkel kapcsolatosak. Mind a nemzetközi titkárság, mind a magyarországi AI szervezet azonnal leállította a hirdetés további közlését, felszólította a holland szekciót, hogy (ha állítását hitelt érdemlően bizonyítani nem tudja), kérjen bocsánatot és jelentse ki, hogy a hír megalapozatlan volt. A holland szekció igazgatója és sajtófelelőse december 22-én közleményt juttatott el az Országimázs Központhoz, amelyben tételesen bocsánatot kérnek a tévedésükért. Az Amnesty International következetesen küzd minden emberi jogsértés ellen (a 2000 nyarán kiadott éves beszámoló sajnos magyarországi esetről is számot adott), de hitelességünkhöz ragaszkodunk, így a jelen eset alaptalan volta miatt mind a magyarországi szervezet, mind a londoni titkárság a holland szekció helyreigazítását és bocsánatkérését követelte, amely meg is történt.”

Ez után az eset után nem sokkal lemondtam, mert akkor meg a szlovén szekció tett közzé egy alaptalan hírt. Már az első botrány után összeomlottak a vidéki csoportjaink, amelyek létrehozásáért évekig dolgoztunk (mindnyájan önkéntesként!), rengeteg nemtelen támadást, zaklatást álltunk ki. A sajátjaimmal nem küzdök. De sokáig nagyon hiányzott, és ma is sajnálom, hogy így alakult.

A Magyar Köztársaság volt Elnökének levele:

„Szekeres-Varsa Vera úrhölgynek,
Az Amnesty International Magyarország elnökének

Kedves Vera!

Szívemből fájlalom, hogy lemondott az Amnesty International magyarországi elnökségéről. Az egész »ügy« iszonyatosan túlméretezett volt. Megítélésem szerint nem tett jót a kezelése sem az országnak, sem az Amnesty Internationalnak, s az egyetlen okos dolog a Maga részéről, amit tenni tudott, az, hogy lemondott. Aki egy kicsit is ismeri a szervezet működését, az tudja, hogy a saját országában történt visszaélések tárgyában a hazai szervezetnek sem kezdeményező szerepe, sem állásfoglalási lehetősége nincs.

Ezt a háborúságot -- talán azt mondanám »PR« háborúságot – rettenetesen kár volt vállalni, játék lett volna elegánsan kivédeni. Így azonban sokba került, s rossz szájjáze maradt mindenkinek,

akinek bármi köze volt hozzá.

Meleg barátsággal köszöntöm, és engedje meg, hogy – bár csak volt elnökként –, de őszinte szívvel és szeretettel megköszönjem, amit ebben az állítólag »jelentéktelen« nemzetközi szervezetben évek során – merem állítani, az egész világ javára – végzett!

Göncz Árpád”

A lányomat tulajdonképpen egyedül neveltem föl. A gyereket az nem zavarta, hogy az apjától elváltam, hiszen soha nem élt vele együtt, mert amikor még valamelyest tartott a házasság, akkor ő Leningrádban volt. Konrád Gyurit szerette, és ő persze haverkodott vele, sokat játszottak, hiszen csak húsz évvel volt nála idősebb. Az bántotta a gyereket, amikor Gyurival elváltunk. Nem csinált belőle különösebb grimbuszt, de azért bántotta. Emlékszem, hogy azokban a hónapokban naponta órákat ültünk a földön, és építőkockáztunk, mert tudtam, hogy mindent kell pótolni. Egyébként a gyereknevelésben anyám segített. Mintám vagy elképzelésem nem volt. Túl fiatal voltam, és minden nagyon más jellegű volt, mint az én neveltetésem idején. Én idős szülők gyereke voltam, ráadásul az én életemben volt egy hatalmas történelmi kataklizma és egy óriási történelmi váltás. Ő meg egy nagyon fiatal anya gyereke. De hát végső soron pedagógus vagyok.

Először a körzeti általános iskolába adtam a gyereket, a Fürst Sándor utcába. Aztán átvittem a Csanády utcaiba, ahol én is tanítottam. Azért vittem át, mert amott a gyerektársaság nem tűnt jónak. Ott a tanulás nem volt elsőrendű szempont. Amikor átvittem a Csanádyba, tudtam, hogy ki lesz a tanító néni, aki nagyon képzett volt. De az általánost nem ott járta végig, mert közben a Trefortba kerültem, ahol volt általános iskola is. Még ekkor sem akartam őt elvinni a hetedik után, de rájöttem, hogy a Trefortban sokkal magasabb a színvonal. Hogy a döccenés a gimnáziumban kisebb legyen, ezért a nyolcadikra átvittem. Aggodalmam igazolódott, csak a következőkből kellett korrepetálni: énekből, számtanból, földrajzból és biológiából. Ami a külön foglalkozásokat illeti, a nyelvórák otthon voltak: angol, francia, orosz tőlem, egy kis német anyámtól. Tanult furulyázni, de aztán ahhoz nem volt kedve. Úszni én tanítottam meg, aztán egyesületben is megállta a helyét, de versenyszerűen nem sportolt. Teniszezett is. Végül aztán jelesen érettségizett, legmagasabb pontszámmal rögtön fölvetették az ELTE-re, a bölcsészkarra. Az nem volt kérdéses, hogy tovább tanul, és az sem, hogy egyetemre megy, nem főiskolára. Francia-orosz szakra vették föl. Az volt a törekvésem, hogy mind a két nyelvterületre kiküldöm a felvételi előtt. Ebből csak a francia sikerült. Az orosz nem bírtam megszervezni. A szocializmus időszakában! Pedig az apját, aki kint végzett, elismert orvos volt, tagja egy nemzetközi kutatási teamnek, három-négy havonta ment akkoriban a Szovjetunióba, megkértük, hogy keressen egy pen-friendet, akivel cserélni tudnánk. És nem volt képes találni. Csupa orvos között volt, és nem talált egy olyat, akinek a lakása megfelelő lett volna, ahol lett volna egy zug, ahova egy vendéggyereket be tudtak volna tenni. Aztán végre talált egyet, de a záróbanketten az orvos papa az asztal alá itta magát, úgyhogy azzal jött haza, hogy oda nem mehet Judit. 1976-ban végzett az egyetemen, de közben már fölvette a művészettörténetet, mert én két évvel fölötte jártam, és nagyon megtetszett neki. Szeretett volna a meglévő tárgyai közül egyet csúsztatni, egy évet kihagyni, hogy ne három szigorlat legyen egyszerre. Ezt nem engedték meg neki, erre leadta az orosz. Szóval francia-művészettörténeten végzett, és a Kiscelli Múzeumba került, ahol a rajztárat kellett szerveznie. Ez nagyon kevés munkával járt. Mondta, hogy nem baj, ameddig a gyerekei kicsik, ez jó lesz. Aztán nem sokkal a rendszerváltás előtt, átment egy magángalériába, onnan átment egy másik magángalériába, és aztán lett neki egy saját galériája.

Főleg festményekkel foglalkozik és régi Zsolnay porcelánnal. Nagyon sikeres. A lányai is azok. Az egyik közgazdász, a másik szociológus, a harmadik még egyetemista. A két nagylánynak már van egy-egy gyönyörű babája. Élhessenek mindnyájan, mindig békében.

A lányom zsidónak tartja magát, de teljesen vallástalan. Pedig soha nem érték antiszemita incidensek. Amikor rájöttem, hogy nagyon zsidónak tartja magát, egy pillanatig szemrehányást tettem magamnak, azt gondoltam, hogy nehezítettem az életét. Mert könnyebb nem zsidónak lenni, mint zsidónak, és ha valaki félig ez, félig az, akkor mozdulhatna a másik irányba is. Ha az neveli, aki nem zsidó, akkor ez valószínűleg megoldható. Én nem neveltem zsidónak, nem láthatta, hogy templomba megyünk, minthogy nem is mentünk, és a fölmenőim sem voltak vallásosak. De azért az kikerülhetetlen, és nem is szabad kikerülni, hogy a következő nemzedék ne tudjon, ne halljon az üldözésről. Mert a leghatározottabb meggyőződése, hogy az ő védelmükre is kell az, hogy tudjanak róla, és meg kell tanítani, hogy az első pillanatban kell megálljt parancsolni. Nem szabad kompromisszumokba belemenni. Nemcsak morálból, hanem önvédelemből se. Ezt én sose fogalmaztam meg neki, amikor kicsi volt, de hát elkerülhetetlenül szóba kerültek ilyenfajta témák, és titkolni persze sose titkoltuk. A soa idei történetek is előkerültek.

Magam Izraelhez abszolút elfogultan viszonyulok. Nem érdekel semmi, akármilyen van, ennek az államnak élni, virulni, erősnek lenni kell. 1988-ban voltam először Izraelben, összesen nyolcszor. Utoljára tavaly, 2006-ban.